

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 · 1994 årg. 79

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Historiska institutionen, Åbo Akademi, 20500 Åbo

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. John Strömberg Fil.dr Henrik Meinander

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9

00100 Helsingfors

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) · Max Engman · Derek Fewster
Tom Gullberg · Matti Klinge · Rainer Knapas · Henrik Knif
Henrik Meinander · Beatrice Moring · Alexandra Ramsay
Henrik Stenius · Nils Erik Villstrand · Anna-Maria Åström

Brott, rätt och straff

Vi är vana att betrakta rättsväsendet som en av samhällets stöttepelare, en av de institutioner som styr det mänskliga livet, som kanske inte löser, men i alla fall reglerar konflikter mellan människorna, som förhindrar allas krig mot alla. Empiriska studier har emellertid visat att rätten vare sig idag eller i historien har varit något fast och absolut, den avspeglar sin tid och miljö. Detta nummers vignett, Justitia ridande på en delfin i havet, symboliserar något av den mångtydighet som omger en sådan institution.

Den historiska forskningen har under de senaste decennierna, sedan den nya socialhistoriens genombrott, ofta använt studier av marginalgrupper som ett sätt att förstå samhället. Grupperna och deras historia är intressanta som sådana, men det sätt på vilket ett samhälle definierar vem som är brottslig, galen, lösaktig eller avvikande säger mycket om ifrågavarande samhälle. Normbrytarna kan ha mycket att säga om normformuleringarna.

Kriminalitetens historia har därför varit ett livaktigt forskningsfält under senare år, men man har också kunnat iakta en något annorlunda infallsvinkel. Forskarna har konstaterat att man genom att studera rättsväsendet och rättsutövningen, kort sagt domstolarnas sätt att förhålla sig till brott, rätt och straff kan få fram fruktbar ny kunskap om samhället som helhet. Såsom bidragen i detta nummer visar kan t.ex. studier av diskrepanser mellan lagens bokstav och domstolarnas praxis säga mycket om släkternas roll och statens makt, om folkliga rättsuppfattningar och överhetens strävan att lagstifta, uniformera och kontrollera rättsutövningen.

Forskare har på senare tid pekat på att tingens roll förändrades, från att ha varit allmogens konfliktlösningssinstrument blev de en del av kronans kontrollmaskineri. Under 1600-talet förmådde maktstaten tvinga undersåtarna att börja följa stadgandena rörande handel och hantverk, underhålla vägar och överhuvudtaget följa kronans direktiv. I fråga om undersåtarnas liv och sedlighet genomförde kronan en tvångsdisciplinering med målet att få bukt med vad som betraktades som undersåtarnas "tredska" och lösa moral. Denna process gick hand i hand med en effektiverad skatteuppbörd, soldatutskrivning och kyrkobokföring. För att uppnå den effektiverade kontrollen krävdes skärpt lagstiftning och det som kallats en "judiciell revolu-

tion", d.v.s. en effektivisering och stärkt övervakning av hela rättsväsendet, bl.a. med hovrätternas hjälp.

Viktiga redskap för undersökningar av såväl kriminalitet som domstolarnas verksamhet har varit jämförelser av brottsfrekvenser samt åtals- och straffpraxis i olika områden och över längre perioder. Här stöter forskaren på besvärliga källkritiska problem rörande relationerna mellan faktisk brottslighet, registrerad brottslighet och bestraffad brottslighet samt hur dessa relationer förändrats. Samtidigt blir forskningen tvungen att beakta att domstolarna också var en del av förvaltningen.

Problemkomplex i anslutning till brottslighet och domstolar kommer att tas upp som ett av huvudtemata, "Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850 – domstolene i samspill med lokalsamfunnet", vid Tjugoandra Nordiska historikermötet i Oslo i augusti 1994. Heikki Ylikangas, Seppo Aaltos och Georg Haggréns uppsatser i detta nummer har framlagts som föredrag vid en konferens i Helsingfors ett år tidigare om kontroll och konfliktlösning i Norden, som koncentrerade sig på att diskutera domstolarna som arena för social interaktion.

Max Engman

Ätten och våldet

Våldsbrotten i Norden vid övergången till nya tiden

HEIKKI YLIKANGAS

Under de senaste åren har man med oförminskad styrka bedrivit historisk-kriminologisk forskning i de nordiska länderna. En av forskningens brännpunkter har varit våldskriminaliteten i slutet av medeltiden och i början av nya tiden. En mycket viktig iakttagelse har kunnat göras av forskare i Norge, Sverige och Finland. Såväl lindrigare som grövre våld var under denna tid vanligare än någonsin senare i de nordiska ländernas historia. Våldet avtog först under första hälften av 1600-talet. En av de allra väsentligaste frågorna inom den historiska kriminologin lyder: hur skall man förklara den höga våldsfrekvensen vid medeltidens slut och nya tidens början?

Frågan har besvarats på olika sätt. Jag utgick år 1971 från antagandet att människornas extremt lättstötta hederskänsla skapade en känslighet för förölämpningar. För denna hypotes talade framför allt, att det stora flertalet våldsbrott var lindriga fall av misshandel, som ofta bara resulterade i blåmärken. För det andra kunde jag observera att saköreslängderna avslöjade ett stort antal epitet som hade karaktären av glåpord (lång, kort, svart, fyllo, spelare, svin, björn, ox, klädesrock o.s.v.). I saköreslängderna var det oftare gärningsmannen som försågs med öknamn än offret. Härav kan man sluta sig till att öknamnen kom först, därefter slagen.

Senare förkastade jag denna teori och sökte stöd och komplettering i den moderna kriminologin, som känner bl.a. begreppet relativ deprivation. Flera enskilda fall i saköreslängderna och domböckerna gav vid handen att man först hade tvistat om ägande och under grälets gång hetsat upp sig till den grad att man råkat i luven på varandra. Iakttagelsen gav anledning att anta att det stora antalet bötesfall för våld kanske var en biprodukt av de talrika

ägotvisterna. Till en början hade man kanske tvistat om ägorna, men detta framgick inte ur saköreslängderna, eftersom endast själva misshandeln registrerades där. I de fall då ägotvisten inte ledde till rättegång upptecknades den inte heller i de fåtaliga domböckerna.

Många argument och motiveringar kunde stöda detta antagande. Råarna mellan ägorna, och t.o.m. mellan byarna var på 1500-talet ännu mycket svävande. Diken användes knappast alls för att utmärka ägor, varför gränserna både mellan gårdarna och byarna måste fixeras med hjälp av märken i terrängen. För det andra idkade man i Finland på 1500-talet i stor omfattning en näring som både skapade och underblåste ägotvister, nämligen svedjebruk. Redan vid denna tid var efterfrågan större än tillgången, d.v.s. det var brist på god svedjemark. Det rådde stor efterfrågan på stenfri svedjeskog med både gott trädbestånd och god jordmån. Då skogarna i byarnas närhet var förbrukade tvingades man söka sig nya längrer bort. Slutligen kom man till byarnas gränsmarker, varvid man lätt överskred bygränsen. Denna tolkning gör det möjligt att förstå varför just de avlägsna bosättningsområdena uppvisade de flesta våldsdåden – vilket var fallet på 1500-talet. Svedjebruket var ju huvudnäringen just i dessa områden. Vid kusten och i kulturbygderna hade man redan övergått till åkerbruk. Då skördens storlek vid åkerbruk till följd av de små arealerna (3-5 hektar per lägenhet) och den ineffektiva gödslingen var mycket mindre än vid svedjebruk, innebar övergången till åkerbruk samtidigt en allmän utarmning.

Det förefaller som om den ekonomiska strukturomvandlingen och den påföljande misären på ett godtagbart sätt kunde förklara både det faktum att våld var en allmän företeelse samt att våldet senare minskade. Bristen på lämplig svedjemark hindrade en utvidgning av bosättningen och ledde till konflikter. Den ökade känsligheten för förolämpningar som jag beskrivit tidigare kan lätt fogas till denna förklaring. På detta sätt är det möjligt att presentera en helhetstolkning där den negativa ekonomiska utvecklingen med dess följdverkningar utgjorde grunden för våldet, medan den ökade känsligheten för förolämpningar och rädslan för att förlora heder och ära blev en utlösande faktor.¹

¹ Jag har behandlat dessa frågor bl.a. i följande arbeten: 'Väikvaltarikosten motivaatio-pohja 1500-luvulla Suomessa', [Väldsbrottets motivationsgrund i Finland på 1500-talet] *HiArk* 65 (1971), s. 86-205, 'Väldsbrottslighetens utveckling i Finland', *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 1974, s. 252-260, 'Väldsbrottsligheten i historiskt perspektiv', *Nordisk Tidskrift för Kriminallvidenskap* 1974, s. 285-292, 'Henkirikos keskiajan lopun ja uu-

Andra forskare har förklarat samma företeelser på olika sätt. Jørn Sandnes antar, att våld i stor skala var en följd av vikingatidens mentalitet, som således ännu levde kvar. Mannen måste vara brutal, aggressiv och likgiltig både mot sig själv och andra.² Vid sidan av denna tolkning hänvisar Sandnes till Norbert Elias teorier, som försöker förklara varför våldet först var allmänt men senare minskade så kraftigt. De flesta svenska forskare (Österberg, Lindström, Sundin) – men inte alla (Söderberg) – tycks huvudsakligen acceptera Elias teser.

Hur lämpliga är då Elias teorier för att belysa den djupaste orsaken till våldsvågen mot slutet av medeltiden och vid nya tidens början? De bygger på två element, det ena är att människorna ursprungligen var oförmögna att behärska och styra sina egna känslor. Folk från samhällets lägre skikt i utbygderna lärde sig småningom av det högre bildade samhällsskiktet att lägga band på sina känslor. Vidare bygger Elias teori på förklaringen att våld monopoliserades av staten, vilket ledde till att folket tvingades att avstå från våld.

Det första elementet påminner mycket om Pentti Renvalls syn på 1500-talets rättsliga liv. I *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomus-tensa valossa* [Den finska människan under 1500-talet i ljuset av sin rättsuppfattning] från år 1949 lade Renvall fram uppfattningar som är nästan identiska med Elias fränsett att Renvall inte accepterade synen på statens andel. I övrigt företräder Renvall samma tolkningar som den samtida utvecklingspsykologiska och antropologiska forskningen. Dessa forskningsinriktningar utgick från att människan ursprungligen var oförmögen både att behärska sina känslor och att inse kausala samband. Därför ledde hennes aggressioner ofta till fysiskt våld eller något annat lika konkret. Människorna föredrog med andra ord realinjuria framom verbalinjuria. I ett senare stadium lärde sig människan behärska sina känslor, bete sig fredligare och förnuftigare.

den ajan alun Suomessa' [Brott mot liv under slutet av medeltiden och vid början av nya tiden i Finland] *Oikeustiede – Jurisprudentia VIII/1976*, s. 88-114, 'Die langfristigen Entwicklungstrends der Verbrechen wieder das Leben in Finnland', *Comité International des Sciences Historiques. XVe Congrès International des Sciences Historiques Bucarest, 10-17 août 1980. Rapports II* (Bucarest 1982), 690-704, *Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteen Suomessa* [Makt och våld vid övergången från medeltiden till nya tiden i Finland] (Helsinki 1988) och 'A Historical Review of Violent Crime in Finland', *Criminal Violence in Scandinavia. Scandinavian Studies in Criminology*, Vol. II (Oslo 1990), s. 46-64.

² Jørn Sandnes, *Kniven ølet og aeren. Kriminalitet og samfund i Norge på 1500- og 1600-tallet* (Oslo 1990), s. 78.

De mest upplysta representanterna för de högre stånden i rikets centrala delar gick enligt Renvall, liksom även enligt Elias, i täten; lägre skikt och folk i utbygderna följde småningom efter.

Renvall ansåg således, att mänsklighetens utveckling gått mot bildning och självbehärskning; slutligen har hon förvärvat förmågan att förstå abstrakta begrepp och företeelser och inse kausala samband.³ Denna utveckling är automatisk, d.v.s. antropologisk. Teorins svaghet ligger enligt min bedömning i att den förklarar endast utvecklingen, men inget annat; elementen överlappar varandra med tautologi som följd. Att utöva våld är i stor utsträckning att handla obehärskat; obehärskat beteende är således våldets orsak. Teorin ger ingen historiskt sett duglig förklaring till varför våld var så vanligt. Enligt teorin förvandlas mänskligt beteende på samma sätt som en fågel lär sig flyga eller ett barn lär sig gå. I den vetenskap som bär namnet historia, bör man emellertid ställa frågan, vilka bevisbara skäl och orsaker som ledde till att människan gjorde någonting just vid en viss tidpunkt.

Den del av Elias teori som handlar om den statliga monopoliseringen av makten passar enligt min åsikt mycket bättre på förhållandena under 1600-talet. För 1500-talets del ger den inget nytt. Det är inte nödvändigt att förutsätta, att människorna före denna monopoliseringsprocess, alltså under 1500-talet, skulle ha varit mindre förmögna att behärska sina känslor och kontrollera sitt beteende än senare. Om så hade varit fallet, kunde man vänta sig att t.ex. offrets släktingar i dråpmålssaker antingen själva hade hämnats omedelbart eller åtminstone krävt dödsdom vid domstolen. Ingetdera av dessa alternativ förverkligades. I själva verket sonades brott mot liv oftast med förlikningar, där gärningsmannen kom undan med böter, t.o.m. lindriga sådana, eftersom bötessumman vanligen halverades. Man behövde betala bara hälften av de böter lagen föresrev.⁴

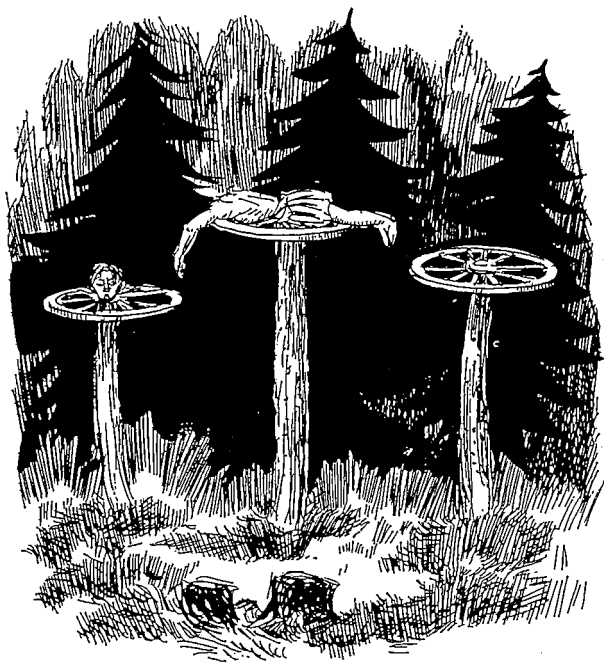
Hur var detta möjligt, hur kunde man gå så stick i stäv mot lagens ord?

De grova våldsbrotten enligt lagen

Enligt landslagen skulle en baneman som greps på bar gärning eller ertappades på flyende fot inom ett dygn dömas till döden. Endast när dådet begicks i livsnöd och självförsvar eller som hämnd i vredesmod över nyligen begång-

³ Bl.a. Jan Sundin skildrar Elias syn på den ifrågakvarande förändringen i det mänskliga beteendet. Jfr Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*, Rättshistoriskt bibliotek 47 (Lund 1992), s. 13.

⁴ Ylikangas, 'Henkirikos', s. 102-103.

Att en dråpares kropp styckades och sattes upp på stegelhjulet var sällsynt under 1500-talet. Ersättningen för brott mot liv förlikades vanligtvis mellan gärningsmannens och den dräptes släkt. (A. Luukko, Etelä-Pohjanmaan historia III).

et dråp, kunde banemannen besparas livet och sona sitt brott med böter. Om någon fångslades efter angivelse eller som misstänkt (utan att vara gripen på bar gärning eller flyende fot) inom ett dygn efter dådet, rannsakades av nämnden på tinget och förkunnades skyldig, hade målsäganden rätt att välja mellan materiell gottgörelse, d.v.s. böter och ersättningar, eller den skyldiges liv. I annat fall utmättes alltid böter.⁵

Dessa bestämmelser syftade i praktiken till, att envar som gjort sig skyldig till brott mot liv, måste sona sitt brott med döden. Det rådde nämligen i regel ingen ovisshet om gärningsmannen. Denna tolkning – alltså antagan-

⁵ MELL och KRLL Dråpmålabalken I – II, Säramålabalken I (enligt Åke Holmbäcks och Elias Wessens edition).

det att brott mot liv mestadeles förutsatte dödsdom, om man handlade enligt lagen – får ännu mera trovärdighet om man beaktar lagstiftningen under 1500-talet. Lagen skärptes ytterligare just beträffande brott mot liv. Redan under Gustav I:s regeringstid skärptes straffet för den som dödat en människa i hjälplöst tillstånd, t.ex. en sovande. Användningen av eldvapen vid mord likställdes med sådana fall. Senare skärptes också bestämmelserna i gårds- och krigsartiklarna samt i hovordningarna. Som argument användes hänvisningar till Mose lag, där bl.a. termen "give lif för lif" förekommer. Denna term, den s.k. talioprincipen, omnämns första gången i hovordningen 1560.⁶

Den mest kända av de kungliga förordningar, som syftade på till strängare rättspraxis vid brott mot liv var Erik XIV:s patent om högmålsaker 1563. Stadgan inleds med en hänvisning till det hemska och förödande straff, som Gud kommer att utmäta över hela riket om den världsliga överheten försummar sin plikt att straffa enligt lagens bostav och att döma blod för blod. Eftersom synd och brott därmed likställdes, blev det strängt förbjudet att utmäta bötesstraff i alla sådana fall, då lagen krävde dödsdom. Sådana brott var smädelse, högförräderi, mord, horsbrott, blodskam, våldtäkt, sodomi och andra motsvarande laster.⁷ År 1608 föresrevs slutligen efter receptionen av Mose lag dödsstraff för 70 olika brott.⁸ En dråpare som hade begått brottet med uppsåt och utan livsnöd måste därefter alltid giva liv för liv. Oskyldigt blod skulle med skyldigt blod hämnas.

Rättspraxis i brott mot liv

Lagen var således hård och skärptes allt mera, men hurudan var då gällande rättspraxis under 1500-talet? Jag har gått igenom över 200 rättssfall, som innehåller uppgifter om brott mot liv och hur ärendet behandlats på tinget.⁹ De flesta kommer från saköreslängderna, resten (ca en fjärdedel) från domböckerna. I undersökningen kom jag till att lagens bestämmelser följdes vid domstolarna endast i ytterst få fall och att ytterst få dömda avrättades. Före 1590-talet avrättades med säkerhet endast fem dråpare, d.v.s. 2-3% av

⁶ Ylikangas, 'Henkirikos', s. 97 ss.

⁷ Joh. Schmedeman, *Justitie Werckett* (Stokholm 1706), s. 47.

⁸ Heikki Ylikangas, *Varför förändras rätten. Lag och rätt såsom en del av den historiska utvecklingen* (Juva 1983), s. 167.

⁹ Ylikangas, 'Henkirikos', passim.

det totala antalet dömda.¹⁰ Eftersom källkritiska jämförelser mellan saköreslängderna och domböckerna visar, att det allmänt taget inte förekom någon väsentlig skillnad mellan den information de ger, måste man bedömma resultatet som pålitligt. Av allt att döma infördes i saköreslängderna också alla sådana fall, som ledde till andra sanktioner än böter. Sannigen är således, att rättspraxis beträffande brott mot liv var avsevärt mildare än vad lagen förutsatte. Det vanligaste straffet var utan tvivel böter.

Hur kommer detta sig? För det första måste man dock beakta en möjlighet, som kunde vara en lösning på gåtan. Det är nämligen inte uteslutet, att senare forskare tolkat lagens innehåll fel, d.v.s att lagens egentliga avsikt var den som kommer till synes i praxis. Detta kan kontrolleras. Det är nämligen möjligt att påvisa, att den ovan formulerade tolkningen stämmer överens med verkligheten. Det finns otaliga fall, där det i själva verket med klara ord medgavs, att man handlade mot lagen, när man tillät en på bar gärning ertappad banemannen sona sitt brott med böter. På tinget i Lojo lät domaren Nils Boije och nämnden 1564 en gärningsman sona sitt brott med böter, eftersom målsägarna bad för hans liv och han "bleff inte fångin wed fferisk gerningh".¹¹ Domen hade således varit en annan om den skyldige hade blivit gripen på bar gärning. Då hade dödsdom verkställts. Samma sak framkom på tinget i Lappis i Egentliga Finland 1558. Enligt domen "kunde [man] icke komma honom [gärningsmannen] halsbrott uppå, ty han icke bleff fongenn widt ferska gerningh."¹² Tolkningen bekräftas av en dom på tinget i Jockas 1564 då Lars Lahna dömdes att mista livet just på grund av att han blivit gripen på bar gärning.¹³

Dag Lindström har kommit till samma resultat i sin undersökning rörande Stockholm under 1500-talet.¹⁴ Straffen var milda och mestadels lagstridiga. Man har försökt förklara domstolarnas handlade med att milda straff var ägnade att främja lugn och ro i samhället. Hypotesen förklarar

¹⁰ Resultat bygger på en genomgång av 152 brott mot liv i Österbotten och Egentliga Finland 1540-1600.

¹¹ RA (riksarkivet, Helsingfors) 3256:12v. Jfr Heikki Ylikangas, *Lohjalaisten historia I* (Tammisaari 1973), s. 95.

¹² RA 757:4. Ylikangas, 'Henkirikos', s. 104.

¹³ FÅD I (= *Finland äldsta domböcker I. Domböcker för Savolax 1559 och 1561-1565*. Red. av Kauko Pirinen (Helsinki 1954), s. 162.

¹⁴ Dag Lindström, 'Våld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475-1625', *Rättshistoriska studier* 14, ser. II (Lund 1988), s. 102ff.

inte varför det begicks så många våldsbrott under denna tid. Det borde enligt denna förklaring ha varit tvärtom eller också misslyckades domstolarna i sin strävan på ett uppenbart och beklagligt sätt.¹⁵

Man måste dessutom beakta en viktig omständighet. Antagandet att den milda behandlingen av brottslingarna i rätten var ett resultat av domstolens strävan att upprätthålla lugn och ordning i samhället med så lämpliga och effektiva metoder som möjligt,¹⁶ förutsätter, att domstolarna verkligen innehade en sådan position, att de kunde styra parterna samt välja och förverkliga en egen linje. Det förefaller som om denna förutsättning inte skulle vara för handen. Å andra sidan vittnar våldsbrottslighetens enorma omfattning om, att lugn och ro inte var allmänt rådande i samhället. Men hur kunde målsägande acceptera så milda påföljder för så grova brott? Visste de överhuvudtaget att de hade laglig rätt att kräva dödsstraff? Det är mycket svårare att förstå denna gåta om vi som Renvall och Elias utgår från att dåtidens människa inte kunde behärska sina känslor.

Det är kanske bäst att närma sig problemet via en mycket belysande dråpmålssak och dess rättsliga lösning.

Ersättning vid brott mot liv

På sommaringet i Loimijoki i Satakunta behandlades den 30 juli 1550 ett brott mot liv om vilket tingsprotokollet berättar:

Kom för rätte Oleff Pouellsson i Oripä och gjorde vitterligt på satte tingh, att han hadhe gjort en vänlighen förliickningh medh Henrick Thomasson i Seppelä, så att han vnte och gaff honom liiff för Guds skull för thet manslagh han slogh hans son Anders Oleffsson ihjäll i så mårtho, att förnempde Hendrick skall giffue förnempde Oleff 40 marcher orttigger i förliickningh, och ther medh väre the vänlige wäl förliickte, effter XII men ranzacan. Framdelis fälthe the XII i nämpden såtho Hendrick Thomasson i Seppälä sac till en full mandropare för thet han slogh ihjäl Anders Olsson i Oripä, doch benåddes hans liiff för mälseijanders skull. Thefföre wtfäste han 50 march orttigger Konunge, förthij han bleff gripen vedh färske gerninghen, effter XII men ranzacan, dit 25 march.¹⁷

¹⁵ Jfr Eva Österberg, 'Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid', *Scandia* 1991, s. 83. Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Lund 1988), s. 55-56. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 6.

¹⁶ T.ex. Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar', s. 79. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 11-12.

¹⁷ *FÅD II (= Finland äldsta domböcker II. Dombok för Nedre Satakunta 1550-1552*. Red. av John E. Roos (Helsinki 1964), s. 20.

Fallet lyfter fram beaktansvärda omständigheter och värdefull information. För det första är det viktigt att notera, att domen med all säkerhet var lagstridig, vilket rentav medges eftersom kungens andel av böterna höjts avsevärt; den skulle enligt lagen ha varit 13 mark 8 örtugar. Dessutom agerade rätten med argumentet, att "han bleff gripen vedh färske gerninghen". Tankegången är således, att parterna genom att betala kungen mer än stadgat skaffade sig rätten att sinsemellan ingå förlikning.¹⁸

I fallet framgår även att både ersättningens storlek och den garanti, som målsäganden fick, också följdes av gärningsmannen. Ersättningen var 40 mark. Summan motsvarade ett dåtida värde av ungefär fyra eller fem kor. Kontraktets garanti bestod i att gärningsmannen offentligt fälldes som en full mansdråpare.¹⁹ Han hade således i själva verket gjort sig förtjänt av dödsstraff, vilket officiellt kungjordes då han benämndes full mansdråpare. Efter detta hade han två alternativ, antingen betalade han förlikningssumman eller så fick han sätta livet till. Ifall betalningen inte erlades enligt förlikningen, tingsfördes saken på nytt. Tinget fastslog då en tidsram inom vilken den skyldige måste betala förlikningssumman "så framt han vill icke bettale medh huffudet", som tinget i Tavastland konstaterade 1583.²⁰ Dessa förlikningar var således till sin karaktär något helt annat än en simpel försoning mellan parterna, som de – om det bara varit fråga om konfliktlösning – hade kunnat ingå även utanför domstolen. Förlikningarna var uttryckligen offentliga avtal, som kungjordes inför rätten och, vilket kanske var ännu

¹⁸ I detta sammanhang måste problemet angående nedsättning av böter förbigås. Det var nämligen så, att man i regel sänkte bötesumman till hälften. Detta förfarande har tillsvidare inte undersökts (jfr Ylikangas, 'Henkirikos', s. 102). Det är likväl inte helt uteslutet, att man handlade så för att spara gärningmannens egendom, som egentligen gjorde en förlikning och fredlig lösning av konflikten möjlig. Å andra sidan hörde böterna i egenskap av straff – i synnerhet konungens andel – inte till det rättssystem som eftersträvade en förlikning mellan ätterna. Jfr Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 6, 81-82. Eva Österberg, 'Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet – eller sunt förnuft och statskontroll', *NHT* 1991, s. 83.

¹⁹ Ännu vid 1500-talets början dömdes i Tavastland efter forna landskapslagar och eventuellt även efter en lokal sedvana gärningsmannen i dråpmål först till fredlöshet. Därefter fick han inlösa sin fred genom förlikning med alla tre motparter (kung, härad, målsägande). Jfr *Dombok för Sydvästra Tavastland 1506-1510*, Bidrag till Finlands historia I, utgiven av Reinhold Hausen (Helsingfors 1881-1883), s. 133, 183, 250, 270, 276. Ylikangas, 'Henkirikos', s. 100-102.

²⁰ RA 217:17v-18.

viktigare, inför tingsmenigheten. Avsikten var inte bara att komma överens utan även att sluta ett avtal, som så gott det var möjligt under rådande omständigheter tryggade släktens ställning såväl i allmänt hänseende som rent fysiskt.²¹

På så sätt försäkrade man sig om att förlikningen verkställdes. Metoden var så effektiv, att ersättningarna växte till ansevärda summor. Dråpare som greps på bar gärning och på tingen fälldes som "en full mandråpare", måste utfästa sig att som skadestånd betala i det närmaste vad motparten än krävde för att besparas livet. Det förefaller som om ersättningarnas storlek skulle ha utvecklats så, att målsäganden länge var tillfreds med tredjedelen av den i lagen omnämnda mansboten, 40 mark.²² En tredjedel av böterna var ursprungligen den ersättning som tillföll målsägande. Senare lösgjordes dessa från varandra, vilket också var nödvändigt då inflationen oavbrutet försämrade penningvärdet.²³ Utvecklingen gick småningsom därefter att hela mansboten, d.v.s. egendom för ett totalvärde av 40 mark tillföll målsäganden ensam. Gärningsmannen betalade därefter ytterligare böter åt kung och härad.²⁴

Slutligen ledde detta till att praktiskt taget hela gärningsmannens egendom övergick till målsäganden vid förlikningen. Så betalades t.ex. åt motparten som förlikning två stänger jord och 20 mark pengar (Loimijoki 1551)²⁵ och 1/6 krok jord, fyra pund och en tunna spannmål, två kor, en kalv, en kittel och slutligen 15 mark i pengar (Asikkala 1596). På så sätt kunde det med tiden lätt uppstå en situation där gärningsmannen inte hade någon förmögenhet kvar för att kunna erlägga sina böter. Förfarandet på ett ting i Pöytis 1557 får därmed sin förklaring. Den dräptes son dömdes att böta för dräpet på hans far. Förlikningen innefattade nämligen en klausul som förplikade målsägande att betala kungens andel av böterna. Även i detta fall tolkades kungens andel i böterna som en offentlig avgift som måste erläggas för att en lagstridig överenskommelse kunde ingås mellan målsägande.

²¹ Lindström ('Väld, förtal och förlikningar', s. 106) tolkar förlikningarnas karaktär och betydelse på annat sätt.

²² Se t.ex. RA 4688:7.

²³ Se närmare Gösta Hasselberg, 'Böter', *Kulturrhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* II, s. 519-525.

²⁴ T.ex. FÅD III, s. 20, 71.

²⁵ FÅD II, s. 73.

De ovan skildrade förhållandena gör det högst förståeligt att målsäganden valde att spara dråparens liv. Om banemannen hade behandlats enligt lagens fulla stränghet och hamnat under bödelns yxa, hade målsäganden blivit utan ersättning.²⁶ Nu kunde han istället inhösta en god skörd och överföra stora egendomar på sig. Men hur kommer det sig att nästan alla de som gjort sig skyldiga till brott mot liv, ändå klarade av att rädda sin hals, trots att ersättningssummorna var så stora? Alla brottslingar var knappast så förmögna att de utan vidare hade råd att betala jättelika summor. Och ändå besparades också de livet och lyckades skaffa fram de behövliga summorna. Hur gick det till?

Ersättningarnas fördelning

Endast en förklaring står till buds. Släkten – åtminstone den närmaste – kom till undsättning. Det finns talrika belägg i källorna för att denna tolkning är korrekt och de stöds även indirekt av att en individs rätt att disponera över jordegendom, i synnerhet arvejord, vid denna tid var begränsad (bördsrättsinstitutionen avskaffades i Finland först 1916). Det finns likaså detaljerade uppgifter om att släktingar samlade in den erforderliga summan. På tinget i S:t Mårtens i Egentliga Finland utfäste sig 1601 den skyldiges ena broder att betala 120 mark åt den dräptes moder och broder medan den andra brodern ålades att betala 90 mark i förlikning; slutligen ålades även den skyldiges husbonde (dråparen var dräng) att betala 30 mark i förlikningsavgift.²⁷

Det är således lätt att utgående från detta sluta sig till att ersättningssumman delades på motsvarande sätt också på den kränkta släktens sida. På häradstinget i Loppis betalade Eskil Persson 1584 åt Staffan Mickelsson, den dräptes broder, en häst, en ox och ett pund spannmål. Den döde Matts Mickelssons syster Brita Mickelsdotter fick för sin del pengar och spannmål till ett värde av 11 mark. Den dödes hustru Barbro fick som gottgörelse för sängerån, d.v.s. en ko för förlusten av sin make. Fallet visar – lik-

²⁶ Det var alltså sannolikt inte i främsta rummet fråga om att lokalsamhället helt enkelt föredrog fredliga förlikningar i stället för att näpsa en brottsling. Jfr likväl Österberg & Lindström, s. 55-56. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 6-7.

²⁷ RA 1609:60v. Man bör notera att husbondens inblandning i förlikningsförhandlingarna kom till synes tidigare i Sverige (Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar', s. 103-104) än i Finland, där brist på arbetskraft antagligen också var en senare företeelse än i Sverige. Husbondens inblandning i saken vittnar för sin del om släkternas minskande makt.

som även många andra motsvarande fall – att förlikningen hade föregåtts av grundliga förhandlingar då detaljerna finslipats.²⁸ Släktbanden förefaller att ha avgjort vars och ens andel med undantag av att männens ansvar gick före kvinnornas. Eftersom den dräptes hustru inte hörde till släkten, måste man finna någon särskild grund för att även hon skulle få gottgörelse och detta gav upphov till begreppet "sängerån".

Ättefrid

Det råder inget tvivel om att ätterna i dråpmålssaker avgjorde ärendena på häradsstingen i Finland under 1500-talet. Den avtalsform som användes, när förlikningen kungjordes, understöder denna tolkning. Avtalen var "vänliga" och de slöts för "eviga tider", "för alla sine fränders vägnar" och både för "de födde och ofödde" medlemmarna i ätten. Det var den dräptes släktingar, som stod inför rätten och bad för banemannens liv och "släkten gaff sig till frids och hade mansboot opburitt".²⁹ Avtalen var eviga och bindande också för de medlemmar av ätten, som ännu inte ens var födda. Allt detta gjordes för att motarbeta hämnd.

Nya tolkningar har framlagts, som hävdar att ättesamhället mer eller mindre är en myt.³⁰ Det är klart, att ätternas ställning i förhållande till kungamakten var en annan under 1500-talet än under tidig medeltid. Faktum kvarstår dock att vi inte utan hypotesen om att huvuddragen av ett ättesamhälle levde kvar kan förklara det stora antalet våldsbrott, som enligt de rättsliga källorna förekom ännu vid 1500-talets mitt.³¹ Det är visserligen sant såsom många har framhållit, att endast de allra närmaste släktingarna, far, syskon, barn och maka, nämns i förlikningarna. T.ex. morbröder eller farföräldrar förekommer aldrig. Man kan emellertid inte omedelbart utgåen-

²⁸ Från Sverige har vi exaktare uppgifter om förhandlingarnas förlopp, Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar', s. 103.

²⁹ RA 3256:12v; 4749: 91v.

³⁰ Johan Söderberg, 'En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter', *SHT* 1990, s. 248.

³¹ I ett annat sammanhang har jag tagit ställning till det av Elsa Sjöholm framlagda påståendet att något sådant som ett ättesamhälle i själva verket aldrig har existerat. Enligt min uppfattning talar en mängd undersökningar och ett ännu större antal olika slags källor från gamla lagar till otaliga förteckningar och protokoll, som belyser lagarnas tillämpning, skarpt emot Sjöholms åsikter. Eftersom Sjöholm besvarade min kritik i avsikt att vinna polemiken och inte för att dryfta problemet, avstod jag från att försätta diskussionen. Se närmare *HTF* 1988, s. 660-662 och 1991, s. 132-139.

de från detta bestrida tolkningen om att släkten var den aktiva parten i ärendet. Gärningsmannen svarade formellt för sin bot, men stödde sig i realiteten på sin släkt.

Källorna omnämner ytterligare ett förfarande, som likaså bekräftar antagandet om att ett ättesamhälle i stor utsträckning var för handen i Norden ännu på 1500-talet. I Jorois socken i Savolax behandlades ett fall, där förlikning ingicks på två skilda nivåer. Först mottog Pär Utriainen av Pouvel Tolonen "i manboot 50 mc" i förlikning för mordet på hans far. För det andra betalade Pouvel Tolonen ytterligare som "viil goffhuor" åt Pär Utriainen en häst, åt modern (antagligen den dräptes hustru) en kittel till ett värde av 6 mark, åt Lars Utriainen två och åt Olov Utriainen (de sistnämndas släktskap till offret anges inte) en last ängsmark. Avtalets innehåll tyder således på, att 50 mk delades som ett normalt arv mellan arvingarna, medan villgåvor endast gavs åt särskilt namngivna personer. Man kan knappast dra fel slutsats, om man betänker, att villgåvan representerade det äldsta kända förlikningssystemet. Man hade med andra ord ursprungligen betalt de exakt definierade persedlarna åt de lika exakt fastställda medlemmarna av släkten.

Orsaken till dessa två i princip olika förlikningarna blir uppenbar i samband med ett annat fall. På Säminge ting i Savolax protokollfördes 1564 följande:

Kom för rett Martij Kandadattinen och kun gjorde, att han hade giordt en vennligh förlickninh med Poul Sigfredsson opå sine vegne och sinn barnes vegne och åpå alles slettningx vegne, bode födde och offödde, för then sack, som the ville skylle Poul Sigfredsson, arth han skule vare baneman til hans sons dödh, beñempd Oluff Kandarattinen, men doch sade hans fader för rette, arth hans son Gudz siuckdom var medh, arth han hade inthett bliffuitt dödt aff thett såår, som han hade, och thett vittnade fyre gode bönder medh, ytthermere vittnade presthen, som var hoos honom i hans ytherste, arth han hade ingen nöd aff thet såår, som Poul Sigfredsson hade slagitt, vthan hade giffuit honom till. Een doch gaff Poul Sigfredson för:ne Morthen Kandarattinen 20 mc orttiger, 1 spann rogh och 4 marcpund koppar, och rectthe Mortt-then Kandarattinen ott Poul Sigfredson handh för sittiandis retth och gaff honom til all sack.³²

Den åtalade betalade alltså en anseelig summa till målsäganden trots att han bevisligen inte var baneman. Detta skedde för att man på så sätt ville återupprätta vänskapliga relationer mellan ifrågavarande släkter. Villgåvan be-

³² *FÄD I*, s. 172-173. Ylikangas, 'Henkirikos', s. 118-119.

kräftade, att saken slutligt var förlikt.³³ Därför nämndes också mottagaren vid namn. Man strävade till att ingå förlikning med den person som hade det största inflytandet i släkten eller med den mest hämndgirige. Därför betalade den skyldige på tinget i Loimijoki 1551 åt den dödes far 70 mark "i mans båtth oc 1 silffsked öffuer förlikninghen, som vågh 3½ lodh, och ther medh vore the alle venlighen vell förlijckte på alle sin frenders veghne, bode för födde och offödde".³⁴ Det förefaller som om den dräptes broder, som även var närvarande vid tinget och förde talan, fick del i pengarna, medan silverkedjan tillföll fadern.

Bakom villgåvan skymtar alltså en rubbad ättefrid, som man ville återställa. Något motsvarande hot uppstod inte då fysiskt våld utövades mellan bröder eller överhuvudtaget mellan nära släktingar. Då avhandlades också ärendet vanligen på ett annat sätt. På tinget i Halikko socken behandlades 1565 ett dråpmål; en man vid namn Ambrosius hade i nödvärn dödat sin brorson. Släktingarna bad för Ambrosius' liv och återopade en förlikning, där gärningmannen förband sig ta hand om den dödes hustru och barn så länge han levde.³⁵ Det finns även belägg för att man lättare utdömde dödsdomar, när det var fråga om brodersdråp.³⁶ Ätten hade då inte nödvändigtvis så stort intresse av att spara gärningsmannens liv, eftersom ersättningarna tärde på dess resurser.

Utgående från hypotesen om ättesamhällets fortsatta existens kan vi bäst förstå människornas benägenhet att dra även obetydliga fysiska konfrontationer inför rätta. Det är värt att minnas, att en stor majoritet av alla de våldshandlingar, som drogs inför rätta bara hade resulterat i en obetydlig skada t.ex. en blånad. Drivkraften för den ansenliga möda, som krävdes av målsäganden för att få till stånd en fällande dom, måste ha bottnat i hans kränkta heder.³⁷ Det är däremot svårare att förklara, vad en så sensitiv hederskänsla bottnade i. Om misshandeln upplevdes som en ärekränkning, som riktade sig mot hela släkten och inte bara mot en av dess medlemmar, kan vi förstå den iver, med vilken offren sökte gottgörelsen. Man måste all-

³³ Från Stockholm omnämnes i motsvarande sammanhang "vänskapsgåva", Lindström, 'Våld, förtal och förlikningar', s. 104.

³⁴ *FÅD* II, s. 89.

³⁵ RA 1039:21v.

³⁶ *FÅD* I, s. 54.

³⁷ Jfr Lindström, 'Våld, förtal och förlikningar', s. 94. Österberg & Lindström, s. 154. Ylikangas, 'Väkivaltariikosten motivaatiopohja', s. 164ff.

tid vara beredd att försvara släktens heder. "Äran är knuten till släkten, klanen eller byn, inte i första hand till individen," skriver Johan Söderberg och citerar Pierre Bourdieu, som har studerat berberfolket kabylerna. I ättensamhället var individerna tvungna att hämnas förolämplingar och kränkningar antingen fysiskt eller via domstol, annars förlorade de sin auktoritet i samhället och deras närmaste släkt fick se sitt anseende skamfilat. Förmodligen var förhållandena i rätt stor utsträckning likartade även i 1500-talets Sverige, trots att de rättsliga källorna där endast berättar om hur individerna handlade (vilket Söderberg betonar).³⁸

Men det finns också starka invändningar mot antagandet, att det ännu vid 1500-talets mitt skulle ha förekommit tydliga spår av ett ättensamhälle i Norden, av ett ättensamhälle som kunde sätta sig över rättskipningen i större utsträckning än centralmakten. Man bör alltså efterlysa belägg för den blodshämnd som åtminstone då och då borde förekomma i källorna om vi antar att ättensamhället ännu var starkt. Alla fall kunde knappast förlikas, eftersom alla anhöriga inte kan ha varit beredda att beskydda offret eller dråparen. Det måste finnas fall, där släkten vägrade att acceptera en förlikning som gottgörelse för ett mord på en släkting. För att hypotesen om ättensamhället skall kunna bekräftas krävs alltså ytterligare klara källbevis för blodshämnd.

Sanningen är att sådana källor saknas. De bästa bevisen har hämtats ur förlikningarna, i kontraktets ordalydelse ("för födda och ofödda" etc.) Det finns även andra belägg, men de är tills vidare få. Så sent som 1637 behandlades på Lojo ting i Västra Nyland ett misshandelsmål med tydliga drag av hämnd, ett uttryck för att ättensamhället existerat. Henrik Eriksson hade slagit sin grannes hustru med en stör sedan hon först slagit Henriks mor så "att blodet gick wth, huar före blef han förorsakat att hemnas hans moders blod."³⁹ Mycket annat finns inte att anföra eller gå efter. Eventuellt saknas bevis för blodshämnd därför att ingen forskare på allvar bemödat sig om att leta efter dem. Situationen skulle kanske vara en annan om någon hade forskat i frågan.

³⁸ Söderberg, s. 246-247.

³⁹ Raseborgs härads dombok den 27.11.1637, sign. Raaseborg II 2, f. 111v, RA.

Kronan och rättspraxisen

Hur kunde kungen och kronans tjänare acceptera en rättspraxis som var uppenbart lagstridig. Var det inte deras plikt att försvara lagen och övervaka rättsprocessernas laglighet? Hur kunde t.ex. domaren eller lagläsaren acceptera och fogden eller rentav ståthållaren för sin del bekräfta lagstridiga domar?

Gåtan är inte så omöjlig som den kanske först verkar. För det första är det nödvändigt att hänvisa till böndernas inställning. Man ansåg att man kunde höja kungens andel i böterna så att den svarade mot domens lagstridighet, ju grövde brott, desto större blev summan. På sätt och vis förlitkes man också med kungen och inte bara med släkten.⁴⁰ Denna tolkning svarar mot den utveckling som ledde till att kungen fick andel i böterna. Under en längre period gjorde kronan sig till en av de målsägande för att på så sätt upprätthålla den allmänna ordningen och beskatta undersåtarna – i källorna talas ofta om saköresskattregister, när man avser saköreslängderna. På tinget i Virmo dömdes 1572 en man som dräpt sin broder först till döden, men skonades på släktens uppmaning och gick sedan i sin tur ”i förlikningh medh K.M:s fougte och utgaff K.M. 100 mk.”⁴¹ Någon förlikning ingicks däremot i detta fall inte med släkten.

Kungen kunde inte personligen närvara vid tinget och ingå förlikningar. Stundom satte sig fogden eller slottshövitsmannen i kungens ställe och förlikte på KM:ts vägnar. Fogden i Österbotten gav 1546 i KM:s namn frid åt Eskel Nilsson från Vörå, som vid flera ting hade erbjudit sig att betala förlikning åt Olov Perssons släktingar för att han slagit ihjäl denne. Släktingarna hade ändå vägrat ta emot betalningen.⁴² På Tavinsalmi ting (1.1.1564) upplästes följande dom:

Fällte the 12 i nämnden Henrik Poualson Kolemmain till en mandropare för thet han slogh Per Andersson Kolemmain ihiell, huarfföre kom målseijande för sittande lagh och tigde honom lijff aff slättz fougtenn [Eric Arvidsson Tawast], thet han honom efterlett på K.Ma:tz wägne, effter hån bleff inthet begripin, wthan hölt skogen, och om han hade icke fått fred, så hade han giffuit sigh till Rydzland.⁴³

⁴⁰ Jfr Lindström ('Våld, förtal och förlikningar', s. 103) som refererar ett fall i Stockholm 1568, där gärningsmannen lyckades ingå förlikning med målsäganden, men inte med staden och kungen.

⁴¹ RA 1214:15v.

⁴² RA 4534:34v.

⁴³ FÄD I, s. 142.

Domen avslöjar, att också slottsfogden var osäker på om han hade rätt att handla som han gjorde. Därför var det vanligt att man förfor på så sätt, att domen – i synnerhet vid klart lagstridiga domar – överlämnades ”till K.M:s behag.” Tanken var alltså att kungen efteråt – d.v.s. i det skede då saköreslängderna anlände till Stockholm och utsattes för vederbörandes kontroll – kunde vägra att godkänna förfarandet.⁴⁴ Eftersom häradets och även domarens andel i böterna höjdes i samma takt som kungens (domaren fick 1/6 av häradets andel),⁴⁵ har vi här ytterligare ett argument för att domstolen gynnade bötesdomar framför dödsstraff.

Finns det några lagliga argument mot lagstridiga domar? Ursprungligen inte. Man bara skrev i saköreslängden eller domboken att den och den hade dömts till böter för brott mot liv. Före 1570 saknas motiveringar för nästan hälften av alla domar från Österbotten och Egentliga Finland (48,6 %), mellan år 1570-1600 bara för drygt en fjärdedel (27,0).⁴⁶ Rättpraxis höll emellertid på att förändras.

Med tiden började man åberopa förmildrande omständigheter, när man (mot lagen) skrev ut bötesdomar i stället för dödsstraff. Det allra vanligaste argumentet var självförsvar; lagen kände nämligen en sådan grund. Enligt lagen måste dråparen dömas till döden ”så framt det kan visas, att han gjorde gärningen med lust och utan all livsfara.” Eftersom nödvärn åberopas i en överväldigande majoritet av fallen (i materialet finns 25 sådana fall) från 1560-talet eller från senare tid, är det möjligt att vi här möter de första tecknen på att Erik XIV:s stränga patent från år 1563 tagits i bruk. På samma gång bör man med eftertryck framhäva, att det var fråga om en strävan att finna åtminstone ett gångbart argument för en lagstridig dom. Vi kan inte utgå ifrån att behovet att försvara sig mot dråpförsök plötsligt skulle ha ökat kraftigt i samhället.

De grunder, som åberopades som förmildrande omständigheter, kunde variera. Under 1590-talet uppkom termen ”hastigt mod”. Man ansåg, att man inte kunde döma gärningsmannen till döden, eftersom han hade handlat ”i hastigom modh”. Lagen kände däremot inte någon sådan grund.

Från slutet av 1500-talet började man tillgripa dödstraff i större utsträck-

⁴⁴ Ylikangas, 'Henkirikos', s. 109.

⁴⁵ Jfr RA 1290: 54; 1364; 71v; 4688:7.

⁴⁶ Beräkningen har gjort på grund av rättsfallsamlingen, som omfattar sammanlagt 152 brott mot liv i Österbotten och Egentliga Finland under 1500-talet. Jfr Ylikangas, 'Henkirikos', passim.

ning än tidigare. Jag har gått igenom häradsstingsböcker från Hattula 1583-1584, från Borgå 1592-1595, från Hauho och Övre Tavastland 1594-1598 och Nedre Satakunta 1600 samt kungliga rättare- och råfstingsprotokoll från Viborg och Borgå 1584 och Övre Satakunta 1600 och samlat in uppgifter om ett fyrtiotal brott mot liv. Bland dem finns sex fall, där gärningsmannen avrättats, samtliga har på något sätt berört fredsbrott.⁴⁷ De skyldiga har hämnats en redan förlikt sak, med våld tillägnat sig ett jordstycke med dödsfall som följd, låtit piska en misstänkt till döden o.s.v. En orsak till att praxis skärptes torde åtminstone ha varit, att en kunglig ståthållare utnämns i Finland. Med hans hjälp fick centralmakten grepp även om det finska samhället. Den andra förklaringen kan vara att allmogen blev fattigare till följd av krigsperioden då utarmningen bredde ut sig i landet.⁴⁸ Släkten kom inte längre lika villigt till sina brottsliga medlemmars undsättning. Småningom förvandlades bötesstraffen till kropp- och dödsstraff.

Det är svårt att utgående från detta dra någon annan slutsats än, att släkterna åtminstone i Norge och i Finland, men sannolikt även i Sverige i huvudsak, fastän kanske inte i samma utsträckning som tidigare, kunde förlikas om brott mot liv trots lagens klara bestämmelser. En domstolsbehandling var nödvändig framför allt som ett forum där förlikningar, som hade avhandlats på förhand, kungjordes och registrerades. Överhetens roll begränsades till att verka som en förlikningspart; överheten behövdes också i de fall då den skyldiga parten inte uppfyllde avtalets villkor.

Vad Finland beträffar, lyckades kronan först mot 1500-talets slut skärpa sitt grepp. Den moderna staten trängde steg för steg in och kuvade såväl böndernas självstyre som ätternas makt inom rättsskipningen. I stället byggdes en läns- och tjänstemannastat upp, som styrdes uppifrån och som använde domstolväsendet mera som ett verktyg för kontroll än som ett forum för konfliktlösning mellan undersåtarna.

⁴⁷ Jfr Lindström, 'Våld, förtal och förlikningar', s. 86. — Det må konstateras, att det var just fredslagstiftningen, med vars hjälp statsmakten intervenerade i ätternas maktsfär. Se närmare Ylikangas, *Varför förändras rätten*, s. 23ff.

⁴⁸ Följderna av utarmingen, som förorsakades av utskrivningar, skattehöjningar och försämrade ekonomiska levnadsvillkor kom till synes i form av ökad ödeläggning av hemman samt upprorförsök, som mot slutet av 1590-talet ledde till ett veritabelt bondekrig, det s.k. klubbekriget, som krävde 3000 bönders liv. Finlands befolkning minskade med ca en femtedel under 1500-talets sista årtionde. Se närmare Heikki Ylikangas, *Nuijasota* (Helsinki 1977).

Följderna av rådande rättpraxis

Om och när de rättsliga förhållandena var sådana som ovan beskrivits, vilka följder fick de inom samhällslivet? Man kunde åtminstone vänta sig, att finna ett stort antal brott mot liv i källorna. Om ätterna var tvungna att försvara sig och sina intressen med våld, måste detta ha lett till flera blodsdåd.

Så var också fallet. I Tavastland uppskattas – visserligen med en enorm felmarginal – att mer än 20 personer per 100 000 invånare årligen föll offer för våld 1506-1510. I Egentliga Finland steg samma relativtal ännu på 1560- och 1570-talet med säkerhet till över sex. Österbotten var fredligare, men Tavastland sannolikt värre. Våld var vanligt också annorstädes i Norden. Sandnes beskriver det norska samhället på 1500-talet som ett våldsamhälle, där ätterna spelade en dominerande roll. De relativtal, som Sandnes uppger, är enormt höga. Han beräknar att ca 50 brott mot liv begicks i Bergen på 1560-talet, vilket med en folkmängd kring 6000 innebär över 80 mord, dråp och dödsförvållanden per år och 100 000 invånare. Bergen toppar statistiken också i en internationell jämförelse, även om Sverige, England och Finland likaså uppvisar relativt höga tal på 1500-talet.⁴⁹

Fastän situationen i Bergen var värst, fanns det även på landsbygden orter, där brott mot liv var allmänna, bl.a. Agder och Telemark. Det var fråga om avlägsna skogstrakter, som var både andligt och ekonomiskt isolerade. Bönderna var självständiga, sina egna herrar i både lokalförvaltning och rättsskipning. Detta bekräftar antagandet, att det måste ha varit frågan om ett ättesamhälle som höll alla i sitt grep.⁵⁰

Eva Österberg och Dag Lindström har studerat brottsligheten i några svenska städer från slutet av medeltiden till början av 1600-talet. De siffror de lägger fram, visar, att våld var ofantligt vanligt om man räknar i relativa tal per år och 100 000 invånare.⁵¹ Siffrorna rör sig i genomsnitt mellan 30-40. I spetsen går Vadstena 1602-1610 med ett relativtal på 77. Författarna framhäver visserligen inte våldsbrottslighetens höga nivå – tvärtom – men detta beror mest på avsaknaden av mera omfattande komparationer. Våldet i dessa svenska städerna var i själva verket värre än i knivjunkarnas

⁴⁹ Sandnes, s. 64, 69, 74.

⁵⁰ Sandnes, s. 70-71.

⁵¹ Lindström, 'Våld, förtal och förlikningar', s. 77ff. Österberg & Lindström, s. 45. Österberg, 'Kontroll och kriminalitet', s. 73.

Österbotten på 1800-talet eller i New York i våra dagar.⁵² Veli Verkko har i sina regionala komparativa våldsundersökningar rörande brott mot liv på 1920-talet, dragit gränsen mellan hög och lindrig våldskriminalitet vid relativtalet fyra (= fyra dödade personer per år och 100 000 personer).⁵³ I ljuset av detta är det berättigat att sluta sig till, att grova våldsbrott var ytterst vanliga i svenska städer ännu under 1500-talet. Våldsverkarna var inga skurkar utan vanliga invånare – köpmän, hantverkare, sjömän m.fl. Liksom även Sandnes betonar Lindström och Österberg den stora betydelse som kontrahenternas ära och värdighet spelade i den händelsekedja, som utmynnade i en fysisk konfrontation. De tolkar de talrika lindriga misshandelsfallen i rådstuvurätterna som uttryck för ett samband mellan fysisk och verbal aggression. De lyfter dock inte fram någon orsak till den höga aggressiviteten, trots att de med vissa förbehåll accepterar Norbert Elias' centrala teser.⁵⁴

När vi tar i betraktande hypotesen, att 1500-talets samhälle kan karaktäriseras som ett ättesamhälle, kan vi förstå många av de omständigheter, som hittills förblivit mer eller mindre oklara. Till dem kan man räkna t.ex. att nämndemännen, d.v.s. de förtroendemän som vanligen var förmögna bönder och som hade till uppgift att sitta vid tingsbordet och utöva domarsysslan, i Finland bevisligen oftare gjorde sig skyldiga till våldsbrott än bönder i gemen. Det mest häpnadsväckande är att det bland nämndemännen satt bönder, som dömts för dråp.⁵⁵ Detta kan endast förklaras med hjälp av hypotesen om ättesamhällets fortlevnad. Nämndemännen företrädde stora och berömda släkter i nejden. Den som vågade resa sig mot en så mäktig korporation och kränka en av dess medlemmar, måste räkna med en säker hämnd, som också godkändes av befolkningen. På 1600-talet försvagades nämndemännens ställning samtidigt som man började förutsätta att deras sköld var fläckfri och rykte oklanderligt. Nämndemannasysslan kunde inte på 1600-talet behålla sin tidigare innebörd, eftersom rättegångens mål inte längre var att uppnå förlikning mellan parterna.

⁵² Heikki Ylikangas, *Knivjunkarnas frammarsch. Våldsbrottsligheten i Syd-Österbotten 1798-1825* (Helsingfors 1985).

⁵³ Veli Verkko, *Lähimmäisen ja oma henki, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisu* B:33 (Turku 1959).

⁵⁴ Österberg & Lindström, s. 153 ff. Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar', s. 107-110.

⁵⁵ Ylikangas, 'Väkvärdarivakosten motivaatiopohja', s. 139-145. Jan Sundin har lagt märke till samma sak (med undantag av att han inte nämner dråpare bland nämndemän), men har inte dragit samma slutsatser som här, *För Gud, Staten och Folket*, s. 63-67.

Den förändring, vars djupaste innebörd var, att staten övertog dominansen över rättsskipningen på ätternas bekostnad, medförde många väsentliga nya element i rättslivet. Låt oss börja från den stora skillnad som i många avseenden framträder mellan 1500- och 1600-talet i fråga om brottsmål och deras behandling i rätten. I litteraturen talar man med fog om en judiciell revolution.⁵⁶ Vad innebär begreppet? Nedan summeras de väsentligaste skillnaderna i fråga om brottslighet, juridiska och andra särdrag, som sannolikt hänger ihop med varandra:

1500-talet

- muntlig process
- edsprocess
- förbud att använda advokat
- ingen klar instansordning
- inga skolade jurister i rätten
- en stor mängd rättsfall
- milda bötestraff även för grova brott

1600-talet

- skriftlig process
- bevisföringsprocess
- tillåtet att använda advokat
- bindande instansordning
- juridikens roll växer i rättsbehandlingen
- få rättsfall
- stränga livsstraff för grova brott

På grund av antagandet om ättesamhällets fortlevnad är det inte svårt att förklara dessa drag. I ättesamhället förekom inte några brott i ordets egentliga bemärkelse, bara konflikter, som antingen ledde till en våldsam uppgörelse mellan ätterna eller till en förlikning, vars giltighet och hållbarhet bekräftades och garanterades inför rätta. Eftersom det var fråga om förlikning, var det meningslöst att följa en fast instansordning. Om förlikningen godkändes av bägge parter, fanns det ingen anledning att dra den inför högre rättsinstans. Hur skulle man ha kunnat överklaga en förlikning som fastslagits och accepterats av ätterna. Dessa fakta gjorde det åter fåfängt att använda skriftlig processform. Å andra sidan var edsprocessen⁵⁷ nödvändig,

⁵⁶ Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 5, 447-452.

⁵⁷ Processen följde på 1500-talet edsprocessens principer. Den anklagade kunde försvara sig med värjomålsed, men beroende på hur grovt brottet var krävdes även en mängd edgärdsmän, som kunde vara den åtalades anhöriga och som gick ed till förmån för honom eller henne (jfr Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 82-87.) Ursprungligen vägdes släktens inställning till gärningsmannen och hans brott genom edgärdsmännen. Om gärningsmannen inte fick tillräckligt många edgärdsmän, innebar detta att släkten drog sig undan och lät den åtala-

eftersom det var viktigt att fastställa hur den anklagades släkt förhöll sig till brottet och gärningsmannen, huruvida den ställde sig bakom honom eller inte. Om gärningsmannen inte fick tillräckligt många edgärdsmän, innebar detta, att släkten hade dragit undan sitt beskydd. När man strävade till förlikning, behövdes heller inte så noggrann kännedom om lagens innehåll. Det var i stället nödvändigt, att förlikningen ingicks inför alla behöriga. Detta skedde bäst på tinget och därför måste målet tingsföras.

Efter inrättandet av hovrätterna fick rättegången en helt annan karaktär. Man eftersträvade inte längre förlikning i den omfattning och utsträckning som tidigare. Lagen fick en tvingande karaktär. Rättslig behandling syftade härefter till att utreda vem som var den skyldige och bestraffa honom för brottet enligt lagens bestämmelser. Därför måste man få fram sanningen, d.v.s. det som faktiskt hade hänt. Nu blev det motiverat att använda sig av bevisföring, förlita sig på jurister och appellera till högre instans. Men eftersom domstolarna samtidigt förlorade sin roll som förlikningsorgan, började människorna hålla sig borta från tingen. Staten eller rättare sagt centralstyrelsen i Stockholm hade tagit rättsskipningen i egna händer. Ätternas makt underkuvades och försvann småningom.

Jag dristar mig att anta, att den bästa förklaringen till det ökade antalet våldsbrott på 1500-talet är, att ätterna då ännu dominerade det rättsliga och samhällsliga livet. Ättesamhället förvandlades småningom till en modern stat mot slutet av 1500-talet, egentligen först i början av 1600-talet. Inte bara grundandet av hovrätterna utan överhuvudtaget skapandet av en centraliserad stat, som stödde sig på en effektiviserad beskattning, en stående välorganiserad armé med utskrivningar som årligen gallrade ut bråkmakare, och i synnerhet på en statlig förvaltning, som ersatte böndernas självstyre, raserade de sista betingelserna för ättesamhällets fortsatta existens.

Jag kommer därför till slutsatsen, att det är mycket problematiskt tala om brottslighet, när man avser våldsdåden i 1500-talets Finland och mutatis mutandis även i Norge och Sverige. Det var snarare fråga om krigslika

de klara sig så gott han kunde. Enligt den uppenbara finska sedvanerätten krävdes det i Finland i dråpmålssaker ännu vid 1500-talets början inalles 24 medsvarende för att klara sig från åtalet (jfr *Dombok för Sydvästra Tavastland 1506-1510*, s. 146, 159-160. Ylikangas, 'Henkirikos', s. 94-95). Senare under 1500-talet och i synnerhet under 1600-talet började man frångå edsprocessen och ersatte den med bevisföring, d.v.s. med vittnesmål. En bekännelse betraktades också som fullvärdigt bevis, vilket åter ledde till användning av tortyr i vissa speciella fall – tidigare var tortyren ökänd.

handlingar än om brott i modern bemärkelse. Först senare, d.v.s. på 1600-talet, alltså efter grundandet av en modern stat, kan man tala om brottslighet när man avser våld och dråp. Detta betyder, att våldsmentalitetens grogrund på 1500-talet i princip var en annan än senare. Först under 1600-talet fick brottsligheten den samhällliga roll, som den i princip har än idag. Först då uppkom betingelser för en jämförelse mellan brottslighet under olika tider och först från denna tid kan resultaten tillämpas i försöken att underbygga de teorier som den moderna kriminologin utvecklat.

Slutligen vill jag ännu återknyta till de hypoteser med vilka jag tidigare försökt förklara den höga brottsligheten före slutet av 1500-talet. Om vi accepterar antagandet om ättensamhällets fortlevnad behöver vi inte förutsätta att det fanns någon speciell frustrerande faktor som utlöste våldet. Individerna och ätterna hade nämligen inte några andra användbara utvägar för att lösa de konflikter som uppstod än genom våldshandlingar. De handlade således inte särskilt överilat eller oförnuftigt. Tvärtom, deras handlande krävde ovanligt mycket självbehärskning och tålmod. Först senare utökades den lilla begränsade kontrollen med statens brutala straff och ibland även tortyr som utökade alternativen i rannsakningsmetoderna.

Folket, kronan och tingen

Domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus

SEPPO AALTO

Pentti Renvall utnyttjade redan i slutet av 1940-talet systematiskt och statistiskt domstolsmaterial i sina undersökningar rörande 1500-talets brottslighet, samhälle och människa. Heikki Ylikangas har sedan 1970-talet på basen av ett omfattande statistiskt material undersökt våldsbrottsligheten under medeltiden och början av nya tiden samt knivjunkarna i Österbotten. Författare i landskapshistoriska översiktsverk har likaså analyserat samhälle och kriminalitet på basen av rättegångsmaterial.¹ Inom historieforskningen i Sverige och Norge har undersökningar som bygger på den agrara epokens rättskällor under det senaste decenniet kommit att inta en central plats. Ett allmänt drag inom nordisk forskning har varit att man förtagit statistiska analyser av ett stort material.²

De engelska historikerna Bruce Lenman och Geoffrey Parker har emellertid riktat stark kritik mot tillförlitligheten i brottstatistik på basen av den agrara epokens rättskällor. Före 1800-talet var människorna i

¹ Pentti Renvall, *Varsinais-Suomen historia V* (Turku 1949) och *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskäytöksensä valossa*, Turun yliopiston julkaisuja B 32 (Turku 1949). Heikki Ylikangas, 'Väkivaltarikollisuuden motivaatiopohja 1500-luvun Suomessa', *HArk* 65 (1971), *Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteissa* (Keuruu 1988) och *Knivjunkarna. Vårdskriminalitet i Sydösterbotten 1790-1825* (Borgå 1985). Yrjö Blomstedt, *Hämeen historia II:2* (Hämeenlinna 1960). Veijo Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II* (Joensuu 1976). Kauko Pirinen, *Savon historia II:1* (Pieksämäki 1984).

² Pia Letto-Vanamo, 'Luettiinko käräjillä lakia vai luotiinko oikeutta - näkökulmia oikeudenkäytön historiaan', *Lakimies* 1993, s. 993-996. Betr. den nordiska forskningen, se Eva Österberg, 'Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning', *SHT* 1993, s. 201-224.

Västeuropa mycket ovilliga att dra sina inbördes tvister inför rätta och de angav endast motvilligt brott och brottslingar för myndigheterna; åtminstone mindre konflikter försökte man bilägga utanför domstolarna med lokala myndigheters, olika gillens, länsherrens eller kyrkans hjälp.

Folket stod främmande för rättsväsendet eftersom det var besvärligt att väcka åtal och eftersom processen var dyr och resultatet mycket osäkert. Lokalsamfundets uppfattningar och lagens stadganden om vad som var brottsligt kunde också skilja sig från varandra på väsentliga punkter. Centralmaktens kontrollmaskineri var svagt och det innebar att det var mycket svårt att tvinga brottslingar att infinna sig vid domstol. En rättegång var därför ofta endast en slutpunkt i en lång konflikt som man inte förmått lösa med andra medel.

Statistikens tillförlitlighet försvagas också av själva källorna. Rättsväsendet i Västeuropa var regionalt splittrat i små enheter och flera olika typer av domstolar kunde vara verksamma inom ett rättsområde. Likartade mål kunde behandlas vid flera olika domstolar. Heltäckande statistik skulle förutsätta en arbetsdryg kombinerad av data, något som åter ofta ställer sig omöjligt eftersom centrala delar av domstolsmaterialet gått förlorade. Inte heller det bevarade materialet ger säker kunskap ens om de mål som behandlats i ifrågasvarande domstol eftersom alla mål inte alltid fördes in i protokollen.

Av dessa orsaker ser Lenman och Parker utarbetandet av omfattande statistik över kriminaliteten i det förindustriella samhället som ofruktbart. Statistiken är närapå oanvändbar, om forskningens mål är att undersöka den faktiska brottsligheten eller rådande värderingar, normer och människors beteende.³

I sin granskning av domstolsmaterialets bevisvärde i Sverige under medeltiden och 1500-talet tar Eva Österberg avstånd från Lenmans och Parkers uppfattning. Brottsligheten i de svenska städerna under 1500-talet bestod i huvudsak av små förbrytelser, lindrigt våld, ärekränkningar och andra vardagskonflikter. De bilades inte utanför rätten utan just inför rätta: "Svenska domstolar under denna tidiga period tycks tvärtom ha varit en

³ Bruce Lenman & Geoffrey Parker, 'The State, the Community and the Criminal Law in Early Modern Europe', V.A.C. Gantrell, B. Lenman & G. Parker (red.), *Crime & Law. The Social History of Crime in Western Europe since 1500* (London 1980), s. 11-48. Enligt redaktörerna lämpar sig brottstatistik och domstolskällor från den agrara epoken närmast för undersökningar av den kontroll som utövades av samhällets elit (s. 5).

Det nyländska bondesamhället under stormaktstiden. Bilden berättar om en långsam livsrytm, en ox drar ett halmlass och männen står och samtalar vid ett stop öl. Tinget sammanträdde två eller tre gånger om året, vilket innebar att människorna hade tid att förlika mindre jordtvister och slagsmål utan rättens hjälp. Som medlare i tvisten kunde en nämndeman verka. (Eric Dahlberg, Suecia antiqua et hodierna).

arena, dit man drog de mest vardagliga och småaktiga konflikter – ja praktiskt taget alla”⁴.

Domstolarnas roll som biläggare av tvister och inte i så hög grad som kontrollredskap illustreras också av att det i mål rörande våld var mycket vanligt att rätten sänkte kronans andel av bötesumman t.o.m. till hälften. Endast i fråga om upprepade och grova brott utmättes verkligen stränga straff, men också i dessa fall stämde lagens bokstav och folkets rättsuppfattning överens.⁵ Dag Lindström förhåller sig något mera skeptiskt till relationen mellan den inför rätta behandlade brottsligheten och den faktiska brottsligheten i Stockholm i slutet av 1400- och under 1500-talet: mörkertalet, d.v.s. den brottslighet som forskaren inte kommer åt, kunde växa genom enskilda förlikningar, men även av ”mer eller mindre informella rättsinstanser och rättssystem, som har varit parallella till eller konkurrerande med rådsturätten och stadslagen”. Som det viktigaste parallellsystemet nämner han skräväsendet.⁶

Båda anser dock att man genom att kombinera de bevarade källorna kan klarlägga den brottslighet som behandlades inför stadsdomstolarna på ett mycket tillförlitligt sätt. I sin gemensamma framställning konstaterar de, att även om inte ens ett gott domstolsmaterial automatiskt avspeglar den faktiska brottsligheten, avslöjar det åtminstone de stora tendenserna i ett långt perspektiv.⁷

Brottsligheten i saköreslängderna

I Finland har forskningen rörande brottsligheten under den agrara epoken koncentrerat sig på 1500-talet och början av 1600-talet. Från denna period har endast ett fåtal domböcker bevarats och undersökningarna har huvudsakligen byggts på saköreslängder, d.v.s. de förteckningar fogden vid tingen gjorde upp över alla domar där en del av böterna tillföll kronan. Uppgifter-

⁴ Eva Österberg, 'Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet – eller sunt förnuft och statskontroll', *NHT* 1991, s. 162.

⁵ Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* (Lund 1988), s. 33–63. Österberg, 'Brott och social kontroll', s. 150–165.

⁶ Dag Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475–1625', *Rättshistoriska studier* 14, ser. II (Lund 1988), s. 73–75. Johan Söderberg, 'En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660', *SHT* 1990, s. 231.

⁷ Österberg & Lindström, s. 37, 152. Lindström, s. 75–78.

na i längderna täcker i huvudsak de brott som behandlades inför rätta, ty böter var ännu långt in på 1600-talet det allmännaste straffet t.o.m. för sådana brott mot liv, som enligt lagen borde ha lett till en dödsdom.⁸

Saköreslängdernas uppgifter om brotten uppstår i huvudsak böter utdömda för vardagskonflikter och små förbrytelser samt försumlighet i fråga om förpliktelser mot kronan. Det vanligaste brottet var lindrigt våld. Det finns inga tecken på eller belägg för att folket, såsom i England och Central-europa, skulle ha varit avogt inställt till domstolarna. På landsbygden fanns en enda parallelldomstol av någon betydelse: prostetingen fortsatte ännu sin verksamhet som ett arv från den katolska tiden, trots att kyrkan i samband med reformationen blivit tvungen att överlåta sin självständiga domsrätt till kronan.⁹

Saköreslängdernas uppgifter svarar rätt väl mot antalet brottmål som behandlades inför rätta, vilket åter rätt tillförlitligt avspeglar den totala brottsligheten.¹⁰ Antalet fall där böter utdömdes började dock sjunka brant i Finland på 1570- och 1580-talen. Man frågar sig om nedgången var verklig eller om saköreslängdernas karaktär förändras?

Renvalls tolkning är att tjugofemårskriget påverkade nedgången: kriget minskade viljan att ty sig till rättsväsendets hjälp och band samtidigt det befolkningselement som lättast kom i kontakt med domstolarna. Blomstedt ser inte kriget som en förklarande faktor, utan menar att man inte längre förde små mål inför rätta, vilket berodde på att tingens karaktär förändrats; de var inte längre allmogens egen instans utan hade blivit en kronans institution. Pirinen anser att nedgången i brottsligheten måste tillskrivas tre faktorer: antalet ting minskade, likaså minskade kronans iver att bötfälla för varje förseelse och processlystnaden när allmogen insåg att sakörena endast fyllde kronans penningkista.¹¹

⁸ Ylikangas har jämfört uppgifterna i saköreslängderna med de bevarade domböckerernas uppgifter om brott mot liv och konstaterat att de motsvarar varandra, Heikki Ylikangas, 'Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa', *Oikeustiede* VIII (1976), s. 126.

⁹ Kauko Pirinen, 'Keskiajan ja 1500-luvun maarovasteista ja rovastinkäräjistä', *FKHS* 66 (1963), s. 13-47. Ylikangas, 'Väkivaltarikollisuuden motivaatiopohja', s. 104-105.

¹⁰ Jfr Letto-Vanamo, s. 1001.

¹¹ Renvall, *Varsinais-Suomen historia*, s. 224-225. Blomstedt, s. 193-194. Pirinen, *Savon historia*, s. 528.

Samtliga tre forskare anser att källbasens karaktär förblev oförändrad. Ylikangas anser däremot att också brottsligheten och antalet bötfällningar minskade under 1500-talets sista decennier; förklarande faktorer är minskad folkmängd, böndernas sänkta självkänsla och de klarare jordägoförhållandena. Enligt honom är det dock på källkritiska grunder motiverat att betvivla att nedgången var så brant som den framstår i källorna.¹²

I fråga om allvarigare brott skärptes strafflagen på 1560-talet; kungen och kronan började dessutom kräva att gällande lag skulle följas då tingen fällde sina domar. I Finland hade det vid dråp varit "landssed" att offrets och förövarens släkter inbördes kom överens om ersättning för blodsdådet också i sådana fall då lagen fastslog dödsstraff. Avtalet fördes till domstol för att stadfästas och de inblandade betalade "böter" till kronan för rätten att ingå förlikning. Centralmakten var än så länge alltför svag för att kunna tvinga mäktiga släkter att följa lagens bokstav; dess makt räckte endast för att etablera sig som tredje fördragspart och som garant för att avtalet följdes.¹³

Centralmaktens ökade styrka i slutet av 1500-talet innebar, att kronan inte längre lika lätt "såg genom fingrarna" med domar som inte följde lagen. Det blev svårare, i vissa fall omöjligt, att följa tidigare sed att ingå förlikning om blodsdåd, men det fanns i alla fall en omväg. Domaren, som i allmänhet var adelsman, hade rätt till en tredjedel av böterna och för honom var det ekonomiskt fördelaktigt att döma den skyldige till böter och inte förpassa honom till bödeln. Den skärpta kontrollen krävde dock att domarna skulle motiveras på det sätt lagen förutsatte; den skyldige dömdes först att mista livet, men benådades sedan antingen på tingsmeninghetens begäran eller till följd av en förlikning som ingåtts redan före domstolens sammanträde. Dessutom blev hänvisningar till nödvärn vanligare och som ett helt nytt drag tillkom på 1590-talet i saköreslängderna anteckningar om att dråpet hade begåtts "hastigdom mode".¹⁴

Släkternas möjligheter att avtala om förlikning i brott mot liv minskade, men centralmakten var ännu alltför svag för att förhindra att lagen kringgicks. Böter var det allmännaste straffet för blodsdåd, största delen återfinns

¹² Ylikangas, 'Väkivaltarikollisuuden motivaatiopohja', s. 118–126 o. *Valta ja väkivalta*, s. 159–160, 176.

¹³ Heikki Ylikangas, 'Ätten och våldet'. Våldsbrott i Norden vid övergången till nya tiden', *HTF* 1994, 'Henkirikos', s. 122.

¹⁴ Ylikangas, *Valta ja väkivalta*, s. 112–114, 120–121.

i saköreslängderna från slutet av 1500- och början av 1600-talet.¹⁵ Osäkerhetsfaktorerna ökar efter 1608 då Mose lag slutgiltigt blev gångbar rätt i Sverige. Det blev svårare än tidigare för domaren eller lagläsaren att utdöma böter i stället för dödsstraff vid grova brott.

Saköreslängdernas tillförlitlighet som mätare av kriminaliteten försvagas också av adelns växande makt. År 1569 beviljades högadeln rätt att uppbära konungens andel av böterna när den skyldige var en av åborna på dess donationsgods; senare utvidgade lågadeln egenmäktigt rätten till att gälla också dess förläningar och landbönder. I Finland började adelns jordegendom och antalet landbönder öka samtidigt som brottsligheten började sjunka. Utvecklingen ledde till att fogden i allt färre fall kunde redovisa inkomster av bötesdomar till kronan.¹⁶

Saköreslängderna från slutet av 1570-talet framåt täcker alltså inte nödvändigtvis alla de brott som behandlades vid tingen. Deras användbarhet minskas ytterligare av att det i Satakunta och Tavastland blev vanligt att endast anteckna kronans andel av böterna utan att närmare specificera brottet. Det här var ytterligare ett bevis för det olagliga spel som försiggick i Finland för att vilseleda kronans vakande öga i Stockholm.¹⁷ Hertig Karl var också medveten om hur det stod till med rättsskipningen i Finland; i sin fogdestadga för Finland 1602 ålade han fogdarna att sända domböckerna till Stockholm. År 1609 tog han åter i ett brev upp den lagstridiga rättsskipningen och redovisningen av sakören.¹⁸

Enligt Pirinen kunde adelns växande jordegendomar och förläningar inte påverka saköreslängderna i Savolax, eftersom det knappt fanns adel i landskapet och detta inte heller genomgick en sådan samhällskris som södra Finland. Han drar därför slutsatsen, att saköreslängderna upptar samtliga bötesdomar och att den branta nedgången motsvarar verkligheten. Detta innebär dock inte nödvändigtvis att den faktiska brottsligheten i landskapet skulle ha minskat lika mycket som bötesdomarna. Centralmaktens politik med sikte på lag och ordning invercade också på tingens verksamhet i Savo-

¹⁵ Ylikangas, *Valta ja väkivalta*, s. 118. Pirinen, *Savon historia*, s. 518. En radikal förändring ägde rum i Finland först på 1620-talet då hovrätten och ståthållarna förmådde upprätta en strikt kontroll över de domar som utfärdades vid tingen. Se Pernå 26.4.1626, 14.2.1627, Borgå I KOa 1, s. 275-276, 341-343, RA.

¹⁶ Ylikangas, *Valta ja väkivalta*, s. 118-123.

¹⁷ Ylikangas, 'Henkirikos', s. 126.

¹⁸ Pirinen, *Savon historia*, s. 491. Ylikangas, *Valta ja väkivalta*, s. 122-123.

lax. Man började kräva lagenliga straff för brott och förbrytelser. Den ökade kontrollen framgår av att man också i landskapets domböcker började anteckna enligt vilket lagrum domen utfärdades.¹⁹

Folket började med tiden förlora förtroendet för tingen, vilket på ett belysande sätt framgår av en gliring som en bonde efter klubbekriget gav åt en lagläsare då han konstaterade att dennes ting inte var mycket värda.²⁰ Det långa kriget utarmade och processandet kostade, varför frestelsen ökade att lagstridigt ingå förlikning vid sidan av tingen. Enskilda förlikningar minskade totalkostnaderna för att bilägga konflikten, åtminstone med den del av böterna som gick till kronan ifall domarna, lagläsare och fogdar gick med på att stadfästa förlikningen utan tingsbeslut. I mindre konflikter kunde "gode män" eller prästen verka som medlare.²¹

De enskilda förlikningarnas antal ökades också av att de instabila förhållandena förde med sig att tingsens antal minskades från fyra till bara ett i året.²² Mången tvist skulle ha pyrt alltför länge, om lösningen uppskjutits i väntan på ett ting om vars sammankallande man inte ens hade någon säkerhet. Brott mot liv måste föras inför domstol, men i många andra frågor kunde man komma överens på annan väg än vid tingen.

Från 1570-talet framåt kan man iaktta en förändring i rättsskipningen i Finland. Centralmaktens samhällsinflytande och inverkan på rättsväsendet växte. Böndernas möjligheter att påverka avgörandena i brottmål minskade. Domarna måste utfärdas enligt lagen och inte längre på basen av ett "rimligt" avtal mellan parterna och deras släkter: kronan gick in för att finna den skyldige och nöjde sig inte längre med att stadfästa en förlikning, vilket klart kommer till synes ifråga om domstolsbehandlingen av brott mot liv.²³

Samhällsutvecklingen och förändringen av rättens karaktär utökade antalet avtal utanför domstol. Det är skäl att understryka, att den nya "rättsuppfattningen" först höll på att vinna insteg i tingsstugorna och att det gamla bruket att "förlika konflikter vid tingen" fortfarande levde kvar, eftersom kronans kontrollmaskineri ännu var svagt. För domarna var det ofta ekono-

¹⁹ Pirinen, *Savon historia*, s. 491, 505–506.

²⁰ Pirinen, *Savon historia*, s. 496.

²¹ Betr. avtal mellan domaren och parterna, Ylikangas, 'Väkivaltari kollisuuden motivaatiopohja', s. 121. Om enskilda förlikningar, Pirinen, *Savon historia*, s. 503.

²² Pirinen, *Savon historia*, s. 492–493. I Savolax minskade antalet ting i slutet av seklet kraftigare än i västra Finland (s. 503).

²³ Ylikangas, 'Ätten och våldet'.

miskt fördelaktigare att låta gammal praxis fortgå. I vilket fall som helst förlorade tingen senast fr.o.m. 1570-talet sin ställning som konfliktlösningssinstrument och fick en allt mera markerad karaktär av kontrollredskap. Därför minskar saköreslängdernas källvärde som mätare av den faktiska brottsligheten. Bruket att kringgå lagen ställer åter den kvalitativa forskningen rörande brottmål inför nya problem.

Brottsstrukturen i Borgå härad

I Finland har de renoverade domböckerna, d.v.s. de renskrivna tingsprotokoll som insändes till hovrätten för granskning, bevarats i nästan obrutna serier från 1620-talet framåt. Deras källvärde är bättre än saköreslängdernas eftersom de borde uppta också sådana brottmål, där straffet var ett annat än böter eller där kronan inte fick någon andel av böterna.

Från 1640-talet framåt är majoriteten av målen i domböckerna andra än brottmål. Tinget var ett viktigt organ för lokalförvaltningen, där man tog upp de mest mångskiftande ärenden rörande samfundets liv. Här koncentrerar jag mig enbart på brottsligheten; redan på grund av omfattningen kräver det övriga materialet en separat analys.

I Finland har man inte vägt domböckernas tillförlitlighet på samma sätt som saköreslängdernas från 1500-talet. Denna undersöknings grundfråga är: hur väl motsvarar domböckernas uppgifter den faktiska brottsligheten? Huruvida "läckor" finns det i domböckerna och vad beror de på? Slutmålet är att ställa resultaten av analysen i relation till Lenmans och Parkers teser: är det helt ofruktbart att statistiskt analysera kriminaliteten under den agrara perioden?

Utgångspunkten kan endast vara en brottsstatistik. Undersökningsobjektet är Borgå härad; samtliga brottmål har analyserats från domboksseriens första band 1621 till 1695, då den nya rättegångsordningen avskaffade bl.a. edgärdsprocessen. Häradet omfattade följande socknar och kapell: Helsinge, Nurmijärvi, Sibbo, Tusby, Borgå, Askola, Borgnäs, Mäntsälä, Pernå, Mörskom och Lappträsk och gränsade till städerna Helsingfors och Borgå.²⁴ Undersökningsperioden har uppdelats i femårsperioder, fränsett 1650-talet och slutet av 1670-talet. För dessa år saknas domböcker och för 1650-talets

²⁴ Om häradets ekonomiska och samhällsstruktur, Seppo Aalto, *Siveellisyys ja siveettömyys sääty-yhteiskunnassa. Siveellisyysrikokset sosiaalisena ilmiönä Porvoon läänissä 1660-1690*, licentiatavhandling vid historiska institutionen, Helsingfors universitet 1991, s. 11-12.

lande, barnamord och edsöresbrott), den andra mål rörande människors heder: ärekränkning, falsk angivelse och användning av olika slag av ned-sättande epitet. Den tredje kategorin består av sedlighetsbrott (lönskaläge, enfalt hor, dubbelt hor, tvegifte, blodskam, tidelag och våldtäkt), den fjärde av fall där en lagligen instämmd person inte infann sig inför rätta (stämningss försittande, "swarslöse").

Brott mot egendom bildar den femte huvudgruppen. Om avsiktligt egenmäktigt utnyttjande av annans egendom — åker, äng, sved eller fiskevatten — användes termerna "wäldswercke" eller "välde". Som oavsiktlig åverkan tolkades användningen av annans egendom, ifall den skyldige inte kände till den lagliga rån eller om djur gjorde skada på egendom. I denna kategori ingår även olaga pantsättning och avsiktlig eller oavsiktlig åverkan på egendom. Gränsen mellan åverkan och egenmäktighet är flytande, ty man tvistade ständigt om bya- och hemmansrår. Antalet egentliga stölder och snatterier var ringa.

Den sjätte gruppen omfattar försummelse i fråga om skyldigheter mot kronan, kyrkan eller en donatarie, såsom kronans krav på underhåll av vägar och broar, byggnads- och skjutsningsskyldigheter samt tredska i fråga om avgifter. Till den här kategorin hör även försummelse i fråga om plikten att bygga prästgård och kyrka, tredska mot kyrkliga skatter och vägran att utgöra dagsverken enligt avtal. Den sista gruppen uppstår alla de brott som inte obestridligt kan hänföras till de övriga. Den största enskilda gruppen är överträdande av domstols eller landshövdingens befallning. Dessa förbrytelse hade en ambivalent karaktär. Å ena sidan innebar de tredska mot kronan, men i undersökningsmaterialet ansluter de sig nära till egendomsbrotten: de skyldiga följde inte av myndigheterna stadfästa beslut rörande dispositionsrätten till jord, skog, äng eller fiskevatten.

Brottsstrukturen (tab. 1—2) visar att invånarna i Borgå härad var ett uppstudsigt släkte; under perioden bestod 35% av brottsligheten av olika slag av försummelse och olydnad. Största delen av böterna i dessa mål utdömdes för tredska i fråga om att hålla vägar och broar i skick. Kronan försökte upprätthålla en för truppöflyttningar och effektiv förvaltning nödvändig infrastruktur. Detta slag av försummelse kan också ses som en mätare på effektiviteten i kronans kontrollmaskineri och böndernas passiva motstånd.

Bötfällningarna var inte slumpmässiga, utan resultatet av en systematisk verksamhet. År 1621 tillhöll ståthållaren Erik Hara strängt allmogen att vid

vite hålla vägar och broar i skick. Från varje fjärding i häradet utsågs särskilda granskare för att övervaka att befallningen följdes. Tredskan fortsatte efter upprepade varningar bötfälldes hela byalag vid tingen. År 1625 hade kronan förlorat tilltron till den lokala kontrollen. Erik Hara reste runt på hösttingen i häradet med en förteckning: envar som inte infunnit sig vid arbetena och lämnat föregående års tionde obetald fick böta 3 mark. Dessa domar, som drabbade hundratals bönder, höjde antalet brott i denna kategori på ett exceptionellt sätt i början av 1620-talet.²⁶ På grund av de upprepade massdomarna är antalet bötfällda per mål störst i denna kategori.

Från 1628 övervakades underhållet av kommunikationslederna av bro- och vägfogdar, som kontinuerligt angav de tredskande för häradsrätten. Kampanjen började ha effekt i slutet av 1600-talet. Väg- och brofogden Klemet Thomasson konstaterade 1638, att största delen av allmogen lydde den befallning han upprepade gånger framfört i kyrkan att vid överenskommen tid vara på plats för att underhålla transportlederna. Det fanns emellertid fortfarande motspänstiga: samtliga tolv bönder från Mäntsälä by hade underlåtit att infinna sig.²⁷ Vägarna började i alla fall vara i bättre skick, däremot gav broarna och skjutsningen kronan och länsmännen huvudbry.

En annan orsak till att bötfällningarna minskade på 1640-talet var adelns växande makt och förläningar. Alltflera bönder blev landbönder under adeln. Adeln och landbönderna ansåg lagstridigt, att allmänna förpliktelser inte angick dem. Kronans tjänstemän var åter ofta maktlösa mot det egenmäktiga frälset: det gick inte att få upp landbönderna till vägbyggen och det var bara i undantagsfall fogdens mod räckte för att dra saken inför rätta.²⁸

Den såväl kvantitativa som relativa nedgången i slutet av seklet beror inte på att tjänstemännen skulle ha blivit mindre ivriga att tillgripa böter: den normala bonden hade under seklets gång blivit en något mera samvetsgrann undersåte. Å andra sidan hade disciplinskampanjen också gett resultat, ty vägar och broar började i tjänstemännen ögon vara i ett dugligt

²⁶ Borgå härads höstting, Borgå I KOa 1, s. 249–251, RA. Domboken uppger inte antalet bötfällda, som framräknats ur 1625 års saköreslängd, RA 3630:168–175.

²⁷ Borgå och Mäntsälä 3.7.1638, Borgå I KOa 3, s. 58v, RA.

²⁸ Om bötfällningarna, Borgå och Mäntsälä vår- och höstting, Borgå I KOa 4, s. 149, RA. Om adelns egenmäktighet och tjänstemännens fruktan, se Seppo Aalto, 'Rikos ja rangaus. Sköldvikin kartanonherra Nils Rosensmittin elämä ja kuolema 1670-luvun Suomessa', *Kotiseutu* 1990, s. 142–143.

Tabell 1. Brottsligheten i Borgå härad enligt brottskategori 1621–1695.

År	Kategori							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	Tot.
1621–25	62	13	9	31	61	720	35	931
1626–30	23	4	3	94	79	281	26	510
1631–35	27	6	6	102	59	348	79	627
1636–40	25	19	25	76	42	111	21	319
1641–45	15	15	30	48	22	16	6	152
1646–49	20	6	26	3	12	48	10	125
1654, 57, 59	25	7	16	49	21	128	22	268
1660–64	47	32	119	282	158	410	160	1208
1665–69	41	42	104	242	90	237	51	807
1670–74	50	15	144	236	105	71	88	709
1675–80	17	7	54	253	72	165	32	600
1681–85	33	23	126	152	98	100	45	577
1686–90	26	11	103	149	71	58	24	442
1691–95	40	8	122	61	64	44	50	389
Totalt	451	208	887	1778	954	2737	649	7664

Anm: I = våld, II = ära, III = sedlighet, IV = stämning, V = egendom, VI = skyldigheter, VII = övriga.

Källa: Borgå härads domböcker 1621–1662, Borgå I KOa 1–5, 1663–1675 o. 1681–1695, Borgå och Hollola KOa 2–16, saköreslängder och restuppbördslängder över böter 1677–1680, RA 8030.

Domböckerna för 1650 saknas och saköreslängderna upptar endast bötessummorna utan närmare angivelse av brottets art. För åren 1651–1653, 1655–1656, 1658 och 1676 saknas alla källuppgifter.

skick.²⁹ Den stora andelen fall av försummelse rörande väg- och brobyggnadsskyldigheten förklaras av att den riksviktiga landsvägen mellan Åbo och Viborg löpte genom Borgå härad. Dess tillstånd var en ögonsten för kronans tjänstemän: en enda bro i dåligt skick kunde fördröja framryckande truppavdelningars frammarsch för långa tider.

Ett annat allmänt drag var böndernas ovilja att infinna sig för att avgöra sina tvister vid tingen: försittande av stämning var periodens nästvanligaste brott. Motviljan att infinna sig inför rätta ökade klart i början av 1660-talet

²⁹ Jfr Seppo Aalto & Kimmo Rentola, *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven entisen Pabajärven ihmisten historia* (Jyväskylä 1992), s. 111–112.

Tabell 2. Brottsligheten i Borgå härad 1621–1695, procentuell andel enligt brottskategori

År	Kategori							Tot.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
1621–25	7	1	1	3	7	77	4	100
1626–30	5	1	1	18	15	55	5	100
1631–35	4	1	1	16	9	56	13	100
1636–40	8	6	8	24	13	35	7	100
1641–45	10	10	20	31	15	10	4	100
1646–49	16	6	21	2	10	39	8	100
1654, 57, 59	9	3	6	18	8	48	8	100
1660–64	4	3	10	23	13	33	13	100
1665–69	5	5	13	30	11	30	6	100
1670–74	7	2	20	33	15	9	13	100
1675–80	3	1	9	42	12	28	5	100
1681–85	6	4	22	26	17	17	8	100
1686–90	6	3	23	33	16	13	6	100
1691–95	10	2	31	16	17	11	13	100
1621–95	6	3	12	23	13	35	8	100

Anm. o. källor: se tabl. 1.

då den långa krigsperioden tog slut. Brotsstrukturen och enskilda fall visar, att kronan vid samma tid effektiviserade sin övervakning av folkets vardagliga liv just genom de regelbundet sammanträdande tingen.

I Borgå och Mäntsälä socknar inträffade 1662 en planerad massprotest mot tingen: samtliga socknemän underlät att infinna sig på tingsplatsen under den första tingsdagen. Det är uppenbart att de var medvetna om tingen, ty det hade kungjorts flera gånger. Nämndemannan Erik Henriksson från Lövkoski fick betala formella böter om 3 mark för hela tingslaget.³⁰

Det branta stegringen av antalet försummade stämningar under 1660-talet beror i alla fall på att man konsekvent började utdöma de böter om 3 mk som lagen krävde och att domarna noggrannare än tidigare infördes i domböckerna. Så var inte fallet under början av perioden. Under åren

³⁰ Borgå och Mäntsälä 22–23.9.1662, Borgå I KOa 5, s. 326v. Se även Pernå, Mörskom o. Lappträsk 27–28.6.1664, Borgå och Hollola KOa 3, s. 47. Om utvecklingen mot till att tingen i allt högre grad blev redskap för kronans målsättningar: Marja Taussi Sjöberg, 'Staten och tingen under 1600-talet', *SHT* 1990, s. 161–190.

1621–1626 upptar domböckerna endast böter som utdömts för att en som instämts i brottmål vägrat infinna sig. Från denna regel finns endast ett par undantag och då var det närmast fråga om att trygga fattiga människors utkomst.³¹ I materialet finns också fall, där den instämde bötfälldes och infördes i domboken först när han underlåtit att infinna sig två eller flera gånger.³²

Tyvärre antecknade man från slutet av 1620-talet till 1650-talet inte längre regelbundet i domböckerna, varför käranden hade initierat rättsprocessen. Några strömnämmanden visar, att domstolen bötfällt svarande för försittande av stämning också i andra än brottmål. Det låga antalet dylika fall under åren 1646–1649 beror uppenbart på, att rätten inte bötfällde för dylika förseelser eller också hade människorna helt förlorat förtroendet för rättsväsendet som arena för att avgöra sina tvister.

Ofta var en stämning en slutpunkt för en långvarig tvist eller en åtgärd i hastigt mod. I bondesamhället innebar en stämning mot konfliktens andra part inte alltid, att käranden ens skulle ha velat att saken avgjordes inför rätta. Stämningen var en signal till motparten att man borde komma överens så fort som möjligt.

År 1638 anklagade byborna i Backböle sin granne Henrik Andersson, som tidigare tjänat hos den högadlige Ernst Creutz, för egenmäktigt utnyttjande av skog, äng och kvarn. Bönderna hade tre gånger stämt honom inför rätta, men den egenmäktige mannen hade inte infunnit sig. Domboken konstaterar också: ”emedhan till denne sak at swara är Henrik Andersson trenne reesor med warnaghell citerat och inthet weladh comparera ...”³³ Den grundläggande avsikten med stämningarna var att förmå Henrik Andersson att leva enligt bysamfundets spelregler och så snabbt som möjligt göra upp sina tvister med grannarna och inte att väcka process i rätten. Rätten uppfattade också saken just på detta sätt: de tidigare underlåtelserna har inte antecknats i domböckerna och böterna utdömdes först i samband med behandlingen av det egentliga målet.

Denna bild bekräftas av en översikt över samtliga säkra underlåtelser i fråga om stämningar i våldsbrottmål (tab. 3.). I princip borde varje fall ha

³¹ Pernå 26.11.1623 och Borgå och Mäntsälä 18.9.1626, Borgå I KOa 1, s. 123, 285, RA.

³² Pernå och Mörskom 20.9.1626, Borgå I KOa 1, s. 305–306, Borgå och Mäntsälä 14.11.1628, Helsinge och Nurmijärvi 3.1.1633, Borgå I KOa 2, s. 30, 166, RA.

³³ Pernå, Mörskom och Lappträsk 5.3.1638, Borgå I KOa 3, s. 52, RA.

Tabell 3. Försummelse att infinna sig inför rätta efter stämning för våld i Borgå härad, 1621–1669 och 1691–1694.

Mål som kom före senare på tingen	9
Mål som inte kom upp på tingen senare	60
Antal mål	69

Anm: av målen behandlades 16 före 1660-talet, 47 åren 1660–1669 och de övriga 6 på 1690-talet.

Källa: se tab. 1.

kommit upp i rätten på nytt, men siffrorna kullkastar antagandet: det var vanligt att ingå förlikning om mindre slagsmål och misshandelsfall efter att svaranden underlåtit att infinna sig inför rätta. Stämningen innebar, att svaranden fick välja om konflikten skulle avgöras i rätten eller på andra fora. I allmänhet återställdes sämjan utan "onödigt processande". Materialet ger tyvärr inga upplysningar om hur grova misshandelsfall man kunde avgöra utanför domstol antingen direkt mellan parterna eller med hjälp av medlare; bland målen finns dock ett åtal för hemfridsbrott, en misshandel av en fogdes biträde under tjänsteutövning och några fall av misshandel av nämndeman.³⁴

Försittande av stämning börjar minska på 1680-talet, i slutet till följd av ny lagstiftning. En förordning 1692 fastslog, att mål i städerna och på landsbygden skulle tas upp till behandling redan efter den första stämningen och avgöras oberoende av om svaranden var på plats. Tidigare hade en sådan ensidig lösning kunnat tillgripas först efter den tredje stämningen.³⁵ Rätten avgjorde målet omedelbart och utdömde inte längre böter för tredska. Detta gällde emellertid i huvudsak civilmål, i brottmål fortgick tidigare praxis.

Våld och sedlighet

Brottstrukturen genomgick två stora förändringar i jämförelse med föregående århundrade: medan våldet tidigare dominerat kriminaliteten ökade

³⁴ T.ex. Helsinge, Nurmijärvi, Sibbo och Tusby 4–5.2.1661, Borgå I KOa 5, s. 204. d:o 6.7.1665, Borgå och Hollola KOa 2, s. 722v, Pernå, Mörskom och Lappträsk 5–6.6.1668, Borgå och Hollola KOa 4, s. 101v–102, RA.

³⁵ Pia Letto-Vanammo, *Suomalaisen asianajajalaitoksen synty ja varhaiskehitys*, Suomen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 181 (Vammala 1989), s. 239.

sedlighetsbrotten så att de utgjorde den vanligaste typen av brott i slutet av 1600-talet.³⁶ Det finns starka skäl att misstänka att det faktiska våldet och brottstrukturen inte svarade mot varandra. Ovan framgick, att det i Borgå härad snarare var regel än undantag att efter en försutten stämning utanför rätten ingå förlikning om hangemäng. Man förlikades eller försökte förlika också en del av våldsbrotten utan att föra dem till tinget i någon form.

År 1663 misshandlade adelsmannen Henrik Silversva'n nämndemän som kom med stämning till gården; han bad om förlikning, vilket nämndemännen inte gick med på. Två år tidigare hade regementsskrivaren Lorentz Stöök och hans folk råkat i ett våldsamt masslagsmål med ryttmästaren och adelsmannen Henrik Nassokins folk. Målet kom inför rätta trots att herrarna i princip hade hunnit ingå förlikning.³⁷

Myndigheterna försökte ibland begränsa de privata förlikningarna. I Pernå angav kronofogden för rätten grannar som hade slagits med varandra och i Borgå avslöjade länsmannan en misshandel mellan kvinnor på åkern. I båda fallen hade parterna försökt ingå "en hemlig förlikning". Vid tinget i Borgå och Mätsälä 1667 stadfästes däremot i praktiken en förlikning där den part som misshandlat sin granne utlovade tre tunnor spannmål som ersättning. Eftersom avsikten med en enskild förlikning var att undgå process, måste dessa fall betraktas som toppen på isberget.³⁸

Trösklen för att ange sedlighetsbrott för myndigheterna var hög: inför rätta kom i praktiken endast de fall av lönskaläge och hor, där kärleken hade burit frukt och de som gjort sig skyldiga till lönskaläge inte gick med på att ingå äktenskap. Det fanns en bred klyfta mellan lagens och folkets uppfattning om lönskalägets brottslighet.³⁹

³⁶ Jfr Blomstedt, *Hämeen historia*, s. 192–207. Ylikangas, 'Väkivaltari kollisusuden motivaatiopohja', s. 102–103, 109. I Ylikangas material från Lojo socken framträder sedlighetsbrotten som den största gruppen redan åren 1626–1650. I Tavastland var brottstrukturen i fråga om sedlighetsbrotten mera lik Borgå härad, dock med det undantaget, att antalet fall låg under en procent av hela kriminaliteten ända fram till 1630-talet. I Sverige var behandlingen inför rätta av brott mot sedlighetstukten vanligare än i Finland redan på 1500- och i början av 1600-talet. Se t.ex. Jan Sundin, *För Gud, Staten och folket. Brott och rättsskipning i Sverige 1600–1840*, Rättshistoriskt Bibliotek 47 (Lund 1992), s. 47, 141.

³⁷ Helsing och Nurmijärvi 11–12.6.1663, Borgå och Hollola KOa 2, s. 304–304v, Helsing 17.7.1661, Borgå I KOa 5, s. 227v–230, RA.

³⁸ Pernå, Mörskom och Lapträsk 19–20.6.1663, Borgå och Mäntsälä 7–9.11.1664, 7–9.11.1667, Borgå och Hollola KOa 2, s. 3, s. 67v, 4, s. 50–50v, RA.

³⁹ Seppo Aalto, 'Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund i Borgå län 1670–1690',

Tröskeln för angivelse, behandlingen av målet och domarna påverkades av att lagen blev strängare. Före 1650-talets slut fanns det ingen lag som skulle ha gjort det möjligt att bötfälla en kvinna som gjort sig skyldig till lönskaläge. Hon dömdes endast till kyrkliga straff, som vanligen inte nämndes i domböckerna, eftersom de i princip utdömdes av de kyrkliga domstolarna. Praxis ändrades senast 1658 då en kunglig resolution fastslog att vid återfall riskerade också kvinnor böter. Enligt Åbo hovrätts tolkning "benådades" de som ertappades med första resans lönskaläge från böter och kom undan endast med kyrkliga straff. En förordning av Karl XI 1694 fastslog, att kvinnor skulle dömas till bötesstraff redan för första resans lönskaläge.⁴⁰ Den strängare lagen avspeglas i statistiken: från 1660-talet framåt dömde häradsrätterna varje kvinna som gjort sig skyldig till lönskaläge.

Karl IX lät utarbeta ett appendix till 1608 års utgåva av Kristoffers landslag, som slutgiltigt införde den stränga Mose lag som gångbar rätt i Sverige. Härefter riskerade förbrytare dödsstraff för ett sjuttioal brott, bland dem dråp och hor.⁴¹ Efter grundandet av hovrätterna skulle domarna över alla grova brott underställas dem. Detta innebar en skärpt kontroll: i dråpfall blev lagstridiga förlikningar i det närmaste omöjliga och underrätterna var enligt lag skyldiga att utfärda dödsdomar för hor. Hovrätten sänkte emellertid i fråga om enfalt hor systematiskt domen till böter. Normerna för praxis i högre instans utfärdades av Karl IX och Gustav II Adolf på 1610-talet. Först drottning Kristinas straffordning 1653 beviljade underrätterna fullmakt att utdöma bötesstraff för enfalt hor.⁴²

HTF 1990, s. 227–236. I Finland ställdes sådana par inte inför världslig domstol, ifall det var fråga om fästepar behövde de endast betala böter till kyrkan för otidigt sängelag. I Norge behandlades däremot motsvarande fall, ekte leiermål, också i världslig domstol. Se Kari Telleste, *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringrike og Hallingdal 1652–1710*, Tingbokprosjektet (Oslo 1993), s. 70–111. Detta innebär att basen för statistiken över sedlighetsbrott i Norge och Finland är helt olika.

⁴⁰ Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeudenkäytännön valossa 1660–1710* (Helsinki 1990), s. 105–109. Betr. rättspraxis och motiveringar för domar i början av 1660-talet, Helsinge, Nummijärvi, Sibbo och Tusby 12–14.1.1660, Borgå i KOa 5, s. 114, RA. Bötfällande av medellösa kvinnor för lönskaläge hade som följd att de kroppsliga förvandlingsstraffen ökade. Det minskar saköreslängdernas källvärde, ty åtminstone på 1690-talet uppstår de inte förvandlingsstraff.

⁴¹ Heikki Ylikangas, 'Raamatun vaikutus yhteiskunnalliseen ja oikeudelliseen ajatteluun', J. Nuorteva (red.), *Biblia 350* (Hämeenlinna 1992), s. 113.

⁴² Rudolf Thunander, *Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i*

Tabell 4. Antal dömda för brott mot liv och grova sedlighetsbrott i Borgå härad 1621–1695

Tid	Brott mot liv	Hor
1621–25	8	0
1626–30	5	1
1631–35	0	3
1636–40	0	6
1641–45	0	0
1646–49	3	6
1654, 57, 59	1	4
1660–64	2	17
1665–69	9	18
1670–74	6	18
1675–80	0	3
1681–85	8	16
1686–90	4	13
1691–95	5	17

Anm: Brotten mot liv omfattar mord, dråp, dödsförvällande, självmord och barnamord. Sedlighetsbrotten omfattar samtliga brott som var allvarligare än lönskaläge.

Källa: Se tab. 1.

Ökad kontroll

Den skärpta lagstiftningen och hovrätternas kontroll borde ha medfört att samtliga allvarliga brottmål återfinns i de renoverade domböckerna, men det är tvivel underkastat att så är fallet (tab. 4). Antalet brott mot liv i svarar inte före 1660-talet mot verkligheten: i hela häradet skulle det enligt dom-boken 1631–1647 inte ha förövats ett enda brott mot liv. Beträffande allvarliga sedlighetsbrott kan man med något större reservationer dra samma slutsats: deras antal svarar inte mot de fall som i verkligheten behandlades i rätten.⁴³

1600-talets Sverige (Gjövik 1992), s. 30–34. J o h. S c h m e d e m a n, *Justitie Werckett* (Stockholm 1706), s. 294–295.

⁴³ Före 1660-talet omfattar brotten mot liv fyra dödsförvällanden genom olycksfall. Under 1640-talets andra hälft har man upptecknat ett fall där hovrätten godkände en förlikning mellan änkan och två bönder eftersom dråpet uppenbart skett ”i misstag” (Helsingfors och Nurmijärvi 4–7.1648, Borgå I KOa 4, s. 123–124, RA). Det enda fallet på 1650-talet kom till synes först i domböckerna från 1660-talet: dråparen hade hållit sig undan i skogen i flera år (Helsinge, Nurmijärvi, Sibbo och Tusby 4–5.2.1661, Borgå I KOa 5, s. 206v–208, RA).

Assessorerna vid Åbo hovrätt granskade i detalj domböckerna: lagläsarnas domar skulle grunda sig på lag och inte på allmogens traditionella rättsuppfattning. Många lagläsare fick stränga anmärkningar av hovrätten. Förhållandet mellan assessorn och lagläsaren illustrerades på 1640-talet av den avskedade lagläsaren Hartvig Henriksson Speitz. Teckningen föreställer den uppblåsta underlagmannen, juris doktor Petrus Wegelius (adlad Ekenberg), framför vilken den ödmjuka lagläsaren böjer knä. (Yrjö Blomstedt, Laamannin- ja kihlakunnantuomarivirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla).

Förklaringen till den statistiska missvisningen är att lagläsarna nästan konsekvent ur domboken utelämnade grova brott, högmålssaker, där domen slutgiltigt fastställdes i hovrätten eller i sista hand i justititierevisionen (av kungen). År 1626 fick Borgå härad en ny lagläsare: Botvid Hansson,

I Göta hovrätt behandlades 1635–1644 sammanlagt 653 allvarliga sedlighetsbrott. I jämförelse med dessa siffror är uppgifterna för Borgå län oproportionerligt låga, men å andra sidan kan skillnaden också bero på att fall av hor inte i östra Nyland avslöjades i samma utsträckning som i södra Sverige. Se R u d o l f T h u n a n d e r, *Tusen brott i Småland. Studier i Göta Hovrätts Criminalieserie* (Växjö 1989), s. 29.

som tilldelats böter och anmärkningar av hovrätten, byttes ut mot Henrik Henriksson. Den förra lagläsaren hann ännu sitta vinter- och höstting och domböckerna från dem är illa och yligt uppgjorda. Exceptionellt upptar de emellertid tre dråp. Botvid Hansson skrev, att han redan hade sänt protokollen rörande brott mot liv till hovrätten och fortsatte: "Men der de införde her om jederverande doomar kunde vara förlagda hafwer iagh detta till minnes infördt i min doom book".⁴⁴ Orsaken till det ovanliga tillvägagångssättet var att han ville informera den nye lagläsaren.

Lagläsarnas utredningar om domböckernas innehåll i slutet av 1630-talet säkerställer att högmålsaker inte ingår. Henrik Henriksson skrev: "Belängandes om högmåls saker som på detta förlidne åhr 1634 fältte ähre så uthdomar alredo här ifrån för sende till konunglige hoffretten, hwilcka domar ståtshollaren Anders Nilson ifrå minslefererat åhr".⁴⁵ Fyra år senare konstaterade Hans Eriksson: "Dee saker som lagwadde ähre, hafwer lagläsaren i doomboken inthet infördt". Ett dråp i Pyttis återfinns dock i domboken, eftersom lagläsaren, trots att Pyttis underlydde landshövdingen i Viborg, hade sänt en uppgift om domen till landshövding Arvid Horn i Tavastehus och Nylands län.⁴⁶ Den slutliga bekräftelsen ger lagläsaren Hans Mårtensson 1640: i hans dombok saknas alla högmålsaker eftersom de redan överförts till hovrätten.⁴⁷

Protokollen över behandlingen av grova brott sändes omedelbart till hovrätten och landshövdingen (ståthållaren). Kontroll- och inspektionsfunktionen krävde inte att de på nytt infördes i tingsprotokollen, i synnerhet då allvarliga brott ofta behandlades vid urtima ting. Bakom tillvägagångssättet kan man spåra ett effektiviserat förvaltnings- och kontrollmaskineri. Centralmaktens makt hade vuxit snabbt och den förmådde kräva att domarna i brottmål följde lagen. De anklagade hölls också fångna. Den snabba processen och isoleringen av den skyldige förhindrade den praxis som var vanlig på 1500-talet, d.v.s. att släkter eller enskilda personer förhandlade om er-

⁴⁴ Borgå och Mäntsälä 29.4.1626, Borgå I KOa 1, s. 277, RA.

⁴⁵ Borgå I, KOa 2, s. 220, RA.

⁴⁶ Borgå och Hollola KOa 3, s. 69–69v. I sammanhanget uppgjordes en lista över ting där kronans representant inte var närvarande. I hovrätten var man orolig för kontrollen på den lägre nivån, där kronofogden, befällningsman, intog en central ställning. Han var kronans vakande öga vid tingen och försökte påverka att domarna överensstämde med kronans intressen. Jfr Taussi-Sjöberg, s. 180.

⁴⁷ Borgå I KOa 3, s. 124, RA.

sättningar. Ett tecken på den striktare kontrollen från kronans sida är att domarna i allvarliga brottmål sändes också till landshövdingen.

De egentliga domböckerna sändes i allmänhet till hovrätten först i början av följande år och det tog tid att granska dem. De allvarliga målen krävde snabb handläggning, i fråga om de mindre fick man vara smidig: kronans kontrollmaskineri var ännu inte tillräckligt starkt på lokalplanet. Det gav lokalsamfundet spelrum att kringgå de strikta reglerna, såsom att använda stämningar för att uppnå enskilda förlikningar.

Man kan betrakta den effektiviserade förvaltningen och ökade statskontrollen som skyldiga till att vi saknar exakta uppgifter om brottsligheten mot liv och annan allvarlig kriminalitet i början av 1600-talet. I Finland har material som skulle ersätta tingsprotokollen inte bevarats: hovrättens och länsförvaltningens arkiv för denna tid har gått förlorade. Endast några procent av de mål som sändes till hovrätten gick vidare till justitierevisionen och till konungens avgörande. Ett ersättande material kunde vara bödelns kvitteringar, men av dem har endast en del bevarats och på detta sätt kommer man inte heller åt de mål där hovrätten inte stadfäste en dödsdom.

Man kan inte heller lita blint på att underrätternas dödsdomar skulle ha verkställts: uppgifter från Sverige visar, att underrätternas dödsdomar för enfalt hor utan undantag sänktes till böter. I brott mot liv följde hovrätten åtminstone på 1680-talet strikt principen om legal bevisföring. Dödsdomar stadfästes inte, ifall den anklagade vägrade erkänna eller om det inte fanns två opartiska vittnen.⁴⁸

Från 1660-talet framåt blir domböckernas uppgifter om grova brott bättre, men det vore i alla fall överoptimistiskt, att betrakta dem som helt tillförlitliga: grova brott behandlades fortsättningsvis på urtima ting och domböckerna från dessa har bevarats rätt sporadiskt.

Parallella domstolar

Det svenska samhällets förändring under 1600-talet i riktning mot ett strikt ståndssamhälle kom även till synes inom rättsväsendet. Adelns privilegier garanterade att ståndets första rättsinstans i många fall var hovrätten. Det var en rätt som ståndet även utnyttjade: häradsrätten behandlade endast en del av de mål som rörde adliga.

I dunkel förblir också en del av de olagligheter adeln begick under gårds-

⁴⁸ Thunander, *Förbjuden kärlek*, s. 32–34. Aalto, 'Rikos ja rangaistus', s. 147–148.

rättens täckmantel och de småförbrytelser som begicks av ståndets underlydande. Adeln hade rätt att utöva disciplin över sina underlydande; mindre misshandel av underlydande hörde till vardagen, men inför rätta kom även fall som kan klassificeras som godtycke. Gårdarna hade en kista eller "häck" där man stängde in dem som brutit mot sin herres vilja och disciplin. I samband med ett hemfridsbrott placerade länsmanen de häktade bråkstakarna i godsägarens "häckelse"; hovrätten fäste sig vid denna punkt i målet.⁴⁹ Adelns egenmäktiga uppträdande försvagade statsmaskineriets och rättsväsendets verksamhet: lagläsaren bad också 1665 hovrätten straffa två adelsmän som visat uppenbar ringaktning för häradsrätten och dess tjänstemän.⁵⁰

När samhället blev mera komplicerat och korporativa grupper började ta form på 1600-talet gav detta upphov till andra domstolar vid sidan av häradsrätten. De kyrkliga domstolarna ända ned på sockennivå hade laglig rätt att utdöma straff för små förbrytelser och i frågor rörande kyrkotukt. Människorna var även redo att söka förlikning i stora och små konflikter just genom kyrkans och prästernas medling. Två bröder som på 1620-talet gjorde sig skyldiga till en synnerligen rå misshandel efter gudstjänsten försökte sona sitt brott genom att betala en summa endast till kyrkan. Ibland gick kyrkoherdarna också i strid med officiella påbud med på att dölja församlingsbornas små förbrytelser och snedsteg för kronans tjänstemän.⁵¹

En annan parallelldomstol under det militariserade 1600-talet var krigsrätten. I domböckerna finner man endast ett par omnämmanden om dess verksamhet, trots att officerare och knektar uppförde sig mycket egenmäktigt och våldsamt och uppenbart var fruktade bland bönderna. Genom Borgå härad marscherade ständigt truppavdelningar och invånarna besparades inte egendomsförluster och övergrepp. Ett likande uppträdande från militä-

⁴⁹ Pernå, Mörskom och Lapträsk 22.6.1648, Sibbo 2.8.1631, Borgå och Nurmijärvi 21–22.6.1659, Helsinge och Nurmijärvi 21.11.1646, Borgå I KOa 2, s. 74, 11–120, 4, s. 112v–113, 5, s. 85–86v, RA. Aalto, 'Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund', s. 238–239.

⁵⁰ Borgå och Mäntsälä 9–10.3.1665, Borgå och Hollola KOa 2, s. 725–726, RA.

⁵¹ K. A. Silén, 'Kirkkokurista Turun hüppakunnassa 1650-luvulla', *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran pöytäkirjat liitteinen VII* (1908), s. 50–215. Aalto & Rentola, s. 120, 164. Borgå och Mäntsälä 12.3.1623, Borgå I KOa 1, s. 73–75, Borgå och Mäntsälä 23–24.10.1665, Borgå och Hollola KOa 2, RA. Också i Frankrike medlade såväl den katolska som de protestantiska kyrkorna i konflikter mellan församlingsborna, Alfred Soiman, *Sorcellerie et Justice Criminelle (16:e–18:e siècles)* (London 1992), s. 18–20.

rens sida omvittnas allmänt även från Sverige och olika delar av Västeuropa. Officerarnas och knektarnas tilltag drogs inför häradsrätten, men vi kan bara gissa oss till i vilken utsträckning dylika brott behandlades i krigsrätten eller gick helt opätalade.⁵²

Brottstatistik och källkritik

En källkritisk granskning av 1600-talsdomböckerna från Borgå härad visar många drag som går i samma riktning som de synpunkter som kommer fram i Lenmans och Parkers uppsats. Man måste vara ytterst försiktig då man drar slutsatser på basen av uppgifter från tiden 1621–1660; den brottslighet som registreras i domböckerna kan avvika i hög grad från den faktiska brottsligheten, speciellt i fråga om brott mot liv och andra grova brott. Från 1660-talet framåt har lagläsarna noggrannare än tidigare antecknat brottmålen i domböckerna, men även då måste man beakta den inverkan på den registrerade brottsligheten som utövades av förlikningar utanför domstolen, parallella domstolars verksamhet och lagstiftningen.⁵³

I fråga om rättskällornas tillförlitlighet skiljer sig utvecklingen i det svenska riket från Västeuropa. I det svenska riket uppstod i ett mycket tidigt skede en lag och ett rättsväsen som omfattade hela riket. Böndernas starka ställning i samhället garanterade, att det svenska rättsväsendet inte heller uppvisade likadana feodala drag som i Västeuropa. Allmogens rättsuppfattningar beaktades i mycket stor utsträckning i domar och resolutioner: kronan blev tvungen att finna sig i rollen som stadfästare av förlikningar. Tingen var före utgången av 1500-talet det mest centrala forumet för lösning av vardagens konflikter.

Centralmaktens växande inflytande gjorde rättsväsendet till en del av den framväxande svenska maktstatens kontrollmaskineri: tingen blev häradsrätter. Hovrätterna, landshövdingarna, kronofogdarna och länsmännen såg till, att rättsväsendet verkade i enlighet med kronans målsättningar och att de domar som utfärdades följde lagen.⁵⁴ Bönderna förlorade förtroendet för

⁵² Eva Österberg, *Mentalities and Orber Realities* (Lund 1991), s. 103–105. *Aalto, Siveellisyyt ja siveettömyys*, s. 194–196. Sundin, s. 109–111. Pernä, Mörskom och Lappträsk 15.7.1645, Borgå I KOa 4, s. 47v–48, Helsing, Nurmijärvi, Sibbo och Tusby 12.5.1665, Borgå och Hollola KOa 2, s. 768, RA.

⁵³ Jfr Sundin, s. 18.

⁵⁴ Jan Lindgren, 'The Swedish "Military State", 1560–1720', *Scandinavian Journal of History* 1985, s. 334–335. Ylikangas, 'Ätten och våldet. Våldsbrott i Norden vid övergången till nya tiden'.

kronans rätt. Samhällets utveckling och differentiering gav upphov till parallella domstolar och adelns ökade makt hotade statens judiciella enhet. Dessa faktorer ledde till att många konflikter under 1600-talet avgjordes på andra håll än inför häradsrätten.

Man bör dock inte underskatta häradsrättens roll vid behandlingen av brottmål och medlingen i konflikter. Kronans kontrollmaskineri stärktes under hela 1600-talet, men förmådde i praktiken endast sköta de viktigaste uppgifterna; man kunde inte gripa in i många störande småfrågor. Just den relativt sett svaga kontrollen på lokalplanet och tjänstemännens många band till lokalsamfundet gav bönderna en möjlighet att använda rätten också för sina egna ändamål.

I Västeuropa gick utvecklingen från medeltiden framåt mot enhetlighet: en lag och rätt åsidosatte senast på 1800-talet lokala och feudala domstolar och lagar. Samtidigt stärktes centralmakten och statens kontrollmaskineri. Allt detta ledde till att rättskällorna blev mera tillförlitliga, medan utvecklingen var den motsatta i det svenska riket.

Trots problemen betraktar jag det inte som en futil och ofruktbar sysselsättning att utarbeta brottstatistik för 1600-talet, det gäller bara att inte lita blint på statistiken. En kritisk granskning av domböckerna är en forskningsuppgift redan i sig och via den kan man avslöja drag i 1600-talets samhälle som man inte kan få fram på andra sätt. Rättsväsendet i det svenska riket var under 1600-talet också mycket enhetligt jämfört med västeuropeiska förhållanden och hade inte förlorat alla sina inslag av bondemedverkan. Statistiken avslöjar de stora förändringarna och linjerna i brottslighetens utveckling på ett rätt tillförlitligt sätt, i synnerhet då domböckerna har bevarats så väl att det är möjligt att göra upp statistiska serier över långa perioder.

Från brukspatrons discipli- neringsredskap till kronans förvaltningsorgan

Bergstingen i västra Nyland under stormaktstiden

GEORG HAGGRÉN

Den europeiska merkantilismen och tidigkapitalismen kännetecknades av att det industriella arbetet organiserades genom förordningar utfärdade av statsmakten. I Bergslagen hade redan under medeltiden utformats en egen, närmast på privilegiebrev vilande lag och förvaltning. I och med att bergsförvaltningen utbyggdes under 1600-talet utfärdades en ständigt växande ström av förordningar. Förutom i Sverige ägnades bergsbrukets organisation särskild uppmärksamhet bl.a. i Tyskland och i Norge.¹

Domstolsväsendet i Sverige har i allmänhet ansetts vara klart och överskådligt jämfört med andra länder. Det etablerades och förenhetligades vid 1600-talets början genom hovrätternas grundande. Ovanför dem stod konungen och under dem härads-, rådstuvu- och lagmansrätterna. Dessa domstolar täckte emellertid inte hela rättsväsendet utan de kompletterades av en uppsättning särskilda, av forskningen mindre uppmärksammade domstolar. Kollegierna utövade domsrätt inom sina förvaltningsområden. Vid sidan av kollegierna fanns ett otal andra rättsinstanser, såsom avvittningsrätter, krigsrätter, amiralitetsrätter, slottsrätter, hamnrätter samt tull- och accisrätter. Förutom bergsmännen hade en del andra korporationer, t.ex. domkapitlen,

¹ Bertil Boëttius, *Gruvornas, hyttornas och hamrnarnas folk* (Stockholm 1951), s. 54; *Kongl. Stadgar, Förordningar, Privilegier och Resolutioner angående justitien och hushållningen vid Bergverken och Bruken* (Stockholm 1736, nedan: *Bergsordningar 1736*); Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus I, Die vorkapitalistische Wirtschaft* 2 (München und Leipzig 1928), s. 831-835.

universiteten och hantverksskråna egen domsrett.² Bergstingen var sålunda ingen fristående företeelse utan hörde till den stora grupp av specialdomstolar som kompletterade det ordinära domstolsväsendet.

Bergstingens verksamhet under stormaktstiden har hittills inte undersökts mera utförligt och ända till senaste tid har forskningen varit obetydlig även rörande 1700-talet. B. Boëtius tangerade rättsväsendet i sin stora översikt över bergsarbetarna. H. MunkteLL behandlade i korthet rätts- och domstolsförhållandena vid bergverken. P. Norberg har koncentrerat sig på rättsutövningen vid samhällena kring silver- och kopparverken, K. Andersson har beskrivit huvuddragen i frihetstidens bergstingsväsende. P-O. Karlsson har därtill analyserat tingen i Dannemora och Värmland fr.o.m. 1695 och M. Ågren tingen i Österbergslagen på 1740-talet. K. VilkuNA har i en licentiatavhandling tangerat bergstingen i Finland.³

Ämnesområdet tangeras även av A. Florén i hans undersökning om smederna vid Jäders bruk, även om manufakturen inte lydde under bergstingen. Florén har även utförligare analyserat bergstingen under 1600-talet i en pågående undersökning om Nora och Lindes bergslag i Mellansverige.⁴ Därtill har mål ur bergstingens protokoll refererats i lokalhistoriska undersökningar om enskilda bruk.⁵ Genom dem har också finländska forskare

² Göran Inger, *Svensk rätts historia* (Lund 1980).

³ Boëtius, *Gruvornas folk*. Henrik MunkteLL, 'Ur äldre tiders arbetsrätt', *Fackföreningsrörelsen 1935*. Petrus Norberg, 'Drag ur en gången tids arbetsliv', *Blad för bergshandlingens vännar* 29 (Uppsala 1950), s. 1-108. Karl-Gustaf Andersson, 'Bergmästardöme och bergstingsrätt - en studie i regional och lokal bergsadministration', *Industri och bjergvaerksdrift, Centralmakt och lokalsamhälle - beslutsprocess på 1700-talet* 5, (Karlshamn 1985), s. 254-265. Per-Arne Karlsson, *Järnbruken och ståndssamhället. Institutionell och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700-1770*, Jernkontorets Bergshistoriska skriftserie 25 (Stockholm 1990). Maria Ågren, 'Att lösa ekonomiska tvister - domstolarnas främsta sysselsättning på 1700-talet?', *SHT* 1988, s. 481-501. Kustaa H. J. VilkuNA, *Rautaruukit ja ruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa*, licentiatavhandling i Finlands historia, Jyväskylä 1992, s. 29-32, 188-198, 246-255.

⁴ Anders Florén, *Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet: Jäders bruk 1640-1750*, *Studia Historica Upsaliensia* 147 (Uppsala 1987) och *Patterns of Crime. Protest and Conflict in the Nora and Linde Mining Region 1650-1720*, opublicerad working paper från seminariet i Jekaterinburg, 1993.

⁵ Se t.ex. Ingrid Böhn-Jullander, 'De Baakiska bruken i Tabergs bergslag - holländska ägare 1652-1742', *Smäländska kulturbilder 1976-77* (Jönköping 1977), s. 7-112. Fritz Andersson, 'Rättsförhållanden vid Svanå bruk', *Daedalus* 1962, s. 149-158.

kunnat ge djup och bredd åt bilden av brukssamhällellenas livsföring, särskilt beträffande Svartå, Billnäs och Fiskars.⁶

Bergstingen

Redan vid mitten av 1300-talet höll bergmästarna bergsting, som behandlade förvaltningsärenden och missgärningsmål i anslutning till bergsbruket. Enligt Boëtius förefaller traditionen ha avbrutits under 1500-talet, men den återupplivades senast under 1640-talet. Motsvarande kombination av förvaltningsfunktioner och rättsskipning var ännu länge under nya tiden typisk både för bergstingen och för rådstuvu- och häradsrätterna.⁷

När General Bergsamtet, som underställdes Kammarkollegiet, inrättades 1630 fastställdes, att kammarråden fick rätt att föranstalta bergsting och vid dem avgöra frågor rörande bergsbruket. Domsrätten fastställdes noggrannare 1637. De viktigaste frågorna underställdes Kungl. Majestät eller "Riksen s regering", riksrådet.⁸

När Bergskollegiet inrättades 1649 som en efterträdare till Bergsamtet, fick kollegiet rätt att avgöra de mål och ärenden som insänts från härads- och bergsrätterna. Kollegiet reviderade bergsrätternas protokoll. Uppgiften tillkom enligt beslut 1672 och 1681 kollegiets advokatfiskal.⁹ På motsvarande sätt reviderade övriga högre rättsinstanser (hovrätterna, domkapitlen, Krigskollegiet) protokollen från de domstolar som lydde under dem.¹⁰

I Norge organiserades bergshanteringen vid mitten av 1600-talet på motsvarande sätt som i Sverige. Överbergmästaren fick 1648 i uppdrag att organisera bergstingsväsendet. Sex år senare inrättades ett bergsamte som överrätt

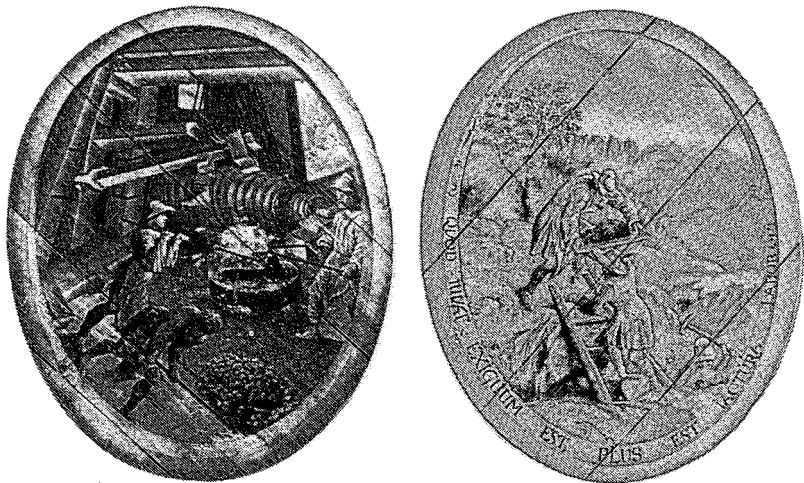
⁶ Gabriel Nikander, *Fiskars bruks historia* (Åbo 1929). W. E. Nordström, *Svartå bruks historia* (Ekenäs 1962). Helmer Tegengren, *Billnäs bruks historia* (Helsingfors 1949).

⁷ Boëtius, s. 54-57, 150-157.

⁸ *Bergsordningar 1736*, s. 73-74 (1634), s. 79-80 (1637), 80-85 (1637). Joh. Axel Almquist, *Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637-1857, administrativa och biografiska anteckningar*, Meddelanden från Svenska Riksarkivet N.F. II:3 (Stockholm 1909), s. 9-12, 49-50.

⁹ *Bergsordningar 1736*, s. 135, 168 (1649). Almquist, s. 32-33, 50-51.

¹⁰ Arvo Viljanti, *Vakinäisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla II, Uudenmaan ja Hämeen lääni*, Turun yliopiston julkaisuja B XXV (Turku 1940), s. 175.

Takmålningar från Lassåna bruksherrgård i Närke som skildrar bruksdrift på 1600-talet. Till vänster ett hammarlag som smider järn med en stångjärnshammare. På den andra bilden ses gruvsdrängar som bär upp malm från en gruva. (En bergsbok. Några studier över svensk bergshantering tillägnad Carl Sahlén, Stockholm 1921).

för bergstingen.¹¹ De svenska bergslagens äldsta bevarade domboksserie, protokollen från Stora Kopparberget, vidtar 1640. De flesta andra serier inleddes på 1650-talet.¹² Som en följd av Bergskollegiets grundande började bergsting sammankomma i de flesta bergslag under 1650-talets lopp.

På bergstingen dömde man huvudsakligen enligt bergslagsstiftningen. Om den visade sig otillräcklig, skulle domsluten följa landslagen. Denna anvisning gavs redan i de urkunder som rörde bergsförvaltningens inrättande och sedvanan torde ha varit rådande redan före 1685, då denna praxis fastställdes genom en förordning för kopparbergslagen. År 1686 beslöt man hänskjuta mål som rörde dråp till de vanliga underätterna. De grövsta brotten och mål som föll utanför brukens domäner handlades i häradsrätterna eller i rådstuvurätterna.¹³

¹¹ Rolf Fladby, 'Samfunn i vekst – under fremmed styre 1563-1660', *Handbok i Norges historie 5* (Kristiansand 1986), s. 109.

¹² Almquist, s. 317.

¹³ *Bergsordningar 1736*, s. 345 (1685), 347 (1686). Andersson, s. 259.

På bergstingen dömde bergmästaren. Under 1600-talet förekom två olika slag av ting: gruvting inom de egentliga bergsområdena och hammarting på bruksområdena. Vid gruvtingen behandlades enligt 1649 års järnbergsordning mål som rörde bergsmän och som bisittare satt gruvfogden och gruvans sexmän. Om hammartingen stadgades i samma järnbergsordning. De leddes av bergmästaren, biträdd av äldermannen och av sexmän eller nämndemän, utsedda bland bruksfolket. Brukspatronen och alla bruksbor ägde närvara vid hammartingen. På avlägsna bruk utanför bergslagen kunde mål som rörde arbetet vid bruken behandlas i häradsrätten.¹⁴

Bergmästare i Finland under 1649-1679 var Johan Danielsson. Han efterträddes av sin son, inspektorn Daniel Starman, som först år 1699 utnämndes till ordinarie bergmästare.¹⁵ De tidigaste uppgifterna om bergsting i Nyland är från 1652, då tinget sammanträdde på Antskog. Protokoll har bevarats fr.o.m 1656. Därefter hölls ting regelbundet under Johan Danielssons tid. Under Starmans tid sammankom de mycket sällan. Protokoll har bevarats endast från två ting 1688 och 1703. Starman relaterade redan 1700 för Bergskollegiet hur han under sina besök på bruken sammankallade brukspatronen och bruksfolket och behandlade tvistefrågor under mera inofficiella former än på bergstingen, av vilka han hade dåliga erfarenheter. Kronofogden Fredrik Axells klagade 1710 över att Starman under tio års tid hållit ting bara två gånger.¹⁶

I västra Nyland, det viktigaste bruksområdet i Finland, fanns under 1600-talets senare hälft sex järnbruk. De bildade till en början två, senare tre funktionella enheter, brukskomplex. Till vart och ett hörde åtminstone

¹⁴ *Bergsordningar 1736*, s. 164 (1649 # 28), 167-170 (1649 # 41-43, 50). Boëtius, s. 156-157.

¹⁵ Almquist, s. 71, 74, 157. På grund av det ringa antalet bruk degraderades bergmästaren i Finland år 1679 till inspektör, som hade lägre lön än bergmästaren. Även i Skåne och Västerbotten var en inspektör högsta tjänsteman inom bergsförvaltningen vid 1600-talets slut.

¹⁶ Utdrag ur bergstingets protokoll, Antskog 15.1.1652, bergmästare Johan Danielson t. Bergskollegiet november 1688, s. 175, Brev & suppliker E IV:59 (1668). Bergmästaren D. Starman t. Bergskollegiet 7.4.1700, s. 580-587, Brev & suppliker E IV:120 (1700). Crono befallningsmannen Fr. Axells till Starman 17.1.1710, s. 465-470, Brev & suppliker E IV:141 (1710), Huvudarkivet (HA), Bergskollegiets arkiv (BKA), Sveriges riksarkiv (SRA). Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1702. Bergstingens protokoll, Bergskollegiets arkiv, Finlands riksarkiv (RA). I det följande hänvisas till protokollen enligt de bruk där tingen hölls.

en masugn, en stångjärnshammare och en manufakturmedja. Billnäs och Fagerviks bruk samt Skogby masugn, som grundades först på 1680-talet, ägdes av släkten Billsten. Det andra brukskomplexet ägdes på 1650-talet av Petter Thorwöste. Av hans söner ärvde Petter d.y. Svartå bruk och Johan Thorwöste bruken i Antskog och Fiskars. De Billstenska bruken hade under 1670-talet i medeltal 125, Svartå 70 och Johan Thorwöstes bruk sammanlagt 115 mantalsskrivna bruksbor.¹⁷

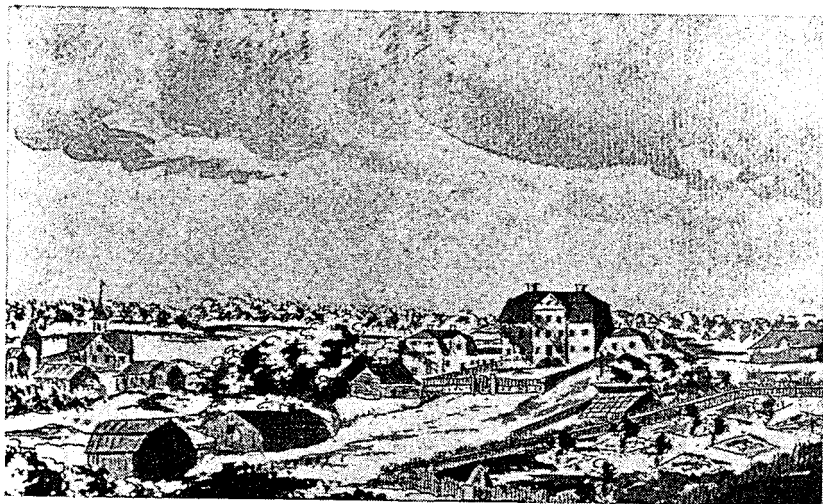
Under 1600-talet var åldermännen och vissa av brukens mästare bisittare vid tingen i Nyland. Bäst företrädna var hammarsmederna, men även knipsmeder, kolare och grytgjutare förekom. År 1688 var Starman missnöjd med bisittarna från bruken och deras nit, 1703 satt enbart masugnsmästaråldermannen med i rätten som bruksfolkets företrädare, de övriga var nämndemän från häradstinget. Hänvisande till sina dåliga erfarenheter hade Starman 1700 anhållit av Bergskollegiet att få anlita dem i stället för bruksfolk vid bergstingen. Bruksarbetarna var inte helt tillfreds med denna förändring och med att deras inflytande minskade. Hammarsmedsmästersvennen Johan Lijr förivrade sig att yttra denna åsikt högt, vilket ådrog honom stämning och dom.¹⁸

I praktiken växlade bergstingens sammansättning på olika håll i riket. På samma ting behandlades ofta mål som rörde både gruvor och bruk. Egentliga hammarting hölls på några få orter. I Hellestad i Östergötland blev det vedertagen praxis att hålla skilda bergs- och hammarting. Vid hammartingen bestod nämnden i enlighet med bergslagstiftningens bestämmelser av enbart bruksfolk. I Nora och Lindes bergslag var enbart hammarsmedsmästarna företrädna.¹⁹ I Nyköping satt bruksägare och rådmän i nämnden,

¹⁷ Tekla Hultin, *Historiska upplysningar om bergshanteringen i Finland under svenska tiden I, Jernbruken* (Helsingfors 1896), Nikander, Nordström, Tegengren. Georg Haggrén, *Arvoستut ammattimiehet ja muu ruukinväki – Kuusi teollisuusyhteisöä suurvalta-ajan läntisellä Uudellamaalla*, avhandling pro gradu, Historiska institutionen, Helsingfors universitet, 1993, s. 10–12, 16–17, bilaga 6.

¹⁸ Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656–1703, RA. Bergmästare D. Starman till Bergskollegiet Stockholm 7.4.1700, s. 580–587. Brev & suppliker E IV:120 (1700), BKA:HA, SRA.

¹⁹ Se t.ex. Hellestad gruvting 20.6.1660, Hellestad hammarting 21.6.1660, 25.6.1662, 15.6.1674, 26.8.1675, Rättsprotokoll, Södermanland och Östgötaland 1658–1689 E IIj:1, Advokatfiskalens arkiv (AFA):BKA, SRA. Florén, s. 5.

Fagervik bruk i västra Nyland. Till vänster på bilden brukskyrkan med klockstapel och i förgrunden stäng- och knipphammarsmedjorna. Till höger breder brukets trädgård med orangeriet ut sig. Helheten domineras av herrgården med de två flygelbyggnaderna, i närheten av bruket finns dessutom en bruksgata med arbetarbostäder. Den 1700-talsmiljö som framträder på bilden är fortfarande välbevarad; grupperingen av byggnaderna går tillbaka till 1600-talet. Tuschlavering från år 1785 av konduktören vid fortifikationen Mårten Sturtzenbacher. (Helmer Tegengren, Billnäs bruks historia, Helsingfors 1949).

ibland även. åldermannen.²⁰ I Dannemora bestod nämnden av företrädare för de bruk som hade brytningsrättigheter i gruvorna.²¹ I Norrland hölls separata bergsting i gruvområdet i Gästrikland och i kustbygdens bruksområde. De ting som berörde bruken sammankom vanligen i någon stad i trakten. Nämnden bestod dels av brukspatroner, dels även av städernas borgare och brukens åldermän.²² I Värmland höll man fr.o.m. 1658 årliga bergsting på de olika bruken. Enligt Karlsson bestod nämnden till en början av smeder. Olikheterna i de lokala bergstingens sammansättning

²⁰ Se t.ex. Nyköping bergsting 26.9.1662, 24.9.1670, Rättsprotokoll, Södermanland & Östgötaland 1658-1689 E II j:1, AFA:BKA, SRA.

²¹ Karlsson, s. 87.

²² Se t.ex. Söderhamn bergsting 5-6-7.1686, Hudiksvall bergsting 20.2.1688, Torsåker bergsting 28.1.1689, rättsprotokoll, Upplands & Gävleborgs län 1655-1692 E II c:1, AFA:BKA, SRA.

kvarstod in på 1700-talet. Ännu på 1750-1760-talen var i huvudsak samma grupper företrädare i nämnderna som under stormaktstiden i respektive områden.²³

I en stor del av Östergötland och i Norrland fick bergstingen rätt sent en etablerad ställning, i många trakter först på 1680- 1690-talen. De äldsta bruken i Hälsingland och vid kusten norrut grundades först på 1670-talet. I dessa områden var bruksfolkets möjligheter att delta i bergstingen starkt kringskurna. I Norrland reste bergmästaren runt och rannsokade bruken före tingen och av arbetsfolket fick bara de som särskilt blivit instämnda infinna sig vid tingen.²⁴ En delorsak var de långa avstånden, en annan att bergshanteringens här var en ny näringsgren utan äldre traditioner. Tingen var inte längre ett skräbundet självstyrelseorgan utan en disciplinsinstitution, ledd av Bergskollegiets tjänstemän och brukspatronerna. Förutom åldermännen ansågs inga företrädare för bruksfolket behövliga i nämnderna.

Tingen i västra Nyland

Som exempel på bergstingen kan tas tinget på Petter Thorwöstes bruk den 7-8 mars 1656, det första från vilket protokoll har bevarats. På tinget i Svar-tå, som hölls av Johan Danielsson, närvar förutom det egna bruksfolket arbetarna från Antskog och Fiskars. Brukspatronen företräddes av bokhållaren Herman Segerbadhe. Vid uppropet konstaterades att fyra bruksbor saknades och de dömdes till tre marks böter. Därefter upplästes järnbergsordningen, hammarsmedsordningen och masmästarordningen. Efter detta svor hammarsmedsåldermannen Anders Andersson sin tjänsteed. Segerbadhe anförde klagomål över hammarsmederna, särskilt smederna i Antskog. De dömdes ännu inte till straff, men åldermannen ålades att hålla dem under särskilt sträng uppsyn. Mellan hammarsmederna och knipsmederna å ena sidan och brukspatronen å den andra uppgjordes en noggrann arbetsordning. Den förre bruksbokhållaren på Antskog anklagades för skulder på 1 600 daler kopparmynt, men ärendet hänsköts till häradsrätten. Brytningen och tillståndet i Ojamo gruva rannsokades. Hammarsmederna Johan Henricsson och Johan Recker i Antskog ålades att framlägga sina mästarprov. Två andra smeder från Antskog anklagades för att ha försökt stjäla järn, men saken

²³ Karlsson, s. 120, 136. Andersson, s. 262-265.

²⁴ Se t.ex. Visitation i Iggesund 8.2.1690, Rättsprotokoll, Upplands & Gävleborgs län E II c:1, AFA:BKA, SRA.

förblev ouppklarad; smederna hade funnit för gott att utebli från tinget. Inga övriga ärenden togs till behandling.²⁵

Under Johan Danielssons tid hölls bergsting vanligen enligt lagens föreskrifter en gång i året. Om bergmästaren inte hade förslag att framlägga rörande förvaltningen och bruksägarna och bruksfolket inte hade klagomål eller besvär att anföra mot varandra kunde tingen inställas.²⁶ Tingen hölls alltid på något av bruken. Bergstinget 5.3.1656 hölls på Billnäs och två dagar senare sammanträdde man på Svartå. Inom kort blev det brukligt att hålla separata ting på Thorwöstes och på Billstens bruk. Bruksägarna stod vanligen för tingskostnaderna på sina egna orter. Bergstingen pågick vanligen en dag, ofta fortsattes de en andra eller t.o.m. en tredje dag. På andra orter i Finland hölls enstaka ting 1688, 1703 och 1704.²⁷

Efter att rätten konstituerat sig och kungörelserna upplästs behandlades stämningar och besvär. En del av dem som gjort sig skyldiga till överträdelser hade särskilt instämts till tinget.²⁸ I motsats till häradsrätterna kunde bergstingen ta mål till behandling även utan föregående stämning. Bergmästaren ställde därför ofta frågan till de närvarande, om de hade ytterligare besvär att anföra.²⁹ Denna praxis var möjlig, därför att samtliga vederbörande i princip var närvarande på grund av närvaroplikten. Stämningssätten för samtliga domstolar i riket förenhetligades år 1692. Denna reform berörde även bergsrätterna. Behandlingsordningen på tingen fick en fast form först på Starmans tid. Inledningsvis framlades ärenden från Kungl. Majestät och kronan, därefter bruksägarnas krav och bruksfolkets besvär.³⁰

Målen på bergstingen

Enligt Karlsson bestod målen på bergstingen i Dannemora under 1690- och 1720-talen av organisationsfrågor och mål som lydde under domstolarna.

²⁵ Svartå bergsting 7-8.3.1656, RA.

²⁶ Detta inträffade på de Thorwösteska bruken år 1666 och 1668 samt på de Billstenska år 1669. Fagervik bergsting 12.3.1666, 9.12.1668, RA.

²⁷ Svartå bergsting 30.8.1671, RA. Koskis bergsting 5- 6.4.1688, Tykö bergsting 26-27.1.1703, Koskis bergsting 29- 30.1.1703, Forsby bergsting 21.3.1704, Petjärvi (Strömmfors) bergsting 26.5.1704, RA.

²⁸ Bergmästare Johan Danielsson till Bergskollegium 11.3.1674, s. 222v., Brev & suppliker E IV:69 (1674), HA:BJA, SRA.

²⁹ Se t.ex. Antskog bergsting 11.2.1658, Fiskars bergsting 1.9.1674, Fagervik bergsting 12-14.2.1703, RA.

³⁰ *Bergsordningar 1736*, s. 443 (21.10.1692). Svartå bergsting 2-3.4.1688, RA.

Tabell 1. Målen på bergstingen vid släkterna Thorwöstes och Billstens bruk samt på gemensamma ting

	Thorwöstes ting		Billstens ting		Gemensamma ting		Sammanlagt ting	
	mål	%	mål	%	mål	%	mål	%
Officiella ärenden	46	21,8	31	28,9	30	21,7	111	23,6
Skråärenden	14	6,6	7	5,8	8	5,8	29	6,2
Arbetsavtal	39	18,5	22	18,2	28	20,3	89	18,9
Arbetsfolkets överträdelse	72	34,1	32	26,4	44	31,9	148	31,5
Besvär mot ägaren	7	3,3	3	2,5	9	6,5	19	4,0
"Civila mål"	16	7,6	9	7,4	7	5,1	32	6,8
Mål rör. gruvor och skogar	16	7,6	8	6,6	10	7,2	34	7,2
Övriga	1	0,5	5	4,1	2	1,5	8	1,7
Sammanlagt	211	100%	121	100%	138	100%	470	100%

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1703, RA.

På hammartingen i Värmland kunde målen indelas i tre grupper: allmänna besvär, ärenden som rörde smedsämberet samt överträdelse som skulle dras inför rätta.³¹ Liksom bisittarnas sammansättning varierade de mål som togs till behandling på bergstingen ansett i olika delar av riket.

Målen på bergstingen i Nyland har kunnat indelas i åtta grupper. Till den första hör de officiella ärendena, som framfördes av bergmästaren i egenskap av företrädare för Bergskollegiet. Till den andra hör ärenden från skråväsendet och till den tredje olika arbets- och tjänsteavtal. Den fjärde och största gruppen består av arbetarnas förseelser, försummelser m.m. Därefter följer arbetarnas besvär rörande bruksägaren eller hans företrädare. Till den sjätte hör de som kunde kallas civila mål rörande bruksfolket, vanligen av sådan natur att de även kunde ha behandlats vid häradsrätten. Till den sjunde hör mål som rör gruvdrift och skogar. Till den sista, åttonde gruppen har hänförts alla övriga mål.

För egentliga brott dömdes bara ett fåtal, målen slutade ofta med varningar eller förlikningar. Därmed ger en utredning av brottsstrukturen enligt vanlig rättshistorisk tradition ett klen resultat. Som straffformer användes i Nyland böter, kistestStraff eller handklovar samt gatlopp. Av sam-

³¹ Karlsson, s. 87-90, 120.

Tabell 2. Officiella ärenden på bergstingen

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.	%
Upprop	6	13	11	3	33	29,7
Kungörelser	6	15	16	11	48	43,2
Förfrågningar m.m.	2	1	1	2	6	5,4
Rannsaktionsfrågor/ befallningar	0	0	3	14	17	15,3
Uteblivande m.m.	0	5	2	0	7	6,3
Sammanlagt	14	34	33	30	111	100,0
Ärenden på tingen sammanl.	69	189	129	83	470	

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1703, RA.

manlagt 33 bevarade tingsprotokoll härrör 15 från ting på Thorwöstes bruk, 12 från Billstens och återstående sex från gemensamma ting (tab. 1).

Till de officiella ärendena hörde en knapp fjärdedel av alla behandlade, till olika former av arbetsavtal närmare en femtedel. Den största gruppen, en knapp tredjedel av alla mål bestod av arbetsfolkets förseelser och försummelser. Besvär mot bruksägarna var sällsynta. Även skråärendena, de civila målen och gruv- och skogsfrågorna samt övriga mål var få.

Av de officiella ärendena kom uppropet alltid först (tab. 2). Närvaro var obligatorisk för alla brukens arbetare. Godtagbara skäl till frånvaro var bl.a. sjukdom, kolning "vid rykande milor" i skogen samt pågående blåsning vid masugnen.³² De frånvarande hade vanligen gjort sig skyldiga till någon förseelse och ville därför undvika lagens hand. Vid många ting var samtliga närvarande. Närvaroplikten uppfylldes vanligen troget, men två gånger saknades folket från ett helt bruk, brukspatronen medräknad. En gång meddelade Carl Billsten, att han inte hade tid att infinna sig med sitt bruksfolk. Samtidigt försäkrade han att yarken han eller hans underlydande hade något att anföra mot varandra.³³ Däremot förbjöd Johan Thorwöste år 1673 med hänvisning till brådska med masugnens blåsning sitt folk att delta i tinget.

³² Se t.ex. Antskog bergsting 16.3.1660, 26.2.1667, RA. Bergmästare Johan Danielsson till Bergskollegium 11.3.1674, s. 221v, Brev & suppliker E IV:69 (1674), HA:BKA, SRA.

³³ Antskog bergsting 14.2.1662, RA.

I bakgrunden låg även Thorwöstes försämrade relationer med bergmästaren och Bergskollegiet, bl.a. rörande försumligheter vid stämplingen av järn.³⁴

Efter uppropet upplästes för tingsfolket bergslagstiftningens huvudstycken, åtföljda av stränga förmaningar. På motsvarande sätt upplästes krigsartiklarna inom krigsmakten inför de församlade trupperna en gång i månaden, under andra tider vid regements- och kompanimötena.³⁵ Därmed kunde man hävda, att alla vederbörande hade tagit del av de bestämmelser som gällde dem själva. Under Johan Danielssons tid kungjordes närmast bergs-, hammarsmeds- och masugnsordningarna, men under Starmans tid hade kungörelserns antal ökat ansevärt. På tingen under Starmans ledning behandlades en mängd för kronans intressen viktiga frågor redan vid uppläsningen av kungörelserna. När någon ordning eller förordning hade upplästs rannsokade Starman huruvida den hade blivit efterföljd. Särskilt många var ärendena av denna typ 1703. Motsvarande praxis gällde på bergstingen vid stormaktstidens slut åtminstone överallt på den svenska östkusten.³⁶ På detta sätt kunde statsmakten, i detta fall Bergskollegiet, övervaka kronans intressen och noggrant kontrollera hur bestämmelserna efterföljdes. Detta är ett gott exempel på hur det karolinska disciplins- och ordningssamhället förverkligades.

Bergmästaren gjorde sina rannsokningar och inspektioner i för Bergskollegiet viktiga frågor å tjänstens vägnar. Under Johan Danielssons tid blev rannsokningarna fåtaliga.³⁷ År 1688 försökte Starman genomgå masugnarnas blåsningstider samt uppbörden av de skatter som ålagts järnproduktionen på bruken, vilket ledde till en sammandrabbning med brukspatronerna. De ville minimera sina utskylder till kronan och gick inte med på att underkasta sig rannsokning. Efter att ha avancerat till bergmästare företog Starman på tinget 1703 en rannsokning av många frågor i anslutning till järnproduktionen: knipsmedernas s.k. avbränning, masugnarnas skick, ham-

³⁴ Svartå bergsting 30.8.1673, RA. Bergskollegiets protokoll 12.11.1673, # 5, 2.12.1673, # 1, Protokoll A I:21. Johan Thorwöste till Bergskollegium (1673), s. 296, Brev & suppliker E IV:68 (1673), HA:BKA, SRA.

³⁵ Viljanti, s. 175.

³⁶ Fagervik bergsting 30-31.3.1688, Svartå bergsting 2- 3.4.1688, Fagervik bergsting 12-14.2.1703, RA. Rättsprotokoll, Upplands & Gävleborgs län E II e:1-2. Södermanland & Östergötaland E II j:1-3, AFA:BKA, SRA.

³⁷ Fagervik bergsting 14.3.1663, Antskog bergsting 17.8.1670, Svartå bergsting 30.8.1673, Fiskars bergsting 1.9.1674, RA.

Tabell 3. Skråärenden på bergstingen

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.
Ed	3	5	2	7	17
Mästarprov	1	3	3	1	8
Fattigvård	0	3	0	0	3
Övriga	0	0	1	0	1
Sammanlagt	4	11	6	8	29

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik och Svartå bergsting 1656- 1703, RA.

marsmedernas smide, hammarsmedernas och masugnsmästarnas mästarbrev och masugnfolkets samt hammarsmedernas löner.³⁸

På bergstingen i Nyland behandlades bara ett fåtal skråärenden (tab. 3). De uppgick till 6% av samtliga mål och dessutom bestod de mestadels av edsavläggningar för åldermän, bergstingens bisittare och masugnsmästarna. Ärenden rörande mästarprov togs till behandling bara i problematiska fall. Mot åldermännen på Svartå och Fagervik väcktes inte en enda talan i skråfrågor. De anlätade bergstingen endast i mindre utsträckning för att driva sina skråfrågor.

Det är möjligt, att man förutom bergsting även höll åldermansting, där flertalet av skråärendena behandlades. Sådana föreskrevs inte i lagen, men från den svenska östkusten föreligger strödda uppgifter om åldermansting, som avgjorde rutinartade ärenden. På dem övervakade smedsåldermannen sina underlydande, d.v.s. stångjärnssmederna, deras arbete och yrkesskicklighet. Uppgifter om åldermansting finns från samma tider, men från orter långt ifrån varandra, vilket är ett tecken på en medveten organisationspolitik från kronans sida.³⁹ Åldermanstingen var skråets egna förvaltnings- och disciplinorgan. I praktiken godtogs de inte som bestående organ av statsmakten och de torde ha förekommit bara under en kort tid på 1650-1660-talen. De var alltför oberoende för att kunna få stöd från kronans sida i stormaktstidens slutskede. Deras uppgifter överfördes på bergs-

³⁸ Fagervik bergsting 30-31.3.1688 och 12-14.2.1703., Svartå bergsting 2-3.4.1688, RA.

³⁹ Hällestad hammarting 21.2.1660, Nyköping bergsting 27- 28.9.1678, Rättsprotokoll, Södermanland och Östgötaland E II j:1. Torsåker bergsting 13.8.1659, Rättsprotokoll, Upplands & Gävleborgs län E II c:1, AFA:BKA, SRA. I Nyköping framgick, att åldermansting inte längre hade hållits på *ärral*.

Tabell 3. Skräärenden på bergstingen

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.
Ed	3	5	2	7	17
Mästarprov	1	3	3	1	8
Fattigvård	0	3	0	0	3
Övriga	0	0	1	0	1
Sammanlagt	4	11	6	8	29

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik och Svartå bergsting 1656- 1703, RA.

marsmedernas smide, hammarsmedernas och masugnsmästarnas mästarbrev och masugnsfolkets samt hammarsmedernas löner.³⁸

På bergstingen i Nyland behandlades bara ett fåtal skräärenden (tab. 3). De uppgick till 6% av samtliga mål och dessutom bestod de mestadels av edsavläggningar för åldermän, bergstingens bisittare och masugnsmästarna. Ärenden rörande mästarprov togs till behandling bara i problematiska fall. Mot åldermännen på Svartå och Fagervik väcktes inte en enda talan i skräfrågor. De anlidade bergstingen endast i mindre utsträckning för att driva sina skräfrågor.

Det är möjligt, att man förutom bergsting även höll åldermansting, där flertalet av skräärendena behandlades. Sådana föreskrevs inte i lagen, men från den svenska östkusten föreligger strödda uppgifter om åldermansting, som avgjorde rutinartade ärenden. På dem övervakade smedsåldermannen sina underlydande, d.v.s. stångjärnsmederna, deras arbete och yrkesskicklighet. Uppgifter om åldermansting finns från samma tider, men från orter långt ifrån varandra, vilket är ett tecken på en medveten organisationspolitik från kronans sida.³⁹ Åldermanstingen var skräets egna förvaltnings- och disciplinsorgan. I praktiken godtogs de inte som bestående organ av statsmakten och de torde ha förekommit bara under en kort tid på 1650-1660-talen. De var alltför oberoende för att kunna få stöd från kronans sida i stormaktstidens slutskede. Deras uppgifter överfördes på bergs-

³⁸ Fagervik bergsting 30-31.3.1688 och 12-14.2.1703., Svartå bergsting 2-3.4.1688, RA.

³⁹ Hällestad hammarting 21.2.1660, Nyköping bergsting 27- 28.9.1678, Rättsprotokoll, Södermanland och Östgötaland E II j:1. Torsåker bergsting 13.8.1659, Rättsprotokoll, Upplands & Gävleborgs län E II e:1, AFA:BKA, SRA. I Nyköping framgick, att åldermansting inte längre hade hållits på årtal.

Tabell 4. Mål rörande arbetsavtal på bergstingen, grupperade enligt tid

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.
Förordningar	7	3	3	3	16
Arbetsavtal	2	8	4	1	15
Avskedsansökan	3	20	21	11	55
Barnens tj.plikt	0	3	0	0	3
Sammanlagt	12	34	28	15	89

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik och Svartå bergsting 1656- 1703, RA.

tingen. Lindström har framhållit en motsvarande förskjutning ifråga om statsmaktens inställning till hantverksskråna. De utvecklades och understöddes under 1500- talet slut och i början av 1600-talet. Senare under 1600-talet förändrades kronans inställning och tidigare självständiga grupper i samhället underlades en sträng styrning och kontroll.⁴⁰

Mål rörande arbetsavtal kan indelas i fyra grupper: allmänna arbetsordningar, avtal mellan husbonde och enskilda arbetare, avskedsansökningar och tjänsteplikten för barn (tab. 4). Fördelningen av målen rörande förordningar återspeglar organiseringen av arbetet och produktionen under stormaktstiden. De grundläggande ordningsreglerna för produktionen fastställdes vid de första tingssammanträdena. Därefter nöjde man sig snarast med att komplettera äldre bestämmelser. Avtalen med enskilda arbetare koncentrerar sig till 1660-talet och början av följande årtionde. I många avtal godtog den nya arbetaren tidigare gällande ordningar. De övriga avtalen gällde för det mesta avtal enstaka yrkesman, t.ex. en bälgmakare som anlant till ett bruk och därefter ingick ett eget avtal om sina arbetsvillkor med brukspatronen.

Efter att bergstingen börjat sammanträda allt mer sporadiskt kunde de inte längre anlitas för att bekräfta ingångna avtal. Därmed förlorade tingen sin betydelse dels som forum för den interna styrningen av arbetet på bruket, dels som skråets förvaltningsorgan. Antalet avskedsansökningar var tämligen konstant ända från 1660-talets början. På de flesta bruk sökte mellan en och fyra arbetare om avsked på ett och samma ting. Tjänsteplik-

⁴⁰ Dag Lindström, 'Skrå, ära och hantverkarkultur i Sverige ca 1350-1900. Kring arbetarkultur före industrialismen', *SHT* 1993, s. 17-20.

Tabell 5. Mål rörande arbetarnas förseelser och försummelser på bergstingen

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.	%
Försummelser	16	28	7	5	56	37,8
Arbetarnas skuldmål	6	17	3	2	28	18,9
Stölder, förnillningar	4	11	4	2	21	14,2
Olaga handlande	1	7	5	0	13	8,8
Twister, slagsmål	1	7	3	1	12	8,1
Tredska mot brukspatron	1	3	0	2	6	4,1
Tredska mot ålderman	0	2	0	0	2	1,4
Rymning	0	7	1	2	10	6,8
Sammanlagt	29	82	23	14	148	100
Mål på bergstingen sammanlagt	69	189	129	83	470	

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik och Svartå bergsting 1656- 1703, RA.

ten för barn anslöt sig till organiseringen av Thorwöstes bruk under 1660-talet.

Största delen av arbetarnas förseelser bestod av olika slag av försummelser. Också skuldsättning berodde till största delen på att arbetarna inte noggrant följt arbetsavtalen och var därför ur arbetsgivarens synvinkel en straffbar förseelse. En annan grupp av förseelser var stölder och förnillningar och i nära anknytning till dem försäljning av öl eller annan köpenskap. Twister, slagsmål och rymningar förekom ibland på dagordningen, liksom även tredska mot husbonden, hans företrädare eller åldermannen (tab. 5).

De flesta förseelserna och försummelserna från arbetarnas sida registrerades på 1650- och 1660-talen. Försummelserna berodde i de flesta fall på att man inte hållit sig till arbetsavtalen och bergslagstiftningen eller på meningsskiljaktigheter rörande deras uttolkning. De flesta skuldmålen hade uppstått genom uraktlåtenhet: arbetaren hade inte utfört överenskommet arbete, och ansågs därför stå i skuld till sin husbonde. En annan orsak till skuldsättning var att arbetarna tagit ut lönepersedlar ur magasinerna. Husbonden och bokhållarna försummade ofta sina redovisningar och bruksarbetarna var ofta ovetande om sina skulder och tillgodohavanden.

Till en början utnyttjade bruksägarna bergstingen som ett kontrollorgan och som stöd för produktionens organisering. På Thorwöstes bruk under 1650-60-talen, då bergmästaren var gift med en dotter till Petter Thorwöste

d.ä., anmäldes de underhavandes försummelse på tingen i form av en lång besvärstörteckning. Den stränga disciplinen föranledde samtidigt rymningar från bruken. Även om bergmästaren på tingen höll strängt på disciplin och ordning, var detta inte tillräckligt för Petter Thorwöstes änka, Elin Såger. Hon besvärade sig till Bergskollegiet över sin svärsons alltför milda styre.⁴¹ När Thorwöstes sterbhus väl var skiftat och bergmästarens relationer till sina svågrar blivit kyligare ville Johan och Petter Thorwöste inte längre dra brukens interna angelägenheter inför bergstinget. På tingen under Starmans ledning år 1688 var läget ännu mera tillspetsat.⁴² När de regelbundna bergstingen upphörde blev ägarna tvungna att reglera brukens angelägenheter på andra sätt.

Bruksprincipalerna från släkterna Billsten och Thorwöste hade förutom bergstingen många andra möjligheter att utöva disciplin och kontrollera produktionen och livet i sina industrisamfund. Den patriarkaliska hierarkin och den karolinska tidens rena lutherska lära som predikades i brukskyrkorna var i sig ett stöd för samhällsordningen. Husagan hade en stor betydelse. Här om föreligger bara få uppgifter, men redan 1632 fick arrendatorn på Svartå rätt att bygga en fångkista samt att avlöna en profoss för sina bruk. Kistorna var i användning på bruken under hela stormaktstiden.⁴³

Endast ytterst sällan drog bruksägarna sina underhavande inför vanlig häradsrätt. I de domböcker som bevarats från Nyland från 1600-talet förekommer sammanlagt bara 33 sådana mål. Av dem härrör 19 från 1680- och 1690-talen, då bergstingen hade förlorat sin betydelse som patronernas kontrollorgan. År 1676 ansåg Bergskollegiet, efter att ha fått vetskap om häradsrättens urtima ting, att Johan Thorwöste hade förbigått bergsförvaltningen och vänt sig till fel rättsforum. Även om brukens interna frågor vanligen inte behandlades i de ordinarie underrätterna förekom det ständigt, att brukspatronerna stämde in utomstående till dem. Bruksbokhållarna eller skrivarna deltog nästan alltid i häradsstingen. Även bruksborna själva gjorde ständigt i häradsrätten upp sina mellanhavanden med dem som stod utanför industrisamhällena.⁴⁴

Bruksfolket kunde via bergstingen anföra besvär mot bruksägarens eller hans företrädares åtgärder. Besvären rörde främst löneberäkningen, bruks-

⁴¹ Nikander, s. 28.

⁴² Fagervik bergsting 30-31.3.1688, Svartå bergsting 2- 3.4.1688, RA.

⁴³ Nordström, s. 101.

⁴⁴ Haggren, s. 194-195.

Tabell 6. Besvär över brukspatroner eller deras företrädare.

	1656-69	60-69	70-78	88,03	Sammanl.
Besvär över brukspatron	0	0	1	4	5
Besvär över bokföring	2	1	2	2	7
Markegångsmål	0	1	0	1	2
Klagomål över mått och vikt	0	1	3	1	5

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1703, RA.

magasinets priser och olika frågor rörande mått (tab. 6). Bruksbornas benägenhet att lämna in besvär ökade i samma takt som ägarnas inflytande på bergstingen minskade, men på det hela taget var besvären av mindre betydelse. Det enda återkommande problemet var olika oklarheter i brukskon-torens bokföring.

Bruksfolket anförde ogärna besvär mot sin patron och husbonde, av rädsla för att falla i onåd. De flesta mål på bergstinget i Dannemora, där en bruksarbetare stod som kärende mot en brukspatron gällde redan avslutade förhållanden. När tre smeder år 1697 tillfrågades varför de hade väckt talan först 6-7 år efter själva händelsen svarade de, att de inte hade vågat, innan de trätt i annans tjänst.⁴⁵

Till de "civila" målen har jag hänfört alla andra skuldmål än dem som gällde en husbonde och hans arbetsfolk, arvsfrågor och skadegörelser utom arbetet. Huvuddelen av målen gäller skulder. En del var skulder mellan arbetarna, en del mellan bruket eller bruksfolket och utomstående. Gemensamt för dem är, att de inte berodde på försummelse eller avtalsbrott. Mål av denna art kunde ha behandlats av häradsrätten och många av dem hän-sköts till de vanliga tingen (tab. 7).

Tabell 7. Civila mål på bergstingen

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.
Skuldemål	3	10	9	2	24
Arvsmål	0	2	1	0	3
Skadegörelse	0	0	4	1	5
Sammanlagt	3	12	14	3	32

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1703, RA.

⁴⁵ Karlsson, s. 97-98.

Tabell 8. Mål rörande gruvor och skogar på bergstingen

	1656-59	60-69	70-78	88,03	Sammanl.
Gruvor	5	9	13	2	29
Skogar	0	1	1	3	5
Sammanlagt	5	10	14	5	34

Källa: Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1703, RA.

Den rikaste utvinningsperioden i Ojamo gruva i Lojo var redan förbi när bergstingen inleddes (tab. 8). En rannsaking av tillståndet i gruvan stod trots detta länge på tingens dagordning. På tingen år 1658 utredde man en olycka som något tidigare inträffat i gruvan.⁴⁶ Skogsresurserna blev under 1600-talet statsmaktens och särskilt Bergskollegiets skötebarn. På bergstingen i Nyland behandlades sällan ärenden som berörde skogsavverkning. Även om gruv- och skogsärendena var en central fråga i bergstingen på svenska sidan var de en andra rangens fråga i Nyland.⁴⁷

Övriga ärenden bildar en liten och heterogen grupp, som bestod bl.a. av ansökningar om attester och tvister med personer utanför bruken.⁴⁸ Mot slutet av stormaktstiden ökade antalet officiella ärenden på bergstingen, särskilt rannsakingarna, och arbetarnas besvär. Samtidigt minskade de mål som rörde arbetsavtal, likaså de som rörde arbetarnas förseelser och försummelser. Enligt Vilkona berodde detta på en högre arbetsmoral, men påståendet kan svårligen underbyggas. Med en hänvisning till nedgången i antalet skuldmål på bergstingen hävdar han att detta skulle bero på bruksfolkets förbättrade ekonomiska villkor. Nedgången i bruksekonomin mot stormaktstidens slut ledde emellertid samtidigt till ekonomiska svårigheter för arbetsfolket. Häradsrätternas protokoll visar, att bruksfolket fortsättningsvis hade skulder som uppgick till betydande belopp.⁴⁹ Skuldmål drogs inte

⁴⁶ Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars och Svartå bergsting 1656-1703, RA. De arbetsavtal som uppgjordes med grubarbetarna 1657 har hänförts till övriga arbetsavtal. Antskog bergsting 11.2.1658, RA.

⁴⁷ Gösta Wieslander, 'Skogsbristen i Sverige under 1600- och 1700-talen', *Svenska skogsvårdsföreningens årsskrift* 1936, Stockholm 1937, s. 593-647. Karlsson, s. 88, 92, 123. Svartå bergsting 27.2.1664, 1.9.1671, Fagervik bergsting 30-31.3.1688, 12-14.2.1703, RA.

⁴⁸ Målen är sammanlagt sju. Antskog, Billnäs, Fagervik, Fiskars, Svartå bergsting 1656-1703, RA.

⁴⁹ Vilkona, s. 196-198. Haggren, s. 175-178.

längre inför bergmästaren. Det är tydligt, att förändringen berodde på att patronerna, särskilt Johan och Petter Thorwöste, var allt mindre benägna att ta upp sina underhavandes angelägenheter eller ärenden som rörde produktionens organisering på bergstingen. Denna slutsats och bergstingens utveckling kan studeras genom att analysera kärande och svarande under olika tider.

Bergstingens betydelse för olika parter

På tingen företrädde bergmästaren Bergskollegiet och hela statsmakten, han drev och bevakade deras intressen. I princip var han en neutral medlare i tvister mellan bruksägarna och deras underhavande. Genom honom kunde både patronerna och brukarbetarna få sina ärenden behandlade av kollegiet.

Brukspatronerna försvarade i första hand sina egna företag och deras intressen. På tingen kunde de vid behov låta utreda tvister med sitt arbetsfolk, med andra brukspatroner och med utomstående eller annat som inverkade menligt på brukshanteringen. Bruksägaren svarade på bergstingen på käromål och förfrågningar både från Bergskollegiet och från hans underlydande.

För bruksfolket erbjöd bergstingen en möjlighet att försvara sina rättigheter och driva sin sak i frågor som rörde deras näringsfång. Oftast stod de emellertid som svarande, på förfrågningar och besvär från både brukspatronen och bergskollegiet. En särskild betydelse fick tingen genom sin roll som en återspeglning av skräväsandet. För alla parter hade bergstingen en stor betydelse för kungörande och stadfästande av de mest olikartade frågor.

Den största skillnaden mellan Billstens och Thorwöstes bergsting står att finna i gruppen förseelser och skuldemål, som gällde arbetarna (tab. 1). På Thorwöstes ting uppgick deras andel till över en tredjedel. På Billstens ting blev andelen en dryg fjärdedel och i målen framträdde ofta någon Thorwöste som kärande. Bruksägarna ur släkten Thorwöste var angelägna om att anlita bergstingen som ordnings- och disciplineringsorgan.

Av de 92 mål som behandlades på de gemensamma tingen 1657-1664 kan 27 (29%) anses beröra samtliga brukspatroner eller bruk. Av de återstående berörde 56 (60%) Thorwöstes bruk och deras bruksfolk och 9 (10%) Billsten och hans arbetare. Också på de gemensamma tingen under 1650- och 1660-talen avhandlades således huvudsakligen angelägenheter från Thorwöstes bruk. Målen under år 1703 kan på motsvarande sätt indelas i gemensamma (23 mål, 50%), mål rörande Thorwöstes bruk (9 mål, 18%)

samt mål rörande Billsten och hans bruk (14 mål, 30%). Upp till hälften av alla behandlade ärenden rörde samtliga bruk.

Om man betraktar kändeparterna i mål vid bergstingen kan man notera tydliga skillnader vid olika tidpunkter. Jag har indelat bergstingen i fyra perioder (tab 9). Eftersom man på tingen betydligt oftare behandlade mål från Thorwöstes än från Billstens bruk har indelningen gjorts enligt de förra, vilket även motsvarar indelningen enligt årtionden.

Den första perioden omfattar åren 1656-1659, då man genom bergstingen organiserade bruksväsendet i västra Nyland och då Petter Thorwöste d.ä. stod i ledningen för rörelsen. Följande period omfattar åren 1660-1669, då de Thorwösteska egendomarna förvaltades av ett sterbhus. Under denna tid var bergmästaren, förutom att han tjänstgjorde som domare, även part i de flesta mål i egenskap av den framlidne patronens svärson. Under den tredje perioden var han fortsättningsvis bergmästare, men det av tvister belastade Thorwösteska arvet hade redan skiftats. Den fjärde perioden utgörs av tingen under Starmans ledning.

Under den första perioden hölls sex ting, från vilka jag tagit upp 69 mål till närmare behandling (11,5/ting). Under åren 1660-1669 hölls 13 ting med 189 mål (14,5). Från följande årtionde finns bevarade protokoll från 11 ting med sammanlagt 129 behandlade mål (11,7). Under den sista perioden hölls bara tre ting med sammanlagt 83 mål (27,7).

Den första perioden präglas av brukspatronernas dominerande roll som kärke. Bruksarbetarnas andel av käromålen var obetydlig. Om brukspatronerna var den största gruppen av kärke så var arbetarna en lika stor grupp som svarande. I omkring en femtedel av målen stod hela tingsmenigheten som svarande part, detta gällde uppropen och kungörelserna.

Under åren 1660-1669 förblev situationen i stort sett vid det tidigare. Brukspatronerna stod fortfarande som kärke i något över hälften av målen. För dem var tingen ett viktigt organ för att redo ut olika frågor. Bergmästaren hade väckt omkring en femtedel av målen, arbetsfolket en lika stor andel. Även om största delen av de senare målen bestod av avskedsansökningar utnyttjade bruksfolket bättre än tidigare tingen som en möjlighet att få sina egna ärenden upp till behandling. Beträffande olika svarandeparter var förändringarna mindre.

Under det följande årtiondet hade förhållandet mellan bröderna Thorwöste och bergmästaren blivit kyligare, vilket också avspeglade sig på tingen. Brukspatronerna var kärke eller föredragande part i bara en fjärdedel av

Tabell 9. Kärande och svarande på bergstingen i västra Nyland

	Kär./Svar.	BC	Tm	Bp	Af	Anh	Ut	Övr	Sammanl.	%	
Bm	0		14	1	2	2	0		19	27,5	1656-
Bp	1		0	4	17+19	0	0		41	59,4	1659
Af	0		0	1+3	1	0	1		6	8,7	
Ut	0		0	0	0	0	0		0	0	
Anh	0		0	0	1	0	0		1	1,4	
								2	2	2,9	
Summa	1		14	9	40	2	1	2	69	100	
%	1,4		20,3	13,0	58,0	2,9	1,4	2,9	100		
Bm	0		27	5	6	0	0		38	20,1	1660-
Bp	3		0	4	23+64	0	3		97	51,3	1669
Af	2		0	2+23	14	0	0		41	21,7	
Ut	0		0	0	2	0	0		2	1,1	
Anh	0		0	0	3	0	0		3	1,6	
								8	8	4,2	
Summa	5		27	34	112	0	3	8	189	100	
%	2,6		14,3	18,0	59,3	0	1,6	4,3	100		
Bm	0		29	14	3	0	0		46	35,7	1670-
Bp	5		0	2	6+18	0	2		33	25,6	1678
Af	0		0	2+24	11	0	0		37	28,7	
Ut	3		0	3	2	0	0		8	6,2	
Anh	3		0	0	2	0	0		5	3,9	
Summa	11		29	45	42	0	2	0	129	100	
%	8,5		22,5	34,9	32,6	0	1,6		100		
Bm	0		15	12	15	0	0		42	50,6	1688,
Bp	0		0	0	3+8	0	1		12	14,5	1703
Af	0		0	6+16	4	0	0		26	31,3	
Ut	0		0	0	1	0	0		1	1,2	
Anh	0		0	2	0	0	0		2	2,4	
Summa	0		15	36	31	0	1	0	83	100	
%	0		18,1	43,4	37,3	0	1,2		100		

Anm: I de värden som angetts som summor avser det första talet sådana mål som rör en grupp av arbetare eller hela brukfolket, det senare de mål som har enskilda arbetare som kärande eller svarande. BC = Bergskollegiet, Tm = hela tingsmenigheten, Bm = bergmästaren, Bp = brukspatron, Af = arbetsfolk, Anh = anhörig, Ut = utomstående.

målen. Både bergmästaren och bruksarbetarna var mera aktiva. Tingen var inte längre samma redskap för brukspatronens kontroll som tidigare. Som svarande förekom ägarna oftare än arbetarna. Bergskollegiet eller dess företrädare fick uppträda som svarande i under en tiondedel av målen.

Tingen under Daniel Starmans 1688 och 1703 avvek i många avseenden från de tidigare. Tydligast framträder skillnaden i fråga om det stora antal mål han själv väckte, hälften av alla behandlade. Arbetarnas andel som kärande i målen steg samtidigt till över 30%, brukspatronernas andel var mindre än hälften.

Även som svarandepart hade brukspatronernas ställning förändrats. Nu riktade sig 43% av alla mål mot dem. Arbetarna var svarande i en något mindre del av målen. Ett betydande tillskott utgjordes av Starmans olika förfrågningar. Från bergstingen värdade man inte längre till Bergskollegiet.

Personer som stod utanför bruken uppträdde mycket sällan som kärande eller svarande under stormaktstiden. Av dessa mål hänsköts en stor del till häradsrätterna. Bergstingen var ett markerat internt förvaltnings- och rättsinstitut för en enda näringsgren eller korporation.

De nyländska bergstingens roll och betydelse förändrades under stormaktstidens lopp. Under de första tingen på 1650-talet organiserade och kontrollerade patronerna verksamheten på sina bruk. Beträffande kontrollen fortgick detta ännu på 1660-talet. Som kronans företrädare höll bergmästaren Johan Danielsson en låg profil. Tingen dominerades av brukspatronerna.

I det skede när Petter Thorwöste d.ä:s arvingar under 1670-talet inte kunde förlikas med varandra anlätades bergstingen inte längre i lika hög grad som tidigare för att utreda brukens inre angelägenheter. Samtidigt började bergmästarens roll som bevakare av kronans intressen framträda.

Denna utveckling fortsatte på Daniel Starmans ting. Han placerade patronerna som tingsparter på nästan samma nivå som bruksfolket. Jämfört med tidigare anlätades tingen endast i ringa grad för handläggning av brukens inre angelägenheter. Däremot ställdes både bruksägare och bruksarbetare till svars inför Bergskollegiets företrädare. Tingen hade övergått till att bli ett instrument för kronans kontroll. Motsvarande förändring framträdde under 1680- och 1690-talen åtminstone i Norrland, Uppland, Södermanland, Östergötland och Småland. Samma fenomen har observerats av Florén i Nora och Lindes bergslag. Enligt honom förvandlades det korporativa förvaltningsorganet från 1600-talets mitt under 1680- och

Förordningarna om bergverken och bruken publicerades i ett band år 1736. Samlingen tillkom med tanke på de behov som framträdde på 1730-talet, för 1600-talets del är den därför inte helt fullständig. Genom att antalet bestämmelser fortsatte att växa var man tvungen att fram till år 1837 ge ut tre kompletterande band.

1690-talen till att i främsta rummet bli en del av ett riksomfattande administrativt nätverk.⁵⁰ Avgörande var därför inte enbart Starmans person, utan bergstingen omvandlades till kronans kontrollorgan, på vägen till ett disciplins- och ordningssamhälle inom den stabiliserade militär- och maktstaten.

Denna förändring skedde inte utan motstånd. Dåvarande bergsinspektorn Starman och bruksägarna stod på dålig fot redan före 1688 års ting. På detta ting tredskades Carl Billsten mot inspektorn, ryckte till sig protokollet för att förhindra att det skrevs rent och gick förgrymmad ut ur tings-

⁵⁰ Rättsprotokoll, Upplands & Gävleborgs län E II c:1-2. Södermanland & Östgötaland E II j:1-3, AFA:BKA, SRA. Florén, s. 9, 20.

stugan mitt under sessionen. I Svartå drabbade Petter Thorwöste samman med Starman minst lika kraftigt; också där avvek brukspatronen mitt under tinget.⁵¹ Thorwöste skötte sina angelägenheter med kronan förbi Starman direkt med Bergskollegiet.⁵²

En följd av sammandrabbningarna mellan inspektorn och de självmedvetna bruksägarna var, att följande bergsting hölls först 1703. Det inleddes med att Starman, som upphöjts till bergmästare, uppläste sitt utnämningssbrev. Han ställning var nu obestridd. De gamla brukspatronerna hade trätt tillbaka. De flesta bruk företräddes på tinget av bokhållare och skrivare. Bergmästaren var nu domare och kronans företrädare, inför vilken alla hade att svara för sina gärningar.⁵³ Bergstingen hade i första hand blivit en del av statsmaktens förvaltningsapparat.

⁵¹ Svartå bergsting 2-3.4.1688, RA.

⁵² Fagervik bergsting 30-31.3.1688, Svartå bergsting 2- 3.4.1688, RA.

⁵³ Fagervik bergsting 12-14.2.1703, RA.

Brottsligheten i städerna i Egentliga Finland och Satakunta i början av 1600-talet

PETRI KARONEN

I såväl Sverige som Finland har historikerna ägnat brottsligheten under senmedeltiden och början av nya tiden rätt stor uppmärksamhet. De har framför allt intresserat sig för förhållandena på landsbygden.¹ Däremot har brottsligheten i städerna ägnats mindre uppmärksamhet, särskilt i fråga om stormaktstidens början. Det är förvånande, t.ex. stadshistorierna ägnar i allmänhet mycket utrymme åt stadsförvaltningens verksamhetsformer, medan rättsvärderna inte får mycket uppmärksamhet. Förvaltningen och rättsvärderna stod dock i ett så nära förhållande till varandra i 1600-talets städer att det inte är motiverat att koncentrera sig enbart på förvaltningshistorisk forskning.²

Eva Österberg har framlagt en intressant hypotes om domstolarnas verksamhet under 1500-talets andra hälft och 1600-talet; enligt henne var domstolarna en arena för förlikningar i privata ärenden – på samma sätt som under medeltiden och 1500-talets början. Vidare har hon konstaterat att statsmaktens grepp om rättsvärderna skärptes i slutet av århundradet, vilket bl.a. kommer till synes i att ”nya” slag av brott framträder. Kronan började reglera näringslivet och fr.a. i städerna började åtalen för smuggling

¹ Betr. denna forskning se särskilt Eva Österbergs och Heikki Ylikangas omfattande produktion.

² Se dock Carl von Bonsdorffs klassiska *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*, Bidrag till Åbo stads historia II:2 (Helsingfors 1892), s. 290, 298. Eva Österberg och Dag Lindström har i flera undersökningar granskat kriminaliteten i städerna i Sverige före 1600-talet.

samt för användning av falska mått och vikter öka. Domstolarna övervakade likaså i samarbete med kyrkan folkets sedliga tillstånd och samhällsfreden.³

Denna undersökning strävar att belysa rättskipningen i Raumo, Björneborg och Nystad ungefär 1620–1650 samt att dryfta hur Österbergs hypoteser stämmer överens med verkligheten i dessa småstäder i västra Finland. Granskningen koncentrerar sig närmast på de stora linjerna och strävar inte till en ”fullständig” förklaring. Snarare är avsikten att väcka diskussion om denna föga undersökta period. Utöver de rättshistoriska perspektiven beaktas också en förvaltningshistorisk aspekt, som i rätt hög grad har saknats i tidigare undersökningar rörande brottsligheten i städerna.

Städerna

Enligt 1634 års regeringsform hänfördes Raumo, Björneborg och Nystad till Åbo och Björneborgs län.⁴ Städerna hörde inte bara till samma län, utan förenades också av att de befann sig i skuggan av den östra rikshalvans viktigaste förvaltningscentrum. Inflytandet från Åbo kom fr.a. tillsynes på förvaltningens och rättsvårdens område, ty vid denna tid fanns t.ex. knappt några kommersiella förbindelser mellan Åbo och regionens småstäder.⁵ Åbo stads inverkan – rent av påtryckning – började komma till uttryck i större omfattning först från slutet av 1630-talet, då generalguvernören Per Brahe började genomdriva ett av kronan prioriterat utvecklingsprogram. Samtidigt underkastades också förvaltningen och rättsväsendet i Raumo, Björneborg

³ Eva Österberg, 'Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet – eller sunt förnuft och statskontroll?', *NHT* 1991, s. 155, 157, 163–164. I ett annat sammanhang ('Social Arena or Theatre of Power? The Courts, Crime and the Early Modern State in Sweden', H. Pihlajamäki (ed.), *Theatres of Power. Social Control and Criminality in Historical Perspective*, Publications of Matthias Calonius Society I, Jyväskylä 1991, s. 21–22) har hon utvidgat sin teori till att gälla perioden från 1500-talets slut till 1750.

⁴ Den fjärde staden i Åbos skugga var Nådendal, men den har utelämnats eftersom domböcker har bevarats endast från några år (1628, 1647–1650). Stadens betydelse var allt som allt liten och den kan inte jämföras med de övriga. Erkki Martinoli, 'Paikallinen itsehallinto Varsinais-Suomessa 1600- ja 1700-luvulla', *Varsinais-Suomen historia VII:1 (Turku 1971)*, s. 13–15. Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600-n. 1680)*, Historiallisia tutkimuksia LX (Forssa 1961), s. 90–94, 119–120.

⁵ Mauno Jokipii, 'Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan', *Satakunnan historia 4* (Pori 1974), s. 589–590. Petri Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen Suomen kaupunkeihin 1600-luvun alkupuoliskolla (noin vuosina 1620–1660)*, licentiatavhandling i Finlands historia, Jyväskylä universitet 1992, s. 158–176.

och Nystad en särskild granskning. Erkki Lehtinen har betonat att man ville utveckla Åbo och Viborg till modellstäder från vilka nya och – åtminstone ur regeringens synvinkel – goda idéer skulle överföras till mindre centra. Som ett lämpligt experimentfält framstod just småstäderna i Åbo och Björneborgs län.⁶

Städernas inbördes storleksordning framgår i stort sett av den mantalskrivna befolkningen. Björneborg var störst och hade i början av 1640-talet drygt 550 mantalsskrivna invånare. Nystad var näststörst och där fluktuerade antalet mantalskrivna 1630–1650 mellan 235 och 376, medan Raumo var minst med under 300. En jämförelse visar att de tre städernas sammanlagda befolkning var endast omkr. 40% av Åbos över två tusen mantalskrivna. Enligt den mantalsskrivna befolkningen var de dock Finlands största städer efter Åbo och Viborg. Av städerna i Österbotten torde dock åtminstone Vasa och Uleåborg ha vuxit förbi dem under perioden.⁷

Källmaterial och klassificering

Undersökningens huvudsakliga källmaterial består av rådstuvurätternas till hovrätten insända renoverade domböcker, som bevarats för Björneborg från 1621, Raumo från 1624 och Nystad först från 1644. Domböckerna för Björneborg och Raumo föreligger i en obruten serie, med en lucka för 1640–1644 (1645). Som ersättning för de renoverade domböckerna har konceptdomböckerna för Nystad använts för 1617–1644, även om de kanske inte är fullständiga för alla år.⁸

På grund av luckorna har det inte varit motiverat att göra ett urval, utan samtliga bevarade domböcker ingår i granskningen. Det är svårt att klarlägga hur fullständiga källorna är eftersom det för perioden t.ex. helt saknas saköreslängder, som kunde användas för att kontrollera domböckernas till-

⁶ Lehtinen, s. 140–162. Se även Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, kap. III, IV:1–2.

⁷ Veikko Kerkkonen, *Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650*, Historiallisia tutkimuksia XXX (Helsinki 1945), s. 76, 80–81, 238–239, 245–247. Raimo Ranta, *Turun kaupungin historia 1600–1721 2* (Turku 1975), s. 841–842 och 'Suurvalta-ajan kaupunkilaitos', *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle* (Helsinki 1981), s. 56, 60.

⁸ I den renoverade domboken för Nystad 1645 finns också domar från slutet av föregående år, men för enhetlighetens skull har konceptdomboken använts. De renoverade domböckerna finns på riksarkivet (RA; på mikrofilm vid historiska institutionen i Jyväskylä), konceptdomböckerna för Nystad på landsarkivet i Åbo.

förlitlighet. Det är klart att samtliga mål inte införts i protokollen och jag vill inte hävda att diagrammen i det följande ger en helt exakt statistisk översikt över brottslighetens fluktuationer. Undersökningen behandlar den brottslighet som kom till myndigheternas – i detta fall alltså rådstuvurättens – kännedom.⁹

När protokollen används uttryckligen för att undersöka brottslighet kan deras täckning betraktas som åtminstone tillfredsställande fr.a. därför att rannsakingar och domar i brottmål låg i domstolsledamöternas, kärandens och kronans intresse. Domarna fick i allmänhet en andel av utdömda böter, som utgjorde den dominerande strafformen under perioden. Man kan alltså anta att domböckerna svarar väl mot de verkliga förhållandena, i synnerhet då hovrätten faktiskt granskade domböckerna årligen och speciellt intresserade sig för brottmålen. På 1620- och 1630-talet riktade hovrätten mycket ofta anmärkningar mot domböckerna från Björneborg och Raumo, men kritiken gällde närmast att domar utfärdats på basen av fel lagrum eller med bristfälliga motiveringar. Med andra ord var det fråga om formfel och inte om brister rörande antalet eller typen av mål i domböckerna.¹⁰

Domböckernas tillförlitlighet ökas även av att de ger ett intryck av att vara användbara källor också för civil- och förvaltningsmål redan från 1620-talet, ett drag som förstärks från slutet av 1630-talet. Det är en viktig omständighet eftersom upptecknandet av andra än brottmål säger mycket om i vilket tillstånd stadens förvaltningsmaskineri befann sig: ju fler – ur hovrättens granskningssynvinkel – ”onödiga” mål som antecknades i de renoverade domböckerna, desto säkrare är det att också brottmålen ingår. Samtidigt vittnar ett strikt införande av civil- och förvaltningsärenden om

⁹ Betr. den dolda brottsligheten, mörkertalet, s. t.ex. Eva Österberg, 'Crime and Punishment in the Provincial Towns of Sweden. Swedish Criminality in a Comparative European Perspective', E. Österberg & D. Lindström, *Crime and Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Studia Historica Upsaliensia 152 (Uppsala 1988), s. 38–40. Dag Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475–1625', *Rättshistoriska studier 14* (Lund 1988), s. 71.

¹⁰ Se t.ex. rådstuvurätten i Raumo (RRR) 1627, 1633, i Björneborg (BRR) 1627 (rörande domböckerna 1622–1626), RA. K. R. Melander, *Drag ur Åbo hovrätts äldre historia och ur rättslivet i Finland under förra hälften av 1600-talet*, Juridiska föreningens i Finland publikationsserie 3 (Helsingfors 1936), s. 2–6, 144–152. Yrjö Blomstedt, 'Kuninkaallisen Majesteetin Oikeus Suomessa', *Turun hovioikeus – Åbo hovrätt 1623 31/10 1973* (Turku 1973), s. 150–151.

att stadens magistrat höll noggrann uppsikt över stadsskrivaren som utarbetade protokollen.¹¹ Klassificeringen av brottmålen framgår av bilaga 1.

Samtliga tidsangivelser i domböckerna har förvandlats till kalenderår; åtminstone i princip försvåras jämförelser inte av olika "domår" i städerna, d.v.s. att domböckerna inleddes vid en annan tidpunkt än nyår. Huvudregeln vid klassificeringen av brotten är att ett mål utgör en enhet (t.ex. ärekränkning) även om det skulle omfatta flera förbrytelser av olika slag. Likaså räknas ett mål som en enhet även om flera personer skulle ha dömts. Målen har klassificerats enligt det som anges då brottet enligt protokollen första gången togs upp inför rätta. Sålunda statistikförs det mål där Matts Paavilainen klagade över att hans granne slagit hans näsa sned som misshandel, även om det under målets behandling skulle framgå att han hade retat upp granen och själv fick böta för ärekränkning.¹²

Statistiken upptar samtliga mål som förts inför rätta, även sådana som inte avslutats. I de undersökta städerna förekom inte särskilt många sådana fall i början av 1600-talet.¹³ Målsättningen har varit att ajournerade mål räknats endast en gång; mål som uppskjutits till följande kalenderår har endast bokförts på det första. Det har inte varit möjligt att spåra samtliga ajournerade mål, men i de undersökta städerna var bordläggning inte särskilt vanligt i början av 1600-talet, varför detta inte torde medföra några större variationer.¹⁴ Ett undantag utgör mål rörande frånvaro och tredska. Samma person kunde nämligen enligt stadslagen trots stämning utebli

¹¹ Konzeptdomböckerna från Nystads rådstuvurätt (NRR) är delvis svårsläsliga ända fram till 1640. I det följande har samtliga i domböckerna nämnda mål beaktats, också sådana som överstruktits eller på annat sätt "annullerats" i konceptdomböckerna. Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, s. 19–21, 158 not 37, 177–178, 245–248, bilagatab. 12, s. 331, bilagediagram 15–18, s. 340–341.

¹² Däremot har mål inte samlatslagits även om det ter sig uppenbart att de har ett samband. Ett exempel är ett mål som var före i rådstuvurätten i Raumo 27.1.1626 där Sigfrid Pålsson dömdes till sex marks böter för att han gett Malina Sigfridsdotter en örfil. I följande, men klart avskilda mål dömdes Malina till 12 marks böter eftersom hon kallat Sigfrid mördare. Eftersom målen i domboken klart hållits åtskilda har de räknats som två olika mål, även om de förmodligen ansluter sig till varandra.

¹³ Enligt Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, Rätthistoriskt bibliotek I 47 (Lund 1992), s. 78 förblev ända upp till 21% oavslutade av de 299 brottmål som drogs inför rätt i Linköping 1609–1616 och 1640–1647. Se även Lindström, 'Väld, förtal och förlikningar', s. 76.

¹⁴ Om hänskjutning av mål på 1600-talet, se t.ex. Siegfried Matz, *Om underdomarens materiella processledning i svensk ordinarie civilprocess* (Stockholm 1919), s. 15.

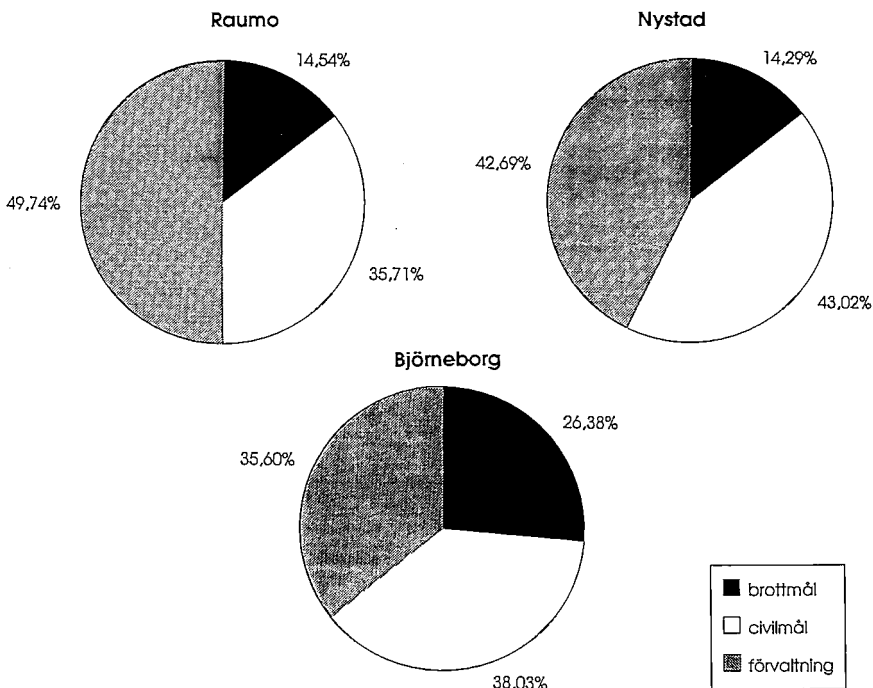

Diagram 1-3. Den relativa fördelningen av ärenden som behandlats vid rådstuvurättarna i Raumo 1624-1650 (N = 1176), Björneborg 1621-1650 (N = 1236) och Nystad 1617-1650 (N = 1834). Källa: RRR 1624-1650, BRR 1621-1650) och NRR 1645-1650, samtl. i RA samt NRR 1617-1644, ÅLA.

t.o.m. fyra gånger innan rätten – förutsatt att käranden kunde framte ordentliga bevis – kunde döma utan att svaranden var närvarande. I frånvaromål har alltså alla bötfällningar räknats separat, helt enkelt därför att underlåtenhet att infinna sig kan betraktas som en form av ”brottslighet”. Även om grundorsaken till frånvaron fortsättningsvis var densamma (t.ex. för svaranden i ett skuldmål) urdömdes böter varje gång separat. Dessutom var det mycket ovanligt att den instämde var frånvarande mer än en eller två gånger.¹⁵

¹⁵ Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning, utg. av Åke Holmbäck & Elias Wessén, Rättshistoriskt bibliotek 7 (Lund 1966), s. 172-173.

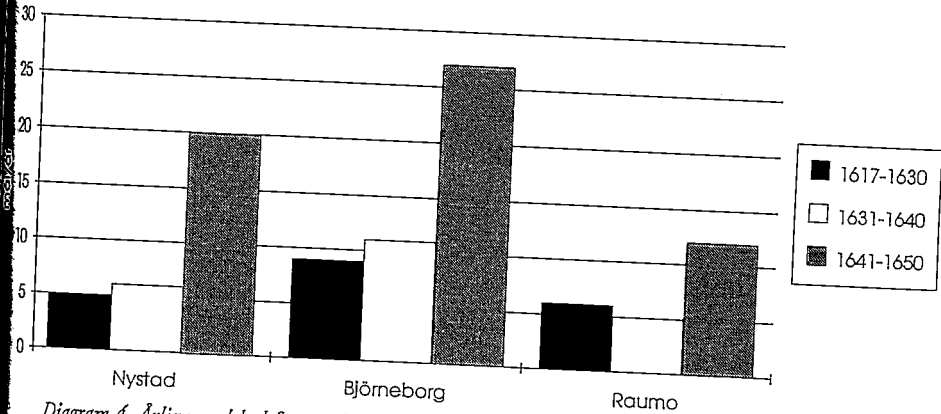

Diagram 4. Årliga medeltal för antalet brottmål behandlade vid rådstuvurätterna i Raumo, Björneborg och Nystad per decennium 1617-1650.

Källa: som diagram 1-3.

Anm: Uppgifterna har framräknats för hela perioden för samtliga städer, medeltalen på basen av de år för vilka uppgifter finns att tillgå.

Brottsligheten

Det totala antalet ärenden och den procentuella andelen ärenden av olika typer i domböckerna 1617-1650 framgår av diagram 1-3, som visar, att brottmålen andel av samtliga ärenden i rådstuvurätten var mycket liten; störst var den i Björneborg, där andelen utökades av en "kriminalitetsboom" på 1620-talet då nästan hälften av samtliga i domböckerna antecknade ärenden var brottmål. Överallt var dock förvaltnings- och civilärendena klart flera än brottmålen, i Raumo uppgick den förra kategorin till hälften av samtliga ärenden.¹⁶

Antalet brottmål i städernas domböcker framgår av diagram 4 och tabel-

¹⁶ Förvaltningsmålen omfattar befallningar utfärdade av rådstuvurätten och högre överhet, kungörelser och förbud, liksom även fastställande av val av tjänstemän, deras avlöning och uppgifter för olika slag av tillförordnade personer. Vidare ingår lagfarter och offentliggörande av bevisrunkunder utfärdade av rådstuvurätten. Allt som allt kan man säga att gruppen omfattar ett stort antal sådana ärenden som överhuvudtaget inte borde finnas i domböckerna: tex. har inte ett meddelande om val av rådman riktigt sin plats där.

Som civilmål har klassificerats alla sådana mål som inte är brottmål eller förvaltningsärenden. I praktiken är de flesta skuldmål och olika slag av tvister.

Tabell 1. Brottmål behandlade vid rådstuvurätten i Raumo 1624–1650.

år	ekonomi	ärekränkning	väld	sedlighet	stöld	olyd.	övrigt	summa
1624	1	4	5	1	0	0	0	11
1625	0	0	2	0	1	0	1	4
1626	5	2	6	1	0	1	0	15
1627	2	2	1	3	1	0	0	9
1628	0	0	0	0	1	0	0	1
1629	0	0	2	1	0	0	0	3
1630	0	0	0	0	1	0	0	1
1631	0	1	0	0	0	1	0	2
1632	0	3	2	1	0	0	3	9
1633	0	2	2	1	0	0	0	5
1634	0	2	1	1	0	0	1	5
1635	0	1	0	0	1	0	0	2
1636	0	0	1	1	2	0	2	6
1637	0	2	1	0	2	1	0	6
1638	0	0	0	1	0	1	2	4
1639	1	3	0	0	0	1	0	5
1641	0	0	0	0	0	0	0	0
1642	0	0	0	0	0	0	0	0
1644	0	0	0	0	0	0	1	1
1645	0	0	0	0	0	1	0	1
1646	0	2	2	0	0	9	1	14
1647	0	4	4	3	0	4	0	15
1648	0	2	2	1	1	3	0	9
1649	2	9	1	0	3	11	0	26
1650	0	0	3	0	4	10	0	17
Summa	11	30	35	15	17	43	11	171

Källa: RRR 1624–1650, RA.

lerna 1–3. En grov kvantitativ granskning visar att man kan iaktta två exceptionella perioder inom den kriminalitet som kom till rådstuvurätternas kännedom: den relativt ringa brottsligheten på 1620- och 1630-talen och den starkt stegrade kriminaliteten på 1640-talet. Eller är det så att den första perioden var en tid av frodig laglöshet och 1640-talet en tid av veritabel anarki?

Under den förra perioden fick rådstuvurätten i Björneborg sammanträda

Tabell 2. Brottmål behandlade vid rådstuvurätten i Björneborg 1621-1650.

år	ekonomi	ärekränkning	våld	sedlighet	stöld	olyd.	övrigt	summa
1621	0	3	2	0	0	0	0	5
1622	0	2	0	0	0	3	0	5
1623	1	2	4	0	1	1	0	9
1624	0	2	2	2	0	0	0	6
1625	0	3	1	1	6	8	0	19
1626	1	3	3	0	0	0	0	7
1627	2	4	3	2	0	3	2	16
1628	2	2	1	0	0	3	0	8
1629	1	1	1	0	0	0	1	4
1630	2	0	3	0	0	1	1	7
1631	2	4	0	1	0	0	1	8
1632	1	1	1	2	0	0	2	7
1633	2	1	5	1	3	3	2	17
1634	1	3	2	2	1	3	1	13
1635	2	0	1	2	0	3	0	8
1636	0	4	1	1	1	9	2	18
1637	1	2	2	2	0	4	0	11
1638	1	0	2	2	1	2	1	9
1639	0	3	3	2	2	2	0	12
1646	0	3	7	2	1	17	0	30
1647	3	4	3	4	0	9	0	23
1648	1	4	3	4	2	11	2	27
1649	3	5	5	1	1	15	1	31
1650	1	5	2	1	2	15	0	26
Summa	27	61	57	32	21	112	16	326

Källa: BRR 1621-1650, RA.

för att behandla brottmål betydligt oftare än i Raumo och Nystad.¹⁷ Medan borgarna i de senare städerna i allmänhet processade bara 1-5 gånger i året, dömdes björneborgarna ofta nästan dubbelt så många gånger. Till en del

¹⁷ Nystads statistik fördystras visserligen av året 1626 då borgarnas motvilja mot att betala lilla tullen synbarligen var orsaken till att man försökte bränna ned tullstaketet, vilket resulterade i ett större antal bötesstraff för tredska, Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, s. 158.

förklaras detta av att Björneborg vid denna tid var en klart större och synbarligen även livligare stad i övrigt, det fanns alltså fler konfliktämnen.

Om Raumo och Nystad var något av idyller jämfört med Björneborg under 1620- och 1630-talen, frågar man sig om den senare staden var någotslags rövarnäste? Det är ont om jämförelsematerial, men t.ex. i Stockholm dömdes enligt saköreslängderna 1611–1624 i medeltal ett hundratal brottslingar per år.¹⁸ Jämfört med sådana tal var Björneborg en stillsam stad, men man måste beakta att Stockholm redan då var rikets överlägset största stad. I Linköping, som hade ungefär lika många mantalsskrivna invånare som de undersökta städerna uppgick antalet brottmål per år i medeltal till ett tjugotal.¹⁹

I Åbo behandlades 1623–1630 i medeltal 25 brottmål per år, men jämförelsen med landets största och administrativt viktigaste stad är knappast rättvis.²⁰ Det kanske bästa jämförelseobjektet är Vasa, som småningom höll på att utvecklas till ett viktigt handelscentrum i Österbotten. Där uppdagades ett knappt tiotal brott i året på 1620- och 1630-talen. Björneborg och Vasa var alltså ungefär lika oroliga, men allt som allt var Raumo, Nystad och Björneborg i alla fall rätt fridfulla städer.²¹

1640-talet skilde sig klart från de tidigare decennierna. Mest växte antalet brottmål i Nystad, där mer än tre gånger fler mål kom inför rätta på 1640-talet än tidigare. Stadens rådstuvurätt behandlade i slutet av perioden

¹⁸ Däremot uppper Stockholms domböcker under samma tid endast ett knappt trettiofall mål i året, Dag Lindström, 'Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475–1625', Österberg & Lindström (red.), *Crime and Control*, s. 85, 87.

¹⁹ Ranta, 'Suurvalta-ajan kaupunkilaitos', s. 56. Folke Lindberg, *Linköpings historia II. Tiden 1567–1862* (Uppsala 1946), s. 391–392, 565. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 30–31, 90.

²⁰ Domböckerna för Åbo är visserligen inte fullständiga för denna tid, utan för vissa år har endast halva årets protokoll bevarats. Uppgifterna bygger genomgående på de renoverade domböckerna, ty om man skulle utnyttja de konceptdomböcker som bevarats för Åbo för vissa år skulle materialet inte vara jämförbart, eftersom man vid denna tid antecknade betydligt fler särskilt förvaltningsärenden i konceptdomböckerna. Synbarligen förblev åtminstone något överlops brottmål också i stadens exemplar; detta antagande kan visserligen t.v. varken bevisas eller motbevisas. Åbo RR prot. 1623–1630, RA. Jfr *Bidrag till Åbo stads historia. Första serien II–IV*, utg. av Carl von Bonsdorff (Helsingfors 1885–1887). Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, s. 92–93, bilagediagram 11, s. 338.

²¹ Vasa RR prot. 1623–1650, RA. Opublicerat material hos författaren, se Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, bilagediagram 19–20, s. 342.

Tabell 3. Brottmål behandlade vid rådstuvurätten i Nystad 1617-1650.

år	ekonomi	ärekränkning	våld	sedlighet	stöld	olyd.	övrigt	summa
1617	3	1	0	0	0	0	0	4
1618	3	1	0	0	2	1	0	7
1619	0	0	0	0	0	4	0	4
1623	0	0	1	0	0	0	0	1
1624	2	1	1	0	0	0	0	4
1626	1	0	1	2	1	9	0	14
1627	1	2	0	0	3	0	0	6
1628	0	1	2	0	0	0	0	3
1630	0	0	0	0	0	0	0	0
1631	0	0	0	0	0	0	0	0
1632	0	0	0	0	0	0	0	0
1635	0	3	3	0	0	0	0	6
1636	0	1	0	0	0	0	0	1
1640	2	1	3	0	2	2	0	10
1641	3	3	3	0	0	3	0	12
1642	5	9	6	1	1	12	2	36
1643	1	7	8	7	1	6	3	33
1644	2	1	3	6	0	5	2	19
1645	2	1	3	2	1	0	1	10
1646	4	2	4	1	1	8	2	22
1647	4	1	0	5	0	2	0	12
1648	1	2	3	4	0	3	1	14
1649	2	1	5	4	2	5	2	21
1650	6	9	2	1	2	3	0	23
Summa	42	47	48	33	16	63	13	262

Källa: NRR 1645-1650, NRR 1617-1644, ÅLA.

i medeltal ett tjugotal brottmål per år. Också i Raumo och Björneborg fördubblades antalet uppdagade förbrytelser; i Björneborg drogs fortfarande mest åtalade inför rätta, omkr. trettio per år. En delorsak till den klart stegrade brottsligheten i Nystad är synbarligen att stadens näringsliv tjänade betydligt mer än Raumo och Björneborg på att samtliga tre städer 1641

beviljades begränsad rätt till utrikeshandel, bl.a. rätt att utföra trävaror och träkärl.²²

Det är svårt att finna jämförelseobjekt, men t.ex. i Linköping behandlades mindre än 20 brottmål om året²³; Björneborg, Raumo och Nystad utvecklades alltså jämförelsevis i en mera kriminell riktning. Också i Vasa ökade de lagstridiga aktiviteterna som kom till rättens kännedom till närmare 20 fall i året, men inte heller där nådde man upp till samma nivå som i Nystad och Björneborg.²⁴ En jämförelse av enbart antalet brottmål är givetvis mycket inexact, men då egentliga folkmängdsuppgifter saknas är metoden nästan den enda användbara så länge man beaktar de ungefärliga storleksskillnaderna mellan städerna.

En annan möjlighet är att ställa den kända brottsligheten i relation till mantalslängdernas uppgifter, men tillvägagångssättet ger mycket osäkra resultat, eftersom vi saknar exakta uppgifter om hur beskattningen drabbade invånarna i olika städer. Också denna metod ger emellertid ett visst stöd för uppfattningen om en relativt sett hög brottslighet i Nystad och Björneborg (tab. 4). De mycket låga siffrorna för Åbo och Viborg vittnar dock om att metoden synbarligen inte är särskilt exakt. Nystad och Björneborg hörde på basen av domböckerna i slutet av perioden till Finlands oroligaste städer genast efter Åbo och Viborg, ty i t.ex. Finlands tredje egentliga stapelstad Helsingfors krävde inte lika många sin rätt inför domstol.²⁵ Det är uppen-

²² J. W. Ruuth & Mauno Jokipii, *Porin kaupungin historia II. 1558–1809* (Pori 1958), s. 335–339. Kyösti Kaukovalta, *Uudenkaupungin historia I* (Tampere 1917), s. 67–73. Jokipii, *Satakunnan talouselämä*, s. 604–609. Om städernas ställning före 1636 års seglationsordning, som upphävde de tidigare begränsade stapelrättigheterna, se t.ex. Raimo Ranta & Sven-Erik Åström, 'Tapulipolitiikka ja Suomi', *Suomen taloushistoria I. Agraarinen Suomi* (Helsinki 1980), s. 260–261. Ranta, 'Suurvalta-ajan kaupunkilaitos', s. 66–68. Aina Lähteenoja, *Rauman kaupungin historia II. Rauma 1600–1721* (Rauma 1932), s. 103–104. Volter Högman, *Rauman kaupungin historia I. Vuoteen 1641* (Rauma 1907), s. 114–117, 142.

²³ Siffran uträknad enligt Sundins (*För Gud, Staten och Folket*, s. 90) urval rörande åren 1640–1647.

²⁴ Siffrorna omfattar visserligen endast de fall som behandlades av Vasa RR, men inte dem som behandlades i kämnersrätten som började verka 1646. Vasa RR prot. 1641–1650, RA; publicerat material hos författaren, jfr Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, bilagediagram 19, s. 342

²⁵ Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, bilagediagram 21, s. 343.

Tabell 4. Brottmål per 1000 mantalsskrivna invånare

Raumo	59,56
Björneborg	81,31
Nystad	60,12
Vasa	75,74
Åbo	23,76
Viborg	21,60
Linköping	51,34

Källa: Tab. 1-3, Vasa RR 1641-1650, Åbo RR 1644, 1650, Viborgs RR 1645, 1650, RA. Sundin, För Gud, Staten och Folket, s. 90. Lindberg, s. 565.

Anm: Antalet brottmål har ställts i relation till den mantalsskrivna befolkningen 1650 genom att beräkna medeltal för flera år under perioden 1641-1650 (enligt källtillgången). För Åbo och Viborg bygger medeltalen på urval för två år, vilket dock inte försvagar resultatets tillförlidlighet i någon nämnvärd grad. Däremot vittnar de låga värdena för dessa städer om att metoden inte är särdeles exakt; likaså sänks värdena av att de inte - för enhetlighetens skull - omfattar brottmål som behandlats i kämnarsätterna.

bart att en rent kvantitativ beräkning inte är tillräcklig, utan att man också måste utreda brottsstrukturen innan man kan dra slutsatser om de faktiska förhållandena i städerna.

Brottsstrukturens förändring

Fördelning av de vid rådstuvurätterna behandlade brottmålen framgår av diagrammen 1-3, som uppvisar stora likheter. Under hela perioden var den relativt sett största gruppen av mål frånvaro från rätten och olika grader av tredska. I Raumo och Björneborg utgjorde sådana fall omkr. en fjärdedel av samtliga mål och i Björneborg mer än en tredjedel. På en nästan lika klar andra plats kom olika slag av ärekränkingsmål, vilkas andel varierade mellan omkr. 20 och 25%. Misshandelsfallen var ungefär lika många. I fråga om andra brottstyper var variationerna större. Om man jämför städerna med Vasa framgår att frånvarofallen där var betydligt färre. Där uppgick åter misshandelsfallen till nästan en tredjedel av samtliga mål. I Vasa var de ekonomiska brotten andel också betydligt större än i de undersökta städerna.²⁶

²⁶ I Vasa fördelade sig brotten på följande sätt 1623-1650: ekonomiska brott 21%, ärekränkning 17%, våld 30%, sedlighet 12%, stöld 3%, frånvaro och tredska 14, övriga 3%, Vasa RR prot. 1623-1650, opubl. material hos förf.

Städerna kan också jämföras enligt typ av brott och då kan man med en viss tillspetsning säga, att raumoborna var mera grälsjuka, hade vassare tungor och var mera benägna för stölder än grannarna. Björneborgarna var åter olydigare, medan nystadsborna sprang efter pengar och kjolar i högre grad än stadsborna i Satakunta. Men ifall man inte tillgriper dylika tillspetsningar, hur såg då verkligheten ut i städerna?²⁷

Felttes Bertill Påeålsson (!) Saak — 40 MK för Landzköp Men efter godh fälcks förbön och hans oförmögenheetz skull blef benåden till — 20 mk tweskiftes.

BRR 13.12.1623

Inom kategorin ekonomiska brott var det i Nystad i slutet på 1610- och 1620-talet relativt ofta fråga om domar för olaga seglation och handel i strid med stadens privilegier, vilket med rätt stor säkerhet berodde på stadsbornas strävan att betona sin nya ställning i förhållande till bönderna i omgivningen.²⁸ Efter dessa år följde en mycket lång stillsam period i fråga om uppdagade ekonomiska förbrytelser — även om man måste beakta att det finns luckor i källorna för några år under 1630-talet. Däremot drogs relativt sett flera svarande inför rätta i Nystad för ekonomiska brott än i de två andra städerna; under vissa år uppgick dessa brott till omkr. en tredjedel av samtliga mål. Deras antal var dock inte särskilt stort, i allmänhet endast omkr. fem per år.²⁹

I Raumo var ekonomiska brott på basen av domböckerna nästan okända efter 1620-talets slut, ty från 1640-talet känner vi endast några fall där svaranden bestraffades för olaglig handel. År 1649 dömdes rådman Jakob Winnare till 40 marks böter eftersom han i strid med "höga överhetens" befallning lät en bonde hämta boskap till sin gård, utan att låta denne gå till torget för att bjuda ut djuren där.³⁰ I Björneborg bestraffades borgare upprepa-

²⁷ Där annat ej anges bygger uppgifterna på tab. 1-3.

²⁸ Kaukovalta, s. 73-74, 79-80.

²⁹ Som jämförelse kan nämnas att enbart kämnersrätten i Åbo utfärdade i medeltal tio domar per år i ekonomiska brottmål 1641-1650 (en kort lucka 1646 har ej beaktats), Åbo kämnersrätts prot. 1641-1650, RA, Karonen, *Raastuwanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, t.ex. s. 106.

³⁰ Det andra påträffade målet gällde olaga ölförsäljning, RRR 16.6.1649, RA. Lähteenoja, s. 143. Inte heller kämnersrätten i Raumo behandlade 1646-1650 mer än ett fall som kan betraktas som ekonomiskt brott, Karonen, *Raastuwanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, s. 194.

de gånger, särskilt på 1620- och 1630-talen, för sådana brott som olaga handel, landsköp och hantverksutövning på landsbygden samt brott mot accisstadgandena. Magistraten i Björneborg förbjöd 1631 också vid hot om höga böter skomakare, skraddare och smeder att utöva sitt yrke på landsbygden och ännu samma år bestraffades ett par ohörsamma med 20 marks böter.³¹

Vidare stadfäste magistraten i Björneborg redan i början av 1630-talet flera gånger pristaxor för olika produkter.³² Dylika bestämmelser nämns överhuvudtaget inte i andra städer av motsvarande storlek och man kan därför anta att förvaltningens och rättsväsendets kontrollmaskineri vid denna tid var mera utvecklat i Björneborg än i de två andra städerna. Därför – och eftersom man uppenbart gick in för kontroll – påträffas också relativt sett många brottmål inom den ekonomiska sektorn i början av perioden. I slutet av 1640-talet var straff för ekonomiska brott däremot betydligt ovanligare.

Gabriel Rasmusson ungh karl, hafwer belegrat een lööskåna, Walborg Simonsdotter b:^d barnfödd Vdi Wellu by Nykyrckie sochn och giordt henne hafwande, hwileken och tillförenne hafwer förseedt sigh och aflat barn i lönskeleego Vdi Stäckholm och sädermbera beslagen med samma bedriffier effter som hon för Rätten sielf tillstodh och bekände, och må senast Af B:^{de} Gabriell är belegrat här i Staden Vdi marcknadz tijdh forledne (!) 646. Derföre kunde Rätten icke wäria förb:de Gabriell Rasmusson Vthan till straff skall böta halfwa minne än i – 3 Cap Vdi Giftermåla Vhrsills, är – 20 MK och sedan RE-MITTERAS båda Vnder Kyrckie plicht.

NRR 15.5.1647

I Nystad förekom enligt domböckerna knappast några sedlighetsbrott alls före 1640-talet, varefter man påträffar en mängd. Då gällde i medeltal var fjärde brottmål olovliga sexuella förbindelser.³³ På denna punkt är Raumo en nästan fullständig motsats eftersom sådana mål var nästan okända i stadens rådstuvurätt på 1640-talet. Mest sedlighetsmål drogs inför rätta

³¹ BRR 13.7., 7.12., 19.12.1631. Ruuth & Jokipii, s. 289. Ulla Heino, *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa*, Historiallisia tutkimuksia 127 (Jyväskylä 1985), s. 268.

³² BRR 7.1., 25.4.1631, 2.4.1634, RA.

³³ K.A. Cajanders (*Uudenkaupungin muinaisia I. 1616–1647*, Turku 1895, s. 188) och Kaukovaltas (s. 54) uppfattningar om hur vanliga sedlighetsbrotten var, är kanske i alla fall något överdrivna.

1629–1638, då de under vissa år utgjorde från en femte- ända upp till en tredjedel av målen. Björneborg ligger någonstans mellan grannstäderna, ty där förekom sedlighetsbrott betydligt jämnare under olika tider, även om andelen förbjudna sexuella förbindelser var högst 1631–1639.

Största delen av sedlighetsbrotten var lönskaläge mellan ogifta, vilket var en rätt obetydlig förbrytelse; i samtliga städer utgjorde sådana fall betydligt mer än två tredjedelar av samtliga mål inom denna kategori.³⁴ Det innebär att rådstuvurätterna inte behandlade särskilt många äktenskapsbrott. I Raumo (fem fall) och Björneborg (åtta) drogs samtliga mål rörande äktenskapsbrott inför rätta på 1620- och 1630-talen, medan inga dylika behandlades på 1640-talet. I Nystad anklagades däremot tre par för enfalt hor i slutet av perioden. Även om äktenskapsbrott – åtminstone enligt domböckerna – inte förekom särskilt ofta, är de uppgivna talen dock något högre än t.ex. i Linköping.³⁵

I allmänhet klarade sig de som fälldes för äktenskapsbrott med höga böter, men det förekom också dödsdomar.³⁶ I Björneborg behandlades 1627–1629 ett säreget mål, där rätten dryftade om den skulle sätta tilltro till vad Göran Ingemarssons hustru Getrud påstod, nämligen att hon bedrivit tvefalt hor och lönskaläge med tre män. Simon Sassi, som var en av dem som Getrud angav, bestred bestämt hennes påstående. Sassi berättade att hon kommit till honom för att låna humle, varefter de tillsammans gått till henne. Göran infann sig plötsligt och anklagade omedelbart Simon för att ha legat med hans hustru. Han krävde först sex daler som gottgörelse, men Sassi vägrade eftersom han enligt egen utsago inte gjort något fel. Därefter sänkte den äkte mannen sitt krav till sex mark, men också prutandet blev resultatlös. I ett sista försök bad Göran ännu om några skålpund humle, men då såg Simon för gott att lämna gården. Som avslutning nappade Göran

³⁴ Betr. lokalsamfundets uppfattning om föräktenskapliga förbindelser, se t.ex. Armas Nieminen, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikäsymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*, Väestöpolitiikan tutkimuslaitoksen julkaisuja A:6 (Turku 1951), s. 74–77. Seppo Aalto, 'Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund i Borgå län 1670–1690', *HTF* 1990, s. 231–232 och Aaltos rec. av Sundins *För Gud, Staten och Folket* i *HTF* 1992, s. 443.

³⁵ Ett utdrag som omfattar sammanlagt 16 år innehåller endast fyra fall av hor, Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 130–131.

³⁶ Böter: BRR 24.5.1624, 5.5.1625, 25.1.1627 o. Eero Matinolli, 'Huomioita oikeuskäsitelyksistä 1600- ja 1700-luvuilla', *HArk* 58 (1962), s. 217. Dödsdom: BRR 24–25.11.1637, RA.

åt sig Simons mössa, varefter denne marscherade till borgmästaren för att berätta hur saken låg till. Målet behandlades upprepade gånger i rådstuvurätten och först efter några månader erkände Gertrud, att Simon var oskyldig. Rättens utslag är inte känt, men motsvarande mål har inte påträffats i de andra städerna. Den äkte mannens handlande ger rent av anledning att misstänka att hela konflikten var planerad och iscensatt.³⁷

Som helhet kan man alltså inte iaktta en stigande trend i fråga om föräktenskapliga eller andra olovliga sexuella förbindelser i de undersökta städerna under perioden. Utvecklingen stämmer alltså inte överens med de iakttagelser som gjorts för landsbygdens del och som visar att sedlighetsbrottens antal ökade i synnerhet på 1630- och 1640-talen.³⁸

Kom för rätta Påwell Henderssonn och kärde till Hans Magens Piga Agatha Jörens dott^r be.^d om dräp hon hadhe giordtt, i dhet hon hadhe slaget hans fadher Hendrich Michellssonn ihuell, Orsakenn der till Haffuer waret att förbe.^d Piga hadhe förtalltt sin Mattmodher Hans Magens bustrun, och dherföre Hans Magens bustrun henne hadhe giffuit några slag aff wedh träü, och draget henne i håret, och Pigann hadhe waret henne förstarck, så att hon hadhe fattadt uthi Hans Magens bustrus både hender, att hon intet mhera kunde göra Pigan, Och ropade andre Pigann Wallbärg Siggffredz dott^r drengierne sin Mattmodher till hiellp, Dher kom förbe.^{de} Hendrich Michellssonn som dödden leedh sin Mattmodher till hiellp, hadhe slaget offta.^{de} Agatha på munnen och dragit henne i håret, dher hon sedhan slog honom mz kniiff uthi bröstedh att han strax bleff dödh och dräparinnan strax i förska gärningar bleff grepen och Mällsegendenn der på fordradhe Rett, dömdes offta.^{de} Agatha Jörens dott^r ifrån lijffuet effther — 6 Capitlet uthi dräpmåla Ballckenom medh willia.

RRR 27.1.1626

Våldsbrottens relativa och absoluta mängd i Raumo var störst på 1620-talet då i medeltal nästan hälften av brottmålen var smärre misshandelsfall. Därefter sjönk våldsmålen antal och var i slutet av perioden endast en knapp fjärdedel av samtliga. Också i Björneborg var andelen våldsmål inför rätta

³⁷ BRR 17.11.1627, 5.1. (två sessioner), 17.2., 22.10.1628, 25.8.1629, RA. En av de män Getrud namngav, en borgare vid namn Bertel Simonson, hade ett knappt år tidigare dömts för hor med Getrud till 40 dalers böter, BRR 25.1.1627.

³⁸ Heikki Ylikangas, 'Välikvaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvun Suomessa', *HArk* 65 (1971), s. 104–106.

störst på 1620-talet, då misshandelsfallen i allmänhet – såsom på andra håll – bestod av obetydliga slag med handflatan eller knytnäven. Å andra sidan ingår också ett och annat allvarligare tillbud, men rätten tog inte alltid i med hårdhandskarna. T.ex. dömdes Johan Hyrkköinen 1628 till 20 marks böter för att han i ölfylla slagit ett sår med kniv i Thomas Johansson handled. Rätten benådade dock Johan med hänvisning till att han var medellös.³⁹

Rådstuvurätterna i såväl Björneborg som Nystad behandlade betydligt fler våldsbrottmål på 1640-talet än tidigare, men tillväxten var ännu starkare i fråga om andra kategorier av brott. Misshandlarnas andel av samtliga mål sjönk därför under en femtedel. Enligt Ylikangas minskade våldsbrotten betydligt i Finland omkring 1600, från 40–50% så lågt som under 10%.⁴⁰ I de undersökta städerna sjönk inte våldsbrottens andel fullt så här klart, även om de i Björneborg och Raumo på 1500-talet faktiskt utgjorde omkring hälften av samtliga mål.⁴¹ Eftersom misshandelsfallens relativa andel sjönk med mer än hälften, är det i alla fall ett tecken på en betydande förändring av brottsstrukturen.

Såsom framgått var största delen av fallen obetydliga gräl som resulterade i högst några marks böter. Under perioden förekom endast åtta kända brott mot liv eller motsvarande, av vilka tre behandlades inför rätta i Nystad respektive Björneborg och två i Raumo. Inte ens alla dessa mål kunde slutföras eftersom bevisen var knappa. Som exempel kan man nämna målet rörande Erik Koppainen som behandlades i Björneborg på 1630-talet. Det är såtillvida intressant att rådstuvurätten gav den för dråp anklagade Göran Ingemarsson rätt att skaffa fram edgärdsmän för att intyga hans oskuld. Eftersom samtliga inte infann sig i tid dömde rätten Göran till 120 marks böter och hänsköt målet till hovrätten, som emellertid gav honom en ny möjlighet att rentvå sig. Denna gång infann sig elva man för att gå ed och därmed frikändes svaranden.⁴²

³⁹ Hovrättens granskare fäste också uppmärksamhet vid målet, BRR 14.12.1628, RA.

⁴⁰ Ylikangas, 'Väkivaltarikosten motivaatiopohja', s. 102–103, 'Major Fluctuations in Crimes of Violence in Finland. A Historical Analysis', *Scandinavian Journal of History* 1976, s. 87–91 o. *Puukkojunkareitten esiinmärsi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (Keuruu 1976), s. 305–309 o. 'Kommentar til Eva Österberg', *NHT* 1991, s. 176.

⁴¹ Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, bilagediagram 5–8, s. 335–336.

⁴² BRR 7.1., 23.5.1634, 17.7.1636 (Erik Koppainen), om avskrivning av åtal, se även BRR 12. o. 14.12.1625 (Enoch von Esern).

Under perioden förekom heller inga våldtäktsmål i städerna, vilket stöder den iakttagelse som gjorts på andra håll att våldtäkter var ytterst ovanliga och överallt betraktades med största avsky.⁴³

Fältes Jöns Andersson till Sak – 40 MK efter det 10. Cap: i Tiuffua balcken för det han före een sittande Rätt kallade sin Piga Een Tiuff och icke kunde öfwertijga henne medh witnen.
BRR 1.8.1646

I Raumo var det vanliga att böter utdömdes för ärekränkningar och stadsbornas munläder fortfor att vara välsmort, ty häcklandet av medmänniskorna, som tog sin början särskilt på 1630-talet, fortsatte till periodens slut. Mest ärekränkingsmål förekom på 1630-talet då de steg till 40% av de utfärdade domarna. Från denna nivå sjönk andelen till omkr. 20% på 1640-talet.

I Björneborg sjönk andelen brottmål som rörde parternas heder från en fjärdedel i början av perioden till 15%. Den åtalade var mycket ofta en kvinna, som sedan i rätten såsom Göran Kaukianens hustru Elisabeth kunde erkänna att hon "af hastigt modh och quinligh svagheet" utropat att "fanen" nog skulle löna rådet eller skymfat motparten som tjuv eller sedligt undermålig. Några gånger beviljade rätten på sådana grunder lättnader i böterna. Motsvarande bekännelser är inte kända från de andra städerna.⁴⁴ I Nystad medför bristerna i källmaterialet att ärekränkningarnas andel betonas på 1630-talet, ty frånsatt 1640-talets första år och år 1650 var deras betydelse i verkligheten ringa.

Erich Hendrichssons (!) Runois tjenstpijga Aca Erichzdotter i förledne winters i sin husbondz och matmoders frånwaro hafwer opbrothit sin husbondz skrijn och der vthtagit icke allenast någre Penningar, wthan och Nycklarna och der medh ingångit hwart hwss hon hafwer welat, i synnerheet gåt i kellararen der otecknade Penningar wore inne, doch inge Penningar dedan (?) saknas kunde, Vthan allenast stulit Brändwijn med een opotta och det förthärt så adt hon hafwer fuller druckin lupit i huset. Men de Penningar hon uthur skrijnet stulit

⁴³ Undantag bildade visserligen prostituerade och åtminstone i Stockholm ansågs tydligen att de inte kunde våldtas, se t.ex. Lindström, 'Crime and Control in the Capital', s. 99–100. Jan Sundin, 'Världslig pragmatism och religiöst nit. Om sexualitetens gränser i Sverige 1600–1850', *NHT* 1991, s. 249.

⁴⁴ BRR 4.4.1634 (hustru Elisabeth) samt 10.6.1627, 19.12.1631, RA.

hafwer tall — 8 dal.^r kåppr M.^z som hwsbonden Erich sielf för Rätten bekände hafwer han smänningen sielf frjwilligen tilbaka tagit af dem Pijgan sådant Vthgifuit hade, och hon Pijgan sielf det här för Rätten bekände, Och nu i Erichz frånwaro hans hustru, både af sin mans och sin egen mun här för Rätten bekände sig inthet meera wela fullkombligen stå opå sin Rätt, begärade och adt så framppt Pijgan will henne wijdare sit åhr Vth troligen tiena wille han henne igen till sigh taga. Elliest och Pijgan sielf vthläfwar boot och bettring sigh här effter weela genom för sådane onda gerningar wachta. Men aldenstund adt Lagen är i sådane saker skarp och hårdh derföre kunde Rätten tiufkånan inthet wäria, efter hon sin egen hwsbonde stulit hafwer, Vthan skall wara fallen till det — 3 Cap i Tiufua Balcken adt stupo släss och båda öran mista.

NRR 2.5.1646

I ingen av städerna drogs särskilt många egendomsbrott inför rätta och frånsett några exceptionella år stannade stöldernas andel klart under 10% av samtliga mål. I allmänhet var det antingen tjänstefolk eller löst folk som gjorde sig skyldiga till egendomsbrott. De begick sina brott ensamma, men i Björneborg dömdes 1625 vid samma session fem personer till döden genom hängning för att de stulit från stadens kungsgård.⁴⁵

Som kuriositeter kan man nämna fyra trolldomsåtal i Raumo på 1620- och 1630-talen som antingen inte kunde slutföras överhuvudtaget eller som på grund av de svaga bevisen inte ledde till en fällande dom.⁴⁶ I Björneborg påträffas 1633 ett säreget mål där borgaren Matts Larsson, f.d. fogde hos Johan de la Gardie, stod åtalad för att ha låtit sitt vatten i en smörkärna. När rätten frågade om orsaken berättade Matts att hans hustru tre år tidigare kärnat mjölk utan resultat, varvid han i ilskan pissat i kärnan. När hust-

⁴⁵ BRR 22.5.1625, RA.

⁴⁶ Den omfattande rannsakingen av Matts Simonsson 1638 har betraktats som ett mål. RRR 22.1.1625, 9.3.1636, 23.5.1638, 4.2.1639. Se även *Rauman raastuvanoikeuden pöytäkirjoja vv. 1504–1650. Lisä Rauman kaupungin historiaan I*. Suomentanut Aina Lähteenoja (Rauma 1952), s. 20, 78, 90–92, 104.

Enligt Marko Nenonen (*Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*, Historiallisia tutkimuksia 165, Helsinki 1992, s. 101–105, 142–144) förekom inte särskilt många trolldomsrättegångar i nedre Satakunta i början av 1600-talet; de fyra fallen i Raumo, som i alal fall kom så långt som inför rätta, var alltså exceptionella.

run härefter på nytt började kärna, se då blev det smör och gott smör till på köpet. Rätten dömdde båda till döden på basen av andra och tredje Mosebok, Johannes uppenbarelser och Magnus Ladulås stadganden angående vidskepelse och trolldom. Rätten ansåg visserligen att de inte utövat trolldom och häxeri och hänsköt domen till hovrätten.⁴⁷

*Fältnes Matz Smeedh Sak – 3 öre till 3skiftes för första stämningz för sittande emoth Peer Jörans (!) om någre geldz sak.
BRR I.8.1646*

Ovan framgick att egentligen alla typer av brott minskade mot slutet av perioden, men att 1640-talet i alla fall allmänt taget var ett betydligt livligare decennium ifråga om brottmål. Förklaringen till det starkt ökade antalet mål är straffen för olovlig frånvaro från rätten och olika grader av tredska. I Raumo nämns knappast några fall inom denna kategori ännu på 1620- och 1630-talen, men de växer till den största gruppen på 1640-talet. I Nystad gick utvecklingen i samma riktning, ty där gällde omkring en fjärdedel av målen på 1640-talet frånvaro och olydnad.

Också i Björneborg växte böterna för olydnad till nästan hälften av målen på 1640-talet, men där var det inte fråga om någon nyhet, utan rådstuvurätten hade bötfällt för dylika förbrytelser redan tidigare. Rådstuvurätten var sträng också mot sina egna ledamöter, ty rådmännen fick emellanåt själva böta för olovlig frånvaro. Om disciplinen var hård mot domarna, varför då inte också mot borgarna?⁴⁸ De "tidiga" och fortgående böterna för frånvaro i Björneborg är ytterligare ett bevis för att stadens förvaltning och rättsvård var speciellt effektiva och mera utvecklade jämfört med de övriga städerna. I Björneborg var det redan på 1620-talet vanligt att i stor utsträckning delegera olika slag av värderings- och andra uppdrag till rättens medlemmar, vilket måste betraktas som ett nästan unikt tillvägagångssätt utanför Åbo vid denna tid.⁴⁹

Hur skall man tolka den explosionsartade tillväxten i antalet frånvaro- och olydnadsmål? Förändrades sättet att bokföra mål radikalt i samtliga stä-

⁴⁷ BRR 29.8.1633. Jfr Ruuth & Jokipii, s. 303. Btr. trolldom i anslutning till smör, se även Nenonen, s. 63.

⁴⁸ Se t.ex. BRR 22.4.1622, 12.5., 28.6.1647; RA.

⁴⁹ Se t.ex. Karonen, *Raastuwan oikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, bilageförteckning 12, s. 331.

der eller var det fråga om en lagändring som totalt kriminaliserade "stämningens försittande"? Eller förlorade borgarna fullständigt aktning för domarna och dessa greppet om "det gemena borgerskapet"?

Registreringen av målen och lagstiftningen ändrades inte på något avgörande sätt under slutet av perioden, utan stadslagens bestämmelser rörande försittande av stämning gällde fortsättningsvis. Det var inte heller fråga om bristande aktning för domstolen, tvärtom.⁵⁰ Ökningen av straffen för olydnad ansluter sig fr.a. till den skärpta kontrollen över rättsvården i städerna; en del av den gick ut på att eliminera de för domstolen förtretliga frånvarofallen. Även om flera brottmål infördes i domböckerna än tidigare var det alltså inte fråga om något egentligt utbrott av kriminalitet.

Kontrollens inverkan på brottsligheten

I de undersökta städerna framträder den skärpta kontrollen alltså fr.a. i form av en ökad formell noggrannhet inom rättsvården. Speciellt i Raumo och Nystad började man på 1640-talet i högre grad än tidigare straffa dem som utan orsak uteblev från rätten. Till en del kan det visserligen även ha varit fråga om att domstolarna inte tidigare fäste uppmärksamhet vid frånvaro, men det ter sig inte som ett sannolikt alternativ, ty en del av böterna tillföll alltid domarna. Redan i början av perioden var dessutom i alla städer häradsfogden nästan alltid närvarande vid rättegångarna som representant för kronan för att bevaka dess intressen; en av hans viktigaste uppgifter var att se till att böterna redovisades på ett riktigt sätt till centralförvaltningens kassa.

Den viktigaste orsaken till den striktare domstolsdisciplinen i såväl Nystad som Raumo var att kronans grepp skärptes just på 1640-talet. Däremot märktes dess vakande öga inte i lika hög grad i Björneborg, vilket till en del berodde på det större avståndet från Åbo som var centrum för kampanjen. Å andra sidan var stadens förvaltning något mera utvecklad och särpräglad än de båda andra städernas. I förändringsprocessen ägnades Björneborg därför mindre uppmärksamhet eftersom stadens förvaltningsmaskineri redan fungerade tillfredsställande.

⁵⁰ Även om aktningen för rådet allmänt taget var god, hindrade detta naturligtvis inte att rättens medlemmar ibland utsattes för t.o.m. hård kritik som individer och som kollektiv, se t.ex. BRR 9.3.1650, RA. Ruuth & Jokipii, s. 403.

I Nystad verkade den första utnämnda kungliga borgmästaren utanför de egentliga stapelstäderna. Den tidigare lagläsaren i Vemo härad Mårten Michelsson beklädde förutom borgmästarämbetet även posten som stadsskrivare 1641–1643. På hans initiativ började man ägna större uppmärksamhet åt stadens inre ordning och man kan iakttä en klar ökning av antalet brottmål, vilket förklaras av överhetens skärpta grepp.⁵¹

Som den gemensamma nämndaren i såväl Nystad som Raumo framstår dock f.d. tullförpaktaren i Åbo Jochim Timme. Han arrenderade först lilla tullen och accisen i de undersökta städerna samt verkade från 1643 som överborgmästare i Nystad och sannolikt i Raumo, och försökte då utveckla städernas rättsvård och förvaltning enligt den modell som prövats i Åbo.⁵² Timme kunde dock inte utföra sitt uppdrag utan motstånd från stadsborna, men trots det genomfördes stora förändringar i rättsvården både i Raumo och Nystad. I Nystad återtogs visserligen en del av reformerna efter Timmes överborgmästarperiod under andra hälften av 1640-talet, men inflytandet från Åbo var starkt också senare.⁵³

I såväl Nystad som Raumo sammanhänge den ökade kontrollen fr. a. med ett i städerna tidigare okänt system, som innebar att makten från magistraten/rådet nu klart överfördes till borgmästaren. I Nystad styrde den

⁵¹ Se t.ex. Lehtinen, s. 150–151. Aimo Halila, *Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600-luvulla I*, Historiallisia tutkimuksia XXVIII:1 (Helsinki 1942), s. 95. Yrjö Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680)*. *Oikeushistoriallinen tutkimus* (Forssa 1958), s. 227, 329, 401. Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, s. 158–159, 162. Kaukovalta, s. 43–45. Cajander, s. 91, 131–136.

⁵² P.g.a. luckor i källmaterialer kan antagandena om Raumo och Björneborg inte beläggas, men i vilket fall som helst verkade Timme ännu i slutet på 1640-talet i alla tre städerna som kronans representant med titeln inspektör. Ett uttryck för ingreppen i rättsvården var att kämnarsrätter inrättades i Nystad och Raumo; de verkade under rådstuvurätten och koncentrerade sig på mindre mål. I Nystad upphörde kämnarsrättens verksamhet snart såsom onödig, men i Raumo utvecklades den till en del av stadens även i övrigt upprustade domstolsväsen. Se t.ex. Cajander, s. 77–80, 150. Kaukovalta, s. 45–47, 55. Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, kap. IV:2 och 'Kauppakestistä kuninkaalliseksi pormestariksi. Jochim Timmen toiminta Suomessa vuosina 1620–1655' (manuskript). Jfr Aimo Halila, 'Piirteitä Suomen kaupunkien oikeudenhoidosta 1600-luvulla', *HAik* 1940, s. 269.

⁵³ Karonen, 'Kauppakestistä kuninkaalliseksi pormestariksi' o. *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, passim. Lehtinen, s. 150–151, 156–157. Cajander, s. 78–79.

tidigare rådmannen från Åbo Casper Ekman med fast hand och i Raumo Jochim Timme, som Per Brahe 1649 utnämnde till borgmästare.⁵⁴

Det nya slaget av direkt övervakning av stadsbornas liv kommer egentligen inte till synes på annat sätt än genom att man ingrep mot stadsbornas frånvaror från rätten. Det är mycket överraskande eftersom t.ex. Jochim Timmes verksamhet i Raumo och Nystad helt klart var förenad med en strävan att införa de enligt handlingarna tidigare nästan okända nya stadsgandena inom handelslagstiftningen. Timme förordnade också att en mängd stadganden rörande t.ex. accisuppbörd, mått och vikter, handel och hantverk skulle sättas i kraft i de städer som stod under hans kontroll. Hans inflytande i sådana frågor var betydande, men trots det kan man inte i någon av städerna iaktta en ökning av antalet ekonomiska brott, snarast tvärtom. Orsaken var inte att Timme och hans efterföljare skulle ha haft svag auktoritet eller ringa befogenheter, utan åtminstone till största delen att de ofta upprepade förbuden och befallningarna ledde till att stadsborna undvek dylika förbrytelser eller att de åtminstone inte ertappades. Eftersom man även i övrigt försökte utmönstra olagligheter ter sig inte möjligheten att det skulle vara fråga om en växande dold brottslighet heller särskilt sannolik.⁵⁵

Det förefaller alltså som om kontrollen över brottsligheten i Nystad och Raumo skulle stå i ett nära samband med effektiveringen av rätts- och förvaltningsväsendet. Stor betydelse hade då uttryckligen rådstuvurätterna som leddes av borgmästarna. Däremot finns det inga belägg för att andra instanser skulle ha utövat kontroll. En stor del av övervakningen kan givetvis räknas som kronans förtjänst, ty den hade ju på många sätt medverkat till att de nämnda förvaltningsmännen utsågs.

⁵⁴ Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien oikeuksien perustaminen*, s. 172–173, 185–186. Lähteenoja, s. 61. Mauno Jokipii, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*, Historiallisia tutkimuksia XLVIII:1 (Forssa 1956), s. 43, *II* (Forssa 1960), s. 7.

⁵⁵ Karonen, 'Kauppakestistä kuninkaalliseksi pormestariksi' o. *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, t.ex. s. 164–167, 180–181. Som ett exempel på rättsväsendets omsorg i Raumo kan man nämna några kungörelser 1650 där man inför påsk och jul uppmanade bagare, köthandlare och fiskare att bjuda ut sina produkter och dessutom till priser som gjorde det möjligt också för de fattiga borgarna att köpa. Ifall direktiven inte följdes skulle straff enligt lag följa. Motsvarande direktiv utfärdades också i Nystad. En del av direktiven utfärdades givetvis på befallning av generalguvernören Brahe, men upprepadet av motsvarande stadganden gång efter annan är så allmänt, att det måste ha varit fråga om också något annat en enbart en befallning från högsta ort att offentliggöra de nya direktiven till allas kännedom, RRR 30.3., 16.12.1650, NRR 26.10.1646, 10.3.1647, 3.4.1650, RA.

Avsaknaden av annan styrning och reglering än rådstuvurättens direkta kontroll är i alla fall anmärkningsvärd därför att man i Åbo, som i många frågor framstod som en modell, särskilt från andra hälften av 1630-talet framåt strikt försökt övervaka stadsborna och omedelbart ingripa vid olagligheter. I Åbo påträffas före mitten av seklet särskilda handelsuppsyningsmän och åklagarmyndigheter; deras uppgifter handhades huvudsakligen av stadsfogden och kämneren som ibland kallades fiskal. Uppgifterna hade under undersökningsperioden i allmänhet fördelats så att handelsuppsyningsmannen väckte åtal för förbrytelser rörande handel, stadsfogden i ärekränkningsmål och vid misshandel, medan kämnern utöver sådana mål dessutom från 1640-talet framåt åtalade även i mål rörande lönskaläge och äktenskapsbrott. Till dessa funktionärer betalades en andel av böterna i mål som de dragit inför rätta med fällande dom som resultat; man kan alltså utgå från att en sådan avlöning enligt resultat höll åklagarna på alerten.⁵⁶

Motsvarande långt förda arbetsfördelning påträffas inte i några andra städer i Finland under undersökningsperioden, vilket bl.a. beror på att de var så mycket mindre än Åbo. Man kunde naturligtvis hävda, att småstäderna i Åbo och Björneborgs län var så små, att de inte ens behövde en särskild organisation för övervakning. Mot detta kan man dock framföra argumentet att man de facto försökte överföra en stor mängd modeller från Åbo. I såväl Raumo som Nystad påträffas sålunda alldeles i slutet av perioden en allmän åklagare. Enligt praxis i Åbo inrättades i Raumo en stadsfiskalstjänst och en Nystad en "fiskal-kämner"- befattning. Tjänsterna var de första i hela Finland efter Åbo och Viborg, men även om avsikten uppenbart var att de skulle koncentrera sig på övervakningen av ekonomin, blev deras betydelse ringa. I vardera staden väckte de huvudsakligen åtal i misshandels- och ärekränkningsmål och de hade t.ex. inte alls den uppgift som sedlighetspolis som motsvarande befattningshavare i Åbo.⁵⁷

⁵⁶ Uppgifterna bygger huvudsakligen på ett opublicerat material rörande tjänstemännen i Åbo i början av 1600-talet samt Karonen, "Kauppakestästä kuninkaalliseksi pormestariksi" o. "Turun ensimmäinen kaupantarkastaja Hans Bogge" (manuskript). Se även t.ex. Halila, s. 261-271. von Bonsdorff, s. 215-218, 279-292, 302. Ranta, *Turun kaupungin historia*, s. 584-586.

⁵⁷ I Raumo försvann befattningen för en tid redan på 1650-talet, men i Nystad hade fiskal-kämnern 3-4 mål i året i slutet av decenniet, Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien tuomioistuinten perustaminen*, s. 174-175, 188, bilageförteckningar 9-10, s. 328-329. Ca-jander, s. 77. Lähteenoja, s. 80. Jfr Halila, s. 269, även not 3. Som jämförelse kan

Hur fick rätten då kännedom om fallen, eftersom de inte anhängigjordes av officiella åklagare? I ingen av de undersökta städerna kan man finna några egentliga tecken på att kyrkan skulle ha engagerat sig t.ex. för att utrota osedligt leverne. I sedlighetsbrott förpassade rådstuvurätterna visserligen i alla städer de bötfällda att avtjäna kyrkostatff, men man kan inte finna belägg för att kyrkoherdarna, som på landsbygden allmänt verkade som angivare och t.o.m. åklagare, skulle ha varit aktiva.⁵⁸ I Nystad nämns kyrkoherden visserligen några gånger i samband med dylika mål, ty 1645 frågade församlingens överhuvud vad han skulle göra med en löskona vid namn Rakel som hade bedrivit lönskaläge med en dräng. I samband med ett sedlighetsmål ett par år senare uppgavs att pastorn redan tidigare klagat över att hans granne Lisbetta Eskilsdotter förde oljud. Inget av dessa mål drogs dock inför rätta av kyrkoherden. Det finns alltså inga tecken i Nystad på en markerad roll för kyrkan, men rätten kunde nog begära uppgifter av den andliga överheten. Det skedde t.ex. 1649 då rätten ansatte kyrkoherden och borgerskapet för att få veta om de kände till ifall en åtalad kvinna gjort hor med någon annan än den åtalade ogifta drängen.⁵⁹

Målen kom inför rätta genom någon annans försorg än kyrkans eller kronans. Ovan framgick hur ett hormål kom i dagen; i mål som kan betraktas som sedlighetsbrott anges aldrig en egentlig angivare, utan t.ex.: "Altså bleff be:^{te} kona Brita här för rätten granneligen förhördt, så bekende hon ..." Ofta förde kvinnorna själva saken till rätten.⁶⁰ Det förefaller alltså som om

man nämna, att antalet mål under allmänt åtal i rådstuvurätten och kämnersrätten i Åbo t.x. 1632–1640 uppgick till i medeltal nio per år och 1641–1650 till 21. Det är skäl att understryka att siffrorna är preliminära och säkerligen endast minimala. De anger i alla fall klart hur mycket större Åbo var. ÅRR 1632–1650, ÅKR 1639–1650. Opubl. material hos författaren. Betr. kämnererna, se även Karonen, *Raastuvanoikeutta alempien oikeuksien perustaminen*, bilageförteckning 8, s. 327.

⁵⁸ Se t.ex. Mikko Juva, 'Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)', *Varsinais-Suomen historia VII:3–4* (Turku 1955), s. 76–77. Ylikangas, 'Väkivaltarikosten motivaatiopohja', s. 106. Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710* (Jyväskylä 1990), s. 232–246. Aalto, 'Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund', s. 226.

⁵⁹ NRR 12.11.1645, 16.12.1648, 25.8.1649, RA. Redan 1645 (NRR 1.12.1645) klagade kyrkoherden i rådstugan, att borgarna sålde öl och skränade under gudstjänsten. Rådstuvurätten meddelade att den i fortsättningen skulle bötfälla den som gjorde sig skyldig till sådant. Jag har emellertid inte påträffat ett enda sådant mål under den undersökta perioden.

⁶⁰ BRR 18.11.1648. Det är en viktig omständighet att den egentliga anklagare eller ens

kyrkoherden inte i de undersökta städerna skulle ha haft särskilt stora möjligheter – eller iver – att ange dem som levde ett osedligt liv eller också var man överlag så sedlig att kyrkans kontrollmedel inte (längre?) behövdes.

*

Eva Österbergs hypoteser om domstolarnas ställning stämmer alldeles uppenbart för de centrala områdena i början av 1600-talet, d.v.s. i fråga om städerna fr.a. huvudstaden Stockholm och i Finland för Åbo och Viborg. Där fungerade kontrollsystemet effektivt redan under 1600-talets första decennier.⁶¹ I de små städerna i Åbo och Björneborgs län var kontrollmaskineriet åtminstone under århundradets första hälft inte lika effektivt: ju längre ut i periferin man går – och i det här fallet behöver man inte gå mer än några mil norr om Åbo – desto mindre kontroll utövade rättsväsendet över särskilt sedlighets- och ekonomiska brott. Av de undersökta städerna passar Österbergs hypotes endast till en del på Nystad, där målen inom dessa kategorier verkligen började stiga mot slutet av perioden. Inte heller där var det emellertid fråga om att den juridiska övervakningen skulle ha skärpts, utan uttryckligen om att förvaltningen genomgick en betydande utveckling.

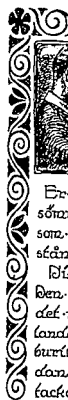
Inom det ekonomiska livet kom rådstuvurättens övervakning fr.a. till synes i att nya och på andra håll prövade stadganden och bestämmelser kungjordes vid rådstuvurättens sessioner. Eftersom nästan ingen drogs inför rätta för att ha brutit mot bestämmelserna, kan man med goda skäl anta, att åtgärderna räckte för att avlägsna de största missbruken. Man måste också beakta att Nystad som den enda av de undersökta städerna expanderade ekonomiskt på 1640-talet; ökningen av antalet förbrytelser inom den ekonomiska sektorn förklaras därför till en del redan av den ökade handelsvolymen.

angivaren aldrig nämns. Det finns nämligen inga skäl att – med kännedom om sättet att föra protokoll i de ifrågavarande städerna – anta att man inte skulle ha nämnt om det hade varit en representant för kyrkan eller kronan som anhängiggjorde målet. Om kvinnors initiativ, se t.ex. NRR 12.3.1626, ÅLA. I Nystad kom ett mål inför rätta genom mannens försorg, enär denne hoppades komma undan genom att påstå att det barn förbindelsen gett upphov till inte var hans, NRR 10.5.1647.

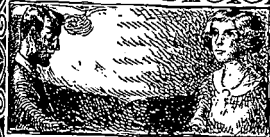
⁶¹ Lars Ericson, *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*, Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 84 (Stockholm 1988). Robert Sandberg, *I slottets skugga. Stockholm och kronan 1599–1620*, Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 105 (Stockholm 1991).

Bilaga 1. Klassificeringen av brottmål

1. Ekonomiska förbrytelser och brott. Kategorin omfattar bl.a. mål som dragits inför rätta för landsköp o.a. olaga handel. Allmänt taget omfattar gruppen mål som i en eller annan form gällde ekonomiska fördelar, som svaranden försökt uppnå med olaga medel, dock inte egendomsbrott, som ingår i grupp 6.
2. Årekränkningar. Gruppen omfattar mål där en vass tunga medfört mer eller mindre allvarliga sår i själen, d.v.s. glåpor, men också förtal, t.ex. beträffande grannens bristande sedlighet, utan belägg. Likaså ingår nedsättande klagomål och knotande över domstolen som kollektiv eller över dess enskilda ledamöter samt olika slag av förolämpningar.
3. Våld. Gruppen omfattar alla sådana fall där svarande gått till handgripligheter eller använt tillhyggen, bl.a. mord, dråp, våldtäkter, edsöresbrott och barnamord.
4. Sedlighetsbrott. Gruppen omfattar alla föräktenskapliga och andra förbjudna sexuella förbindelser samt äktenskapsbrott.
5. Frånvaro och tredska. Dessa brott av delvis olika typ har sammanförts därför att man i många fall och särskilt i vissa städer med "olydnad" förstått både trotsande av en befallning från överheten eller någon annan myndighet och försittande av stämning. I andra städer har man åter gjort klar skillnad mellan dessa typer av brott. För att uppnå jämförbarhet har de här sammanförts till en grupp, som omfattar alla slag av olydnad, såväl mot magistraten som mot enskild tjänstemän.
6. Stöld. Gruppen omfattar alla slag av stölder och rån.
7. Övriga. Gruppen omfattar fall som inte fyller kriterierna för grupperna 1-6.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Er gård är stor. Det är. Dit, som
sömmat. Lejonslaggan. Det är. Dit,
som hundit. kransarna. kring
skåner.

Digav oss. vårt vackraste. minne
den tyska. bilden. vid. avfärden,
det manande. starka. ordet. gå,
landet. kallar. dig. Det minnet. har
käril. oss. över. mycket. ~ Det. Dit. se.
dan. icke. glömt. av. veta. vi. ~ och
laska. ett. mitt. öde. därjör.

Därute. har. dänat. tystnat. Utsänd
sveper. över. formna. skyltlegnivar.
Finlands. ödesfråga. löses. utan.
svärdshugg.

Länge. ha. vi. tjänat. ett. främ
mande. ständar. Länge. ha. vi.
längtat. att. tjäna. ett. eget. ~
Ditt. tjäna. Ett. det. Dit. sömmat.

En. ny. vår. brusan. in. över.
Finland. Frihetens. första. sövde.
Lejonslaggan. skall. svaja. över.

skog. och. sjö. Vi. frågo. icke. då
för. den. Ditt. leva. för. den. måste
Dit. låra. oss. ~ Då. vilja. vi. målas.

D. den. finska. trupperns.
i. Tyskland. vägnar:

J. J. J.

Till Finlands kvinnor

En jägaradress från 1918

MATTI LACKMAN

Det är välkänt att opinionerna var ambivalenta och motstridiga inom Preussiska jägarbataljonen 27 i Libau i början av år 1918. Ryssland hade genomgått två revolutioner under 1917, i februari och oktober. Efter alla motgångar, hemlängtan, hunger och krigströtthet utövade revolutionerna ett djupgående inflytande på opinionerna inom bataljonen. Trots att Finland förklarat sig självständigt den 6 december 1917 fanns det fortfarande ryska trupper i landet. De ryska soldaterna och matroserna fraterniserade dessutom med den allt radikalare arbetarklassen, vilket i hemlandet förändrade

mångas ursprungligen njugga inställning till jägarna i positiv riktning. Man började hoppas på att jägarna skulle återvända för att åstadkomma ordning. En del av jägarna ville bli hemförlovade så fort som möjligt, medan en del motsatte sig att jägarna skulle blanda sig i utvecklingen i hemlandet.¹

Många jägare, speciellt de som hade sina rötter i arbetarklassen, var rädda för att man eventuellt skulle försöka använda dem i en intern uppgörelse med arbetarrörelsen och att de i värsta fall skulle bli tvungna att kämpa mot såväl ryssarna som mot det egna landets medborgare.² Inom jägarbataljonens finländska ledning fanns det också en förtröstan på att jägarna kanske inte skulle behöva kämpa i Finland överhuvudtaget; situationen skulle ordna upp sig på fredlig väg så att blodsutgjutelse kunde undvikas.

Denna förtröstan kom till uttryck bl.a. i en adress till Finlands kvinnor som bataljonens finländska ledning lät utarbета vid årsskiftet 1917-1918. Även om man inte exakt vet vilka som sist och slutligen hade sin hand med i utformningen är det sannolikt att Hauptzugführer Erik Jernström utövade ett avgörande inflytande på dess innehåll. Den svenskspråkiga, vackert illustrerade adressen sändes emellertid aldrig till Finland, men har bevarats i krigsarkivet. Tidigare har man inte exakt vetat när den utarbetats.³

Numera känner vi i alla fall en källa som ger tillräckliga uppgifter för att man skall kunna klarlägga när adressen skrevs, vem som kände till den och varför den inte sändes till Finland under de kritiska dagarna i januari-februari 1918. Enligt Oberzugführer, senare jägargenerallöjtnanten Harald Öhquists dagbok föreslog Jernström redan kort före julen 1917, att man skulle utarbета en adress till Finlands folk och att den skulle sändas som en hälsning till dem som väntade på sina söners hemkomst. Avsikten var uppenbarligen god, men eftersom samtliga Oberzugführer enligt Öhquist betraktade tanken som enfaldig, avstod Jernström från sitt förslag.⁴

Jernström arbetade också på en annan adress – till Finlands kvinnor – och ville höra sina underlydandes kommenterar. Öhquist skriver:

¹ Matti Lauermaa, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus* (Porvoo 1966), passim. Matti Lackman, 'Jägarnas eftertrupps hemkomst 1918-1919', *HTF* 1991, s. 215-219 och 'Nälkämaasta Saksaan. Kainuulaiset jääkärit, ensimmäisestä maailmansodasta talvisotaan', Matti Lackman & Ilpo Kempainen & Juha Pisto, *Jääkärit marssivat. Kainuulaista sotahistoriaa*, Kainuun museon julkaisuja (Kajaani 1993), s. 52-80.

² Lackman, 'Nälkämaasta Saksaan', s. 60-80 och där anförda källor.

³ *Till Finlands kvinnor*, Olof Wegelius' manuskript 2.1.1918, pk 1842/Hj 1, krigsarkivet, Helsingfors (KrA).

⁴ Harald Öhquists dagbok 29.1.1918, pk 1205/1a, KrA.

Emellertid hade han även en adress till Finlands kvinnor i beredskap, som han ville höra oberzugf. utlåtande om. Även om denna sade samtliga oberzugf. i från, att de på det bestämdaste togo avstånd från dylika fullkvinligt malplacerade och omilitäriska företag.⁵

Saken lämnades därhän, men Jernström glömde den inte. Det förefaller som om adressen skulle ha finslipats och i all tysthet bearbetats till tryckfärdigt skick. Intressant är i alla fall att Jernström inte med ett ord nämner adressföretaget i sina memoarer.⁶

Situationen i Finland hade redan i slutet av januari tillspetsats i extrem grad, vilket också avspeglades i de inbördes relationerna mellan jägarna i Libau. I truppen ingick ju hundratals arbetare, småfolk från landsbygden, sjömän och hantverkare, som fruktade att de skulle tvingas kämpa mot "sina egna". Konflikten kom till synes t.o.m. i konkreta försök att förhindra att jägarna hemförlovades för att användas som inrikes polis. Ingen kunde i alla fall förutspå framtiden, om Finland skulle drivas in i krig eller om det kunde undvikas, men man fruktade det värsta.⁷

Under avskedsfesten för jägarbataljonens läkare V.O. Sivén i Hotel St. Petersburg i Libau den 25 januari 1918, tog Jernström enligt Öhquist överraskande fram adressen till Finlands kvinnor och läste upp den samt föreslog att Sivén skulle ta den med sig då han reste till Finland följande dag. Öhquist skildrar den förvirring som uppstod:

Därpå läste han upp en salvelsefull och sentimental historia, varit Jäg. B. 27 tacka Finlands kvinnor för – vad, framgick inte på skrivelsen. Alla stirrade häpna på varandra, men ingen invände något, enär systrarna voro närvarande och man inte ville ställa till pinsamma diskussioner inför dem.⁸

När Öhquist, som fört in sin åsikt i dagboken den 29 januari – alltså några dagar senare, då kriget i Finland redan brutit ut –, betecknar adressen som naiv var han kanske en smula efterklok. Inte heller han kunde den 25 janua-

⁵ Öhquists dagbok 29.1.1918. Adressen torde ha utarbetats i början av januari 1918, eftersom Olof Wegelius' handskrivna version är daterad 2.1.1918.

⁶ Erik Jernströms memoarer, manuskript, pk. 1216/3, KrA.

⁷ Lackman, 'Nälkämaasta Saksaan', s. 60-80 och där anförda källor.

⁸ Öhquists dagbok 29.1.1918, KrA. Systrarna avsåg sjuksköterskorna Ruth Munck och Saara Rampanen. Jfr Saara Rampanen, *Jääkärien matkassa itärintamalla. Sairaanhoidtajattaren muistelmia* Porvoo 1934, s. 180.

ri veta, att Finland redan ett par dagar senare skulle befinna sig i krig, ifall jägarna inte på förhand undrättats om Mannerheims kommande operationer i Österbotten.

Man var i alla fall oense med Jernström om det kloka i att sända adressen. Den borde ha följt med till Finland i Sivéns resväska på morgonen följande dag. Öhquist och några andra nyligen befordrade Oberzugführer kom utan Jernströms vetskap överens om att "historien" aldrig skulle lämna Li-bau. Den nådde heller aldrig Finland i den avsikt för vilken den utarbetats och den har veterligen aldrig publicerats.

Adressen konstaterar, att "Finlands ödesfråga löses utan svärdshugg" och hänvisar vidare till den jägarfana som sömmats av några kvinnor i Finland: "Vi fingo icke dö för den". Några dagar senare inleddes i alla fall i Finland ett krig som snarare var ett inbördes- än ett frihetskrig. Totalt stupade 127 jägare av de totalt knappt två tusen som anslutit sig till bataljonen.⁹

Adressens innehåll var sentimentalt och kanske också "omilitäriskt" såsom Öhquist hävdade. Kanske ger den också en glimt av den runebergska anda som enligt Lauerma karakteriserade jägarrörelsen.¹⁰

Adressen har också en liten men intressant historiefilosofisk lärdom. Den visar klart, hur svårt det är att förutsäga framtiden. Det lyckades inte heller för jägarna. Eftervärlden har emellertid en benägenhet att alltför lätt glömma detta faktum och se händelserna som alltför konsekventa och förverkligade redan i förväg. Givetvis har historikern ingen rätt att betrakta de frågor han undersöker ur en sådan synvinkel, även om det sker beklagligt ofta.

⁹ Matti Lauerma, *Jääkäriilike* (Helsinki 1958), s. 14. Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, s. 902.

¹⁰ Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27*, s. 1035 o. passim.

GRANSKNINGAR

Norsk historisk kriminalitet

Jørn Sandnes, *Kniven, ølet og aeren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Universitetsforlaget. 129 s. Trondheim 1990.

Professor Jørn Sandnes lilla översiktsverk över kriminaliteten i Norge under tidig modern tid (ca 1536 – 1620) är aktuell inte minst med anledning av den nyligen avslutade kongressen "Historisk kriminologi i Norden", som hölls i Helsingfors i augusti 1993, där frågeställningar om komparation av kriminalitet och våldsfrekvenser över tid intog en central ställning. Sandnes undersökning är ett välkommet tillskott i debatten om våldskriminalitetens fluktuationer. I Finland har debatten främst förts av professor Heikki Ylikangas och i Sverige av professor Eva Österberg.

Sandnes strävan är att undersöka kriminaliteten i norska by- och stadsmiljöer ur både ett socialhistoriskt och regionalt perspektiv. Han tar sats ur den förklaringsmodell, som utgår från att kriminaliteten även under äldre tider var en del av det sociala systemet snarare än ett uttryck för direkta samhälleliga eller judiciella förändringar, även om dessa påverkat frekvensen. Här går han stick i stäv med den interna norska historisk-kriminologiska synen, initierad kanske främst av Sverre Steen och Hans Eyvind Naess, där förklaringar som anknyter till en ökande råhet och moralisk upplösning efter reformationens införande dominerat. Beröringspunkterna med övrig modern nordisk forskning på området är uppenbara.

I de inledande kapitlen ger Sandnes en god inblick i forskningen på området i England och Tyskland, samt i övriga Norden. Det framgår tydligt, i en komparation av forskningsresultaten, att den västeuropeiska kriminaliteten haft en annan struktur än kriminaliteten i Norden. Däremot är periodiseringen av topparna i brottsfrekvenserna likartad. Sandnes ger också en inblick i den begreppsapparat en forskare som undersöker kriminaliteten arbetar med och tvingas definiera. Däremot förbigår han en för fackhistoriker nödvändig diskussion om kategoriseringen och dess betydelse för resultatet av undersökningen. En orsak till detta kunde vara bokens målgrupp. Han skriver inte endast för en snäv historikerkrets, utan för den intresserade allmänheten. Avsaknaden av en metoddiskussion förvånar trots allt, eftersom undersökningen i övrigt är ambitiös.

Sandnes huvudsakliga källa är de s.k. sakefallslistene i länsräkenskaperna, som han efter en grundlig och förtjänstfull genomgång av källbeståndet betraktar som mest pålitliga för undersökningen. Han hävdar dock källkritiskt, att registreringen primärt tjänat fiskala intressen, med följden att fattiga förbrytare inte återfinns här. Saköreslängderna har också förändrats över tid och regionalt sett, vilket ifrågasätter den komparativa aspektens giltighet. Sandnes försöker kringgå detta genom att komplettera saköreslängderna med andra typer av källor. Eftersom det norska källäget, i motsats till det finska, är förhållandevis gott, har Sandnes kunnat kombinera källor som *Diplomatrum Norvegium*, *Norska regenskaber og jordböger I – IV*, herredagsdomböcker och framför allt rättsprotokollen med saköreslängderna.

Våld var den vanligaste kriminella handlingen också i Norge under tidig ny tid. Även om källmaterialet inte utgör en tillräcklig grundval för långtgående komparationer om kriminaliteten i Norge under den undersökta perioden, lyckas författaren skissa upp en bild av regionala variationer som förefaller att stödas av forskningsresultat i de övriga nordiska länderna. Det är uppenbart att den norska kriminalitetens karaktär haft förbluffande likheter med övriga nordens, men skilt sig från Västeuropas. Stöld var sällsynt, medan lindrigare våld, som tog sig uttryck i hårdagningar och blånader, var vanligt. Även kronologin stämmer överens. När det gäller dråp toppar stadsmiljön statistiken, Bergen tycks ha varit extremt våldsdrabbat. Staden präglades av stor social rörlighet och en social skiktning, som skapade friktioner mellan stads- och landsbor, normän och utlänningar främst tyskar, fiskare och handelsmän mm. Också Nord-Norge uppvisade en motsvarande hög våldsfrekvens och var trots sitt perifera läge ett likartat samhälle.¹ Syd-Norge synes däremot ha varit mera pacifiserat och stabilt, förutom området från Agder till Hallingdal och Valdres, och uppvisar således en förhållandevis låg brottsfrekvens. Det udda området i södra Norge präglades av en homogen självägande bondebefolkning. Frågan om periferi och centralisering hade således betydelse för kriminaliteten också i detta område. Området var relativt isolerat och möjligheterna att utforma en hembygdsrätt, som kanske accepterade våldsutövandet långt efter att staten kriminaliserat våldet, var därmed större. Sandnes sammanfattar att ”disse utkantbygdene var arkaiske samfunn, der ’siviliseringsprocessen’ ennå icke hadde begynt på 1500- og 1600-tallet. De stod trolig naermare vikintidas enn 1700-tallets norske samunn” (s. 78). Trots att Sandnes bemödat sig att undersöka sociala och regionala skillnader i kriminaliteten, som kunnat bereda vägen för mera nyanterade förklaringar, faller han slutligen tillbaka på Norbert Elias klassiska civilisationsprocess. Ylikangas framförde nyligen på konferensen för historisk kriminologi i Norden en nygamal förklaring om ättesamhället som utlösande faktor för våldsmentaliteten i statiska områden och likaså åt-

¹ Liknande resultat i Hilde Sandvik, ’Tinget i Finnmark 1620–1633’, *Heimen* 1987, s. 232–242.

tesamhällets upplösning med minskat våld som följd, som synes följa liknande tankegångar, även om Sandnes använder andra begrepp och slutligen summerar i traditionella banor.

Jørn Sandnes bok är välskriven, debatterande och ett fräscht inlägg i den i övrigt så konsensuspräglade nordiska kriminologin. Forskningen i Finland har redan länge varit sensitiv för regionala variationer, men trots detta låter en liknande översiktsundersökning vänta på sig.

Mona Rautelin

Akademisk popularisering om stormaktstiden

Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Femton uppsatser redigerade av Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Atlantis. 327 s. Stockholm 1993.

Stormaktstiden har av hävd intresserat svenska historiker. Den starka traditionen bland dagens uppsaliensiska historiker att forska i 1600-talets historia är i hög grad professor emeritus Sven A. Nilssons förtjänst. Hans elever har fortsatt traditionen och fört den vidare, vilket *Makt och vardag* är ett konkret bevis på. Hela 15 uppsalaforskare medverkar i boken, men trots detta saknas rätt många av universitetets 1600-talsexpertter. Förutom många yngre historiker saknas bl.a. Jan Lindegren och Margareta Revera. Uppsala kam med fog anses vara det starkaste fästet för 1600-talsforskningen i Sverige.

Verkets avsikt har varit att spegla den svenska stormakten mot bakgrunden av internationell forskning och debatt. *Makt och vardag* består av tre temaavsnitt som tillsammans ger ett utförligt tvärsnitt av 1600-talets Sverige. "Hur man styrde" beskriver samhällets överbyggnad: makten och de maktbärande. Avsnittet inleds med Sven A. Nilssons samlande analys av Sverige som stormakt och militärstat, vilket är en god inledning till hela verket. Sex andra artiklar kompletterar bilden av makten och dess utövning.

Jämfört med de övriga författarna har Sven A. Nilsson för sin artikel 'De stora krigens Sverige' erhållit ett nästan dubbelt sidantal, vilket kan tolkas som en hyllning till lärofadern. I artikeln som i huvuddrag publicerades i ett annat sammanhang för några år sedan samlar Nilsson sina forskningsresultat från en period av flera decennier. Han visar hur Sverige från mitten av 1500-talet utvecklades till en militärstat. Kriget krävde ökade resurser som den allt effektivare förvaltningen med stöd av hård disciplin sög ut ur riket. Enligt Nilsson förklarar behovet att maximera resurserna i olika situa-

tioner största delen av de stora administrativa åtgärderna och reformerna såsom förläningsväsendets tillväxt, omorganiseringen av central- och lokal-förvaltningen på 1630-talet, den kyrkliga folkbokföringens tillkomst, reduktionen och indelningsverket. Kriget blev ett normaltillstånd som efterträddes av en ekonomiskt sett dyrare fredstid. Rikets militarisering kulminerade under Karl XI:s och Karl XII:s tid. När den senare stupade efter många år av krig hade Sveriges stormaktsställning gått förlorad. Inte heller militärstaten blev något bestående, men dess inverkan har dock på många sätt sträckt sig över senare århundraden och ända in i vår tid.

Björn Asker ger en övertygande analys av den process som äger rum i Sverige från 1650-talet c:a femtio år framåt. Under denna period förändrades Sverige från ett rike styrt av storgodsägare till en byråkratystyrd stat. I samband med statsförvaltningens och krigsmaktens tillväxt trädde en ny utbildad ämbetsmänna- och officerskår fram och åsidosatte de gamla aristokratiska släkterna. Vi har Peter Englund och *Poltava* att tacka för det intresse som stormaktstiden rönt bland den läsande allmänheten under senare år. I detta verk ger han en bild av klientväsendets betydelse i 1600-talets Sverige. Dag Lindström och Örjan Simonsson beskriver å sin sida hur de domstolar som uppkommit på basen av lokala behov utvecklades till en integrerad del av det effektiva förvaltningsmaskineriet i slutet av 1600-talet. Stellan Dahlgren visar att man bakom det karolinska enväldet, som ofta har ansetts närmast "idélöst", kan finna en kameralistisk idékonstruktion. Åsa Karlsson har granskat Karl XII:s skattereformer, i synnerhet det nya kontributionssystemet år 1713, som i Finland hann utsträckas ända till Österbotten. I analysen av Karl XII:s porträtt och det budskap de kan förmedla förenar Peter Ericsson på ett intressant sätt den konsthistoriska forskningen med historia.

I avsnittet "Hur man levde" kan man i en del av artiklarna se spår av den historiematerialistiska forskningstraditionen i Uppsala. Kekke Stadin skildrar stormaktstidens kvinnor, Dag Lindström hantverkarna, György Nováky handelsmännen och Janne Backlund rusthållarna som framträdde som grupp i slutet av perioden. Maria Ågren fördjupar sig i de konflikter som uppstod i anslutning till jordägorätsfrågor i trakten kring Grängshammars bruk.

"Hur man tänkte" utgör bokens tredje och kvantitativt sett mest begränsade temaavsnitt. Anders Florén analyserar den idévärld som stormaktstidens hammarsmeder företrädde liksom den förändring som skedde i produktionsförhållandena. Den gamla hantverkstraditionen blev tvungen att ge vika för den nya traditionens kapitalistiska företagare. Gunlög Fur presenterar mötet mellan svenskarna och två naturfolk som av samtiden utpekades som barbarer, nämligen indianerna och samerna. Lenhart Ericsson analyserar för sin del den konflikt som uppstod då kyrkoherden i Nora försökte civilisera bergsmännen i sin församling genom att låta klippa av dem skägget under pågående nattvardsgång.

Makt och vardag ger en bild av stormaktstidens Sverige, men oberoende av hur tidsperioden har begränsats (t.ex. 1560–1718, 1621–1721) ligger tyngdpunkten på periodens senare del. Förutom Sven A. Nilsson tangerar endast ett par av författarna utvecklingen under slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet. Merparten av författarna tar däremot sikte på nutiden antingen genom jämförande exempel eller genom att påvisa resultatet av en lång utvecklingslinje. Tyvärr är det sällan dylika jämförelser lyckas i forskningslitteraturen; ofta haltar de på ett eller annat sätt eller förlorar sin aktualitet inom några år.

På ett par undantag när kan man inte finna några exempel på finländsk forskning bland de verk som nämns i bokens källförteckning. Det är inte endast fråga om att forskarna väster om Bottniska viken skulle ha glömt Finland utan en påminnelse om att 1600-talet är den period som kanske förbigåtts mest av forskarna i vårt land. Århundradet har inte behövts för att skapa en nationell identitet.

I Sverige har den populära och vetenskapliga historieskrivningen befunnit sig i olika läger. Detta har bl.a. resulterat i att de i Finland så allmänna sockenhistorierna närmast är ett okänt begrepp inom svensk historieskrivning. Därför är det berömvärt att de akademiska historieforskarna i *Makt och vardag* har satsat på en popularisering av historien och riktat sig till den stora allmänheten med sina forskningsresultat.

Flera av författarna, t.ex. Anders Florén och Maria Ågren, har lyckats utmärkt väl i sin popularisering. Med hjälp av levande exempel analyserar de på ett medryckande sätt människornas liv och tänkesätt. Populariseringens problem stöter man däremot på i Janne Backlunds artikel. Författaren beskriver ingående den komplicerade helhet som överlåtelseerna av enskilda jordegendomar utgjorde, vilket kan sätta en oinsatt läsares koncentrationsförmåga på prov. Sven A. Nilsson, Björn Asker och Stellan Dahlgren har lyckats väl med att reda ut de stora helheterna kring makten och maktutövningen och dessutom på ett lättfattligt sätt. Som helhet ger *Makt och vardag* såväl historieforskare som historieintresserade amatörer en mångsidig bild och ett gott tvärsnitt av dagens svenska forskning om stormaktstiden och särskilt dess senare del.

Georg Haggren

Göta hovrätt i funktion

Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699*. Rättshistoriskt bibliotek 49. 305 s. Lund 1993.

I januari innevarande år disputerade den svenske historikern Rudolf Thunander i Lund med en avhandling, som behandlar Göta hovrätts verksamhet under 1600-talet. Göta hovrätt, som inledde sin verksamhet år 1635, var den fjärde i ordningen av de kungliga hovrätterna i riket under 1600-talet, men är den enda vars äldre arkiv har bevarats intakt.

Thunanders utgångspunkt är de talrika undersökningar från senare år som tangerar svensk rättskipning. Om dem måste man emellertid konstatera, att de visserligen har utnyttjat rättsprocessernas material, d.v.s. domböckerna, men inte närmare gått in på de historiska förändringarna inom domstolsförfarandet och ännu mindre på själva rätten. En central fråga har varit, bl.a. för Jan Sundin och Eva Österberg, som Thunander ofta hänvisar till, att utreda hur häradstingen, underrätterna på landsbygden, utnyttjades som kanal för att stärka statens kontroll.

I detta sammanhang har man ofta använt begreppet "den judiciella revolutionen", vilket vanligen avser dels en förskjutning av tyngdpunkten från lokalsamhället till centralmakten, dels ersättandet av lekmän med sakkunniga experter. Ett viktigt steg i denna utveckling i 1600-talets Sverige var hovrätternas grundande. Thunander har därför gått in för att kartlägga Göta hovrätts ställning inom rättskipningen under 1600-talet. — Befrämjade hovrätten den s.k. judiciella revolutionen och upphörde lokalsamfundets inflytande på rättskipningen efter dess grundande?

Författaren har inte nöjt sig med den bild tidigare svensk rättshistorisk forskning ger av problemet. Den har baserat sig på en analys av lagstiftningen, därtill måste man emellertid undersöka hovrättens domar, rätten i funktion. Thunander har undersökt brottmålsdomarna vid Göta hovrätt och framför allt har han försökt utreda hovrättens syn på straffen — d.v.s. huruvida straffrätten brutaliserades, vilket enligt själva lagstiftningen förefaller ha varit fallet. Samtidigt försöker han utrona om hovrätternas grundande ökade rättstryggheten eller en likformig tillämpning av lagen.

Boken är indelad i sju egentliga kapitel: ett introduktionskapitel "Hovrätten i tiden", kapitel II "Hovrätten dömer" om dess funktioner, kapitel III "Hovrätten och straffen" om de straffformer som var i bruk, kapitel IV "Hovrättens domar" med det empiriska materialet, kapitlen V och VI "Hovrätten och Kungl. Maj:t" och "Hovrätten och underrätterna" som behandlar hovrättens relationer uppåt och nedåt samt ett sammanfattande kapitel "Hovrätt i funktion". Redan innan läsaren har hunnit fram till kapitel V eller VI konstaterar Thunander att hovrätten dels hade en betydande

självständig verksamhetsfår i förhållande till konungen, dels stora befogenheter ifråga om underrätterna när det gällde styrning och tillsyn. Därmed har han ansett det befogat att ställa frågan, hur hovrätten styrde rättsutvecklingen inom straffrätten och gått in för att utreda hur hovrätten avgjorde av underrätterna underställda brottmål. Härvid har han särskilt försökt utröna, om hovrätten agerade i samråd med underrätterna och lokalbefolkningen eller om den gick emot deras uppfattningar.

Thunanders lösning att granska de underställda målen har lett till att tyngdpunkten ligger på dödsdomarna. De grundade sig till största delen på det s.k. Appendix, vissa utdrag ur Mose lag i Gamla Testamentet, som på Karl IX:s försorg år 1608 fogats till landslagen och därmed trätt i kraft. De gällde "Högmåls- och andre sådane grove saker", till vilka räknades t.ex. mened, dråp, hor och falskt vittne. Thunanders material omfattar 1 342 fall, där hovrätten hade att döma över liv eller död för smålänningar eller ölännningar. I de flesta av fallen, (982) upphävde emellertid hovrätten den dödsdom som underrätten enligt lagen utdömt och därefter underställt hovrätten för fastställande. Av de återstående 280 fallen gick inte heller alla till verkställning, av dem refererades 80 ytterligare för konungen, som fastställde bara 14 dödsdomar.

Appendix var i kraft ända till 1734 års lag, vilket medförde en stor mängd underställda mål, åren 1635-1644 omkring hundra mål årligen. Visserligen minskade 1653 års straffordning antalet mål betydligt, för enkelt hor kunde underrätterna återigen döma till böter. Före förändringen hade underrätternas lagenliga domar blivit illusoriska. En horkarl/horkona dömdes – i likhet med en mördare – till döden, men hovrätten "leutererade" i allmänhet automatiskt straffet till böter. Det var således fråga om en omväg till bötesstraff, varvid underrätterna dömdo enligt lagen, men benådning kunde utverkas först i högre instans. Inte heller i andra fall följde hovrätten föreskrifterna i Appendix och Thunander noterar det intressanta faktum, att hovrätten hade samma rätt att låta bli att följa lagen, oberoende av om den var av gudomligt eller kungligt ursprung. Därmed framgår klart, att den påstådda brutaliseringen av straffrätten skedde på papperet, inte i (rätts)praxisen.

Thunander påvisar också, hur hovrättens assessorer förutom att de kunde sätta sig upp mot lagens uttryckliga bokstav vid upphävandet av dödsdomar ofta igen fastställde dem i samförstånd med underrätterna, i sådana fall där dödsstraff ansetts vara enligt lagen och även i övrigt rätt och billigt. Under hela 1600-talet försågs underrätternas domar ofta med olika böner och önskemål till hovrätten, att den antingen skulle mildra eller fastställa domen. Hovrätten var inte bunden till lagen och tvekade inte att döma enligt vad den ansåg vara rätt och billigt. Det tillkom hovrätten att välja mellan dödsstraff eller benådning. Underrätterna kunde däremot enbart be om benådning eller begära dödsstraff. Thunander ser detta som en del av den judiciella revolutionen under 1600-talet: underrätternas rörelsefrihet kringskars medan hovrätternas/centralmaktens inflytande ökade. Trots detta förlorade

underrätterna inte möjligheten att få sin röst hörd: "de professionella rättskiparna i hovrätten var aldrig utom hörhåll för företrädarna för de folkliga uppfattningarna om brott och straff ute i häradet och städer. Det allmänna rättsmedvetandet lät som exemplen visar höra av sig såväl i form av reaktioner mot dödsstraffet som mot avskydda typer av brott och dem som begått dem."

Frågan varför hovrätten i sin praxis humaniserade straffrätten förblir utan ett entydigt svar. Ett litet avbräck i denna utveckling framträder emellertid mot slutet av seklet, då hovrättens rätt att arbitrera inskränktes och Karl XII själv började avgöra till honom refererade mål. Dödsstraffen togs då på nytt i bruk – särskilt för brott som dömdes enligt konungens lag, såsom dubbelt hor eller incest. I straffens hårdhetsgrad förelåg en skillnad mellan hovrätt och konung, "humaniseringen" i sig förtgick.

Förutom att Thunanders avhandling innehåller utförliga uppgifter om hovrättens straffrättsliga linje och dess straffmätning ger den mycken värdefull information om hovrättens dåtida arbetsformer. Bokens andra kapitel, "Hovrätten dömer", ägnas assessorerna vid hovrätten och deras arbetsätt. Därvid fäster Thunander uppmärksamhet bl.a. vid assessorernas formella kompetens. Under Göta hovrätts första tider hade utom presidenten Skytte endast tre assessorer disputerat för juris doktorsgraden, år 1662 sju. Thunander framhåller visserligen helt riktigt, att den akademiska bildningen eller den juridiska kompetensen i sig inte var avgörande för utnämningen till hovrättsassessor. Om man betraktar den allt större andelen doktorer kan man däremot se, hur hovrätten småningom antog drag av lärd församling, något som förtgick till seklets slut.

Också hovrättens verksamhetsformer förändrades vid 1600-talets slut, bl.a. började man år 1688 föra protokoll också i brottmål, där alla assessorens yttranden och alla omröstningar infördes. I hovrättens utslag hänvisade man inte längre enbart till underrättens rannsaking, utan den refererades och från "resolution" övergick man till "brottmålsutslag". Hovrätten fogade till sina utslag även hänvisningar till olika lagrum och juridiska resonemang, t.ex. i form av yttranden som: "... ingenting i Sveriges lag om 40 markers böter för överfall på landsväg. Dock är ex analogia legis kommet in praxin att bötfälla 40 marker för fridsbrott." "I livssaker där egen bekännelse icke är och ojäviga vittnen fattas, lærer domarreglerna bättre absolvera och släppa en skyldig än döma en oskyldig".

Dessa förändringar inträffade samtidigt som hovrätten övergick till att bli en lärd församling, under den process som gjorde hovrätten till företrädare för en modern rättskipning, med ingrepp från centralmaktens sida. Denna uppfattning motiverar författaren även genom att analysera hovrätternas distans till den vanliga befolkningen, särskilt beträffande språkbruket. Latinet började dominera i alla utbildningsformer; inom rättskipningen uppblendades svenskan med termer på latin och man började frågå de gamla lagarnas, bondenämndemännens och lagläsarnas språkbruk. Överhuvudtaget

började ett eget juristspråk ta form, samtidigt som den s.k. kanslispenskan allmänt taget bredde ut sig. Thunander ser hovrättsassessorerna som ett professionellt samfund även i den meningen, att deras verksamhet fyllde professionaliseringens allmänna kriterier, bl.a. genom att de var beroende av särskilda teoretiska insikter och genom att tjänsterna var avlönade huvudtjänster. Därtill hade assessorerna genom sin ämbetsed bekänt sig till en egen yrkesetik.

Thunander betraktar t.o.m. förändringarna under 1600-talets sista årtionde i förhållandet mellan hovrätten och den enväldige konungen delvis utgående från idén om en "lärd församling". Under denna tid ökade antalet mål som refererades till konungen och även i övrigt inhämtade hovrätten konungens åsikt oftare än tidigare. Thunander förmodar visserligen, att detta kunde bero på en ny mental atmosfär och en viss osäkerhet i förhållande till den enväldige konungen. Karl XI hade redan år 1684 påtalat för Svea hovrätt de stora olikheterna i lagens rätta förstånd och framhållit vikten av att hålla sig till lagens bokstav hellre än till sitt samvete. Bruket att rådfråga konungen i nya situationer kunde emellertid också vara en följd av att hovrätten hade blivit ett lärt samfund: år 1695 hade alla assessorer något slag av juridisk utbildning eller erfarenhet och fyra av dem hade disputerat. Diskussionerna vid sessionerna hade enligt Thunander blivit mera sofistikerade och gick ofta in på teoretiska problem.

Även frågan om hovrättens förhållande till underrätterna är enligt författaren av betydelse för den modernisering och professionalisering, som skedde under 1600-talets lopp. Hovrätten utövade sin kontroll framför allt genom att årligen överse underrätternas renoverade domböcker och gå igenom rannsakingarna i de underställda målen. Därtill övervakades underrätternas verksamhet av hovrättens advokatfiskal, som själv kunde sitta med på häradstingen, därtill kunde han t.ex. av landshövdingar och andra ämbetsmän få uppgifter om häradshövdingarnas eller olika tjänstförrättandes fel och försummelser.

I samband med utredningen av tillsynen över underrätterna behandlar Thunander på ett intresseväckande sätt systemet med lagläsare, särskilt frågan hur man ställde sig till dessa vikarier för häradshövdingarna. Lagläsarna bar ju ensamma ansvaret för domsluten på tingen. Innan lagläsarsystemet avskaffades på 1680-talet hade hovrätterna i uppgift att examinera och godkänna nya lagläsare för sina uppdrag. Thunander påvisar, hur bl.a. landshövdingarna och konungen kritiserade lagläsarna. En genomgång av samtida hovrättsmaterial visar emellertid, att hovrätten ytterst sällan ingrep i lagläsarnas verksamhet, t.ex. genom att påtala begångna fel – trots att en lagläsare kunde avgöra upp till 200 brottmål årligen, under långa tingsresor och tyngd av digert skrivarbete.

Visserligen gällde de flesta klagomålen över lagläsarna framför allt civila mål, särskilt jordägotvister, som i 1600-talets samhälle hade en fundamental betydelse och som kunde beröra adelns tungt vägande intressen. Landshöv-

dingarna kunde påstå att lagläsarna var helt "otjänlige" och konungen kunde anse dem "oförfarne", men Thunander förmodar att detta framför allt berodde på en önskan att återgå till det gamla systemet, där häradshövdingen själv höll ting och bodde inom sin domsaga. Detta skulle ha tjänat allmogens intressen, men samtidigt även det lokala frälset. Under rådande förhållanden kunde de uppburna häradshövdingeräntorna tillfalla en ofrälse assessor eller någon annan ämbetsman.

I kapitel VI tar Thunander ställning även till den debatt, som rör förhållandet mellan lagläsare och nämnd. Enligt min uppfattning utgår han på rätt goda grunder från att det är närapå omöjligt att tänka sig relationen som en maktkamp. Sin uppfattning motiverar Thunander bl.a. med att lagläsarna var yrkesmän, som samtidigt verkade inom flera härad och stod för sakkunskapen på tingen, med den rutin och den pondus som samarbetet med olika nämnder samtidigt gav dem. Lagläsaren och nämnden ställdes därtill ofta tillsammans inför intressekonflikter vid syneförrättningar mellan olika byar eller vid arvstvister mellan olika släkter. I ekonomiskt avseende stod lagläsaren kanske ovanför bonden i gemen, men han hade en god kännedom om bondesamhällets traditioner och levnadsvillkor. Därtill sammanföll hans bakgrund och attityder med det stora flertalet av nämndemännen. Lagläsaren kunde inte heller låta sig ledas av nämnden hur som helst; det var han ensam, som skulle resa till Jönköping och svara för domsluten.

Allt som allt har Rudolf Thunander skrivit ett betydande arbete, som innehåller mycket ny och grundläggande kunskap om förändringarna i 1600-talets rättskipning. Förståelsen av dem är en avgörande fråga, om man så ägnar sig åt "socialdisciplineringen" – en modedeforeteelse inom historieforskningen – eller kriminalitetens historia på ett vardagligare plan. Samtidigt har Thunander på ett förnämt sätt påvisat det omöjliga i att studera äldre rättsfrågor eller uppfattningar om dem enbart utgående från lagstiftningen.

Pia Letto-Vanamo

Gedigen grundforskning om spannmålmagasineringsen

Ilkka Teerijoki, *Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla* [Trygghet under missväxtår? Sockenmagasinen i Finland under 1700-talet]. Historiallisia Tutkimuksia 175. 280 s. Helsinki 1993.

Ilkka Teerijokis undersökning av sockenmagasinen under 1700-talet tangerar både ekonomisk historia och förvaltningshistoria. Spannmålmagasineringsens problem aktualiserades efter att Sverige hade förlorat kornbodarna i Baltikum och under en tid dominerad av merkantilistiska tankegångar uppfattades spannmålsimporten som ett stort nationalekonomiskt problem. Som en utväg framlades en utveckling av spannmålmagasineringsen för att utjämna växlingarna i skördeutfallet. Kronomagasinerna lämpade sig inte för ändamålet, eftersom ett tillräckligt täckande nät av magasin skulle ha ställt sig alltför dyrt för staten. Dessutom motsatte sig bönderna att deras egen spannmål insattes i kronans magasin. Med allt skäl befaredes man, att den då kunde gå förlorad för gott. I undersökningen påvisas emellertid bl.a. att kronomagasinerna i Åbo och Uleåborg hade en stor betydelse för utlåningen av spannmål.

Riksdagen gick in för en annan strategi. Allmogen i socknarna skulle själva frivilligt bygga magasin och dra försorg om hela verksamheten. Den traditionella självstyrelsen fick ila till undsättning där statsmakten kom till korta. Detta var ett typiskt fenomen för slutet av frihetstiden. Både när det gällde att effektivisera fattigvården och den allmänna ordningen (byordningarna) tydde man sig till samma utväg. Också resultaten var likartade, d.v.s. högst varierande i olika delar av riket.

Teerijokis undersökning är en grundlig kartläggning över sockenmagasinen i Finland och deras utveckling fram till början av 1800-talet. Därtill har han utrett magasinsväsendets skeden i Sverige. I Finland slog magasinerna bäst igenom i Nyland, i Sverige uppstod de flesta inom Stockholms, Örebro, Östergötlands och Skaraborgs län. Av de bördiga odlingsbygderna ställde sig Skåne och Egentliga Finland klart avvisande till sockenmagasinen. Dessvärre begrundar Teerijoki inte närmare resultaten av jämförelserna. Missväxtåren avtecknar sig tydligt i tidpunkterna för magasinens grundläggning på bägge sidor av Bottniska viken.

Teerijoki betraktar inrättandet av magasin utgående från perspektivet centralmakt-lokalsamhälle, varvid landshövdingarnas och de lokala tjänstemännens insatser framhävs. Viktigare än själva inrättandet var emellertid magasinens egentliga funktion. Härvid krävs en bedömning av de ekonomiska faktorerna vid sidan av de administrativa. I detta avseende baserar sig Teerijoki på en analys av den framgångsrika låneverksamheten vid sock-

enmagasinet i Nummis och på uppgifter om magasinens kapitalutveckling. Detta har inte ställt sig lätt, källmaterialet är disparat och bristfälligt. Trots detta gör han en del goda observationer, till en del omedvetet.

Teerijoki påvisar, att bönderna på de flesta orter ansåg magasinerna vara onödiga för det ändamål som centralmakten hade tänkt sig. Spannmål var en så viktig handelsvara för bönderna, att de hellre skötte köp och utlåning själva, i stället för att överlåta detta till magasinerna. Teerijokis exkurs till bouppteckningar från östra Nyland visar vilken avgörande ekonomisk betydelse spannmålsförråden liksom tillgodohavanden och skulder i spannmål hade. Bönderna hade således inget behov av gemensam magasinering för dåliga tider. Det framgångsrika magasinet i Nummis socken visar hur magasinerna inom kort blev en "andelsbank" för delägarna, där en maximering av lånerörelsen och ränteinkomsterna var det centrala, inte själva magasineringen.

I ett annat sammanhang påvisar Teerijoki hur sockenmagasinen särskilt på 1800-talet i allt högre grad anlätades för att finansiera gemensamma företag; magasinensmedlen användes för att avlöna skolmästare, till understöd för fattigvården samt för byggande och reparation av kyrkor. Därmed kan man konstatera, att magasinensväsendet från första början följde två olika utvecklingslinjer. Å ena sidan blev magasinerna en "andelsbank" som tjänade delägarnas intressen, å andra sidan en "kommunal utvecklingsfond". Den senare verksamhetsformen företrädde det traditionella bondesamhället, den förra ett nytt slag av "intressesamhälle" med delägare, något som under 1700-talet ofta benämndes enbart "samhälle" och som under 1800-talet övergick till ett renodlat bolagsväsen.

Om Teerijoki hade tagit dessa två utvecklingslinjer till närmare skärskådande hade ett nytt och intressant perspektiv öppnat sig. Statsmakten ville nämligen, av olika skäl, understöda bägge utvecklingsriktningarna, om det så skulle ske med våld. Det låg givetvis i statens intresse att trygga national ekonomin, men följden blev ett stöd till en sådan individuell företagsamhet, som i själva verket undergrävde hela statstänkandet.

Teerijoki har skrivit sin undersökning enligt det s.k. kortare formuläret och karakteriserar själv sitt arbete i all anspråkslöshet som två kartläggningar och några utredningar. Kartläggningarna (magasinsfrågornas behandling på riksdagarna och inom de centrala ämbetsverken samt själva grundläggningsprocessen, deras volym och olika skeden) är väl utförda, men anknytningen till mera allmänna frågor har uppenbarligen med avsikt inskränkts till rätt ytliga betraktelser. Detta framträder bl.a. i osäkerhet beträffande grundläggande begrepp som byteshushållning och naturahushållning eller i att merkantilismen framläggs som tidigkapitalismens motsats. Likaså förefaller antagandena om spannmålens sjunkande bytesvärde under 1800-talet vara i överkant hypotetiska generaliseringar, i synnerhet som marknadskrafterna och de kommersiella intressena blev starkare uttryckligen i samma områden, där magasinerna bäst hade slagit igenom. Dessutom borde den minskade

självförsörjningsgraden ifråga om spannmål under 1800-talet enligt Teerijokis argumentering inte ha gett upphov till ett ökat antal magasin, vilket blev fallet.

Förtjänsterna i Teerijokis undersökning ligger således inte i dess mera allmänna problemställningar, särskilt kring sockenmagasinväsendets ekonomiska dimensioner. Undersökningens styrka ligger i ett noggrant och omsorgsfullt arbete med synnerligen svärbemästrade källor, i framläggandet av nya fakta. Det är självklart, att generaliseringar, analyser och synteser endast kan bygga på en gedigen grund av utförliga arkivstudier. Teerijokis undersökning av sockenmagasinen är en fast lagd och omsorgsfullt uthuggen grundsten i fundamentet för vår kännedom om 1700-talet.

Panu Pulma

Psykohistorikerns analys av väckelsen

Juha Siltala, *Suomalaisen ahdistus. Huoli sielun pelastamisesta* [Den finska ångesten. Oron över själens frälsning]. Otava. 560 s. Helsinki 1992.

Väckelserörelserna hör till de historiska företeelser, som det är svårt att utforska med sedvanliga historievetenskapliga metoder. Den traditionella idéhistoriskt färgade kyrkohistoriska forskningen har närmast begränsat sig till att redogöra för rörelsernas förankringar i den kristna läran och deras spridningsvägar. Det övriga har förblivit närapå orört – kanske till en del p.g.a. av företeelsen har uppfattats som något så djupt religiöst och därmed till sitt ursprung gudomligt, att det har uppfattats som vare sig möjligt eller lämpligt att belysa det med alltför profana metoder. Det är först under de senaste årtiondena som ett historiskt och historisk-sociologiskt forskningsgrepp har utnyttjats i finländsk pietismforskning.

Men även det greppet har sina begränsningar. Det räcker inte för att analysera den väldiga känsloladdning, som var typisk för väckelsen och vars kraft var tillräcklig för att förändra en människas beteende för hela livet. När väckelsen upplevdes för första gången "var det som om eld flammat ur dansarnas handslag, som om spelmannen satt i gapet av ett fruktansvärt vilddjur, vars fasaväckande klor knäppte på fiolen, och det räckte inte länge förrän man fick bära ut våra unga väckta sanslösa från dansstugan". Juha Siltala karakteriserar den tidiga väckelserörelsen med följande ord: "Väckelsereligiositeten var en samhälleligt acceptabel psykos."

Siltala har gjort just denna sektor av väckelseforskningen, dess emotionella aspekt, till ämne för sin forskning. Hans forskningsgrepp är psykohisto-

riskt, vilket redan vid första intrycket förefaller att vara utomordentligt motiverat. Lika oomvistligt är emellertid kanske inte att Siltalas frågeställning har psykoanalysen som sin främsta grogrund. Den psykoanalytiska traditionen utgår som bekant från individens upplevelser under barndomen och deras konsekvenser. Men Siltalas målsättning är bredare och han definierar själv sitt tema som en strävan "att möta och befria det dolda barnet inom den vuxne".

Ordet "befria" spelar en nyckelroll i Siltalas frågeställning och forskningsuppgift. Han skriver att "genom att tala och skriva med laddning eftersträvas inte att sprida information utan snarast att skapa en känsla av befrielse hos mottagaren". Samma strävan gör sig gällande även hos författaren: "Jag hade inte kunnat utforska skörtisterna, om jag inte hade upplevt att de på sitt sätt hade löst problem som även jag har funnit väsentliga."

Siltala hänvisar inte till nya källor och sådana hade också varit svåra att uppvisa, åtminstone i den utsträckning att de skulle ha varit av betydelse för hans frågeställning. Han utnyttjar kända och vedertagna källor, men ställer nya frågor och belyser dem i nya sammanhang. Enligt honom är prästernas korrespondens den mest givande källkategorin, "emedan breven avslöjar den psykiska helhet, vars sönderfall man befarade eller alternativt vars alltför kväsande kraft man önskade upplösa". Jag förhåller mig något reserverat till Siltalas uppfattning om att prästernas "lärostrider inte kan förbigås som bortförklaringar utan istället skall ses som primära källor rörande psykets behärskning, om bearbetningen av barndomsupplevelser i nya situationer". Uppfattningen passar nämligen inte med det vi vet om väckelsen och den s.k. stugudelningen 1852. Prästernas utträde ur väckelserörelsen skedde bevisligen utan lärostrider. Dylika utvecklades först efter brytningen för att rättfärdiga det skedda. Således kom tvisterna i hög grad att framstå som eftertionaliseringar.

Siltalas forskningsgrepp och -målsättningar är krävande; därtill kommer att man vid analysens framskridande möter problem, som sannerligen inte är enkla att lösa. En av de stora frågorna är väckelsevägens koppling till en vidare historisk kontext. Siltala har löst problemet genom att å ena sidan poängtera att han utnyttjat moderniserings- och motivationsförklaringar som sådana och endast kompletterat dem med "motivet att födas på nytt och uppnå en skuldfri livskänsla". Hans förklaringar skulle härigenom inte tävla "med ekonomiska strukturförklaringar utan nyansera de mekanismer genom vilka de verkar" (s. 17). Å andra sidan betonar han att det ekonomiska trycket inte "ensamt kunde skapa den ångest, som gjorde sig gällande under själva väckelsen. Ångestkänslan och tolkningar av denna kan gestaltas oberoende av de ekonomiska bakgrundsfaktorena" (s. 27).

Dessa utsagor innehåller en viss inkonsekvens, men innebär ingalunda att verket inte skulle infria författarens löften. Läsaren förs in i väckelsens första chock, igenom dess väldiga transformerande kraftfält, och fram till den nya harmonin och slutligen även in på lärostriderna. Siltalas rent ut sagt feno-

menala verbala uttrycksförmåga och slagkraftiga vokabulär kombinerat med en skicklig användning av citat gör i varje skede ett starkt intryck på läsaren – och det har ju även varit bokens syfte. Verket blottlägger på ett övertygande sätt den förkrossande och i många avseenden totalt okontrollerbara ångest, som epokens människor upplevde och som de endast genom väckelsen kunde omvandla till en uthärdlig livssmärta. Den smärtsamma och långsamma själsvändan utmynnade i en mödosam men de i flesta fall godtagbar anpassning. ”Det misslyckade och oacceptabla jaget måste skapas på nytt” (s. 35). I enlighet med bokens grundkonstellation utgår författaren från sina forskningsobjekts barndom. Jaget upplevde ett misslyckande i förhållande till modern, uppfostraren; när hennes krav inte kunde uppfyllas föddes ångest.

Siltala tvingar ingalunda ständigt läsaren in på färder i psykoanalysens hemlighetsfulla bråddjup. Boken är på flera punkter å ena sidan mentalitets-historia, å andra sidan en reflekterande och känslopenetrerande berättelse om hur en väldig och passionerad väckelseväg nådde sin kulmination, sedan drev åt olika håll och slutligen utmynnade i inbördes kraftmätningar. Med hjälp av träffande citat tecknar författaren ett porträttgalleri av de enskilda aktörerna, tar fram deras självförebärrelser och stunder av ånger samt framförligt belyser deras mångsidiga religiösa och teologiska reflexioner.

En av bokens mest utmanande frågor gäller orsaken till och naturen av den ångest, som tidens människor onekligen kände. Den av Siltala gestaltade psykologiska mekanismen var säkert en förmedlande, formande och sammanjämkande bakgrundsfaktor. Men han medger även att psykologiska förklaringar lämpar sig sämre för historiska företeelser, isynnerhet ifall de varit massfenomen. Den psykiska faktorn kan inte ha förorsakat väckelsen – inte ens om vi utgår från att en stor mänskorskaras barndomsupplevelser under slutet av 1700-talet förändrades kraftigt i samma riktning. Det väsentliga i den spirande väckelsen var en förändring, som kan förklaras som en reaktion på en annan förändring. Den kan inte ha haft sitt ursprung i psyket, för i så fall ställs man inför frågan om vad som omformade massornas sinnen. Sålunda måste en karakterisering av massrörelser utgå från förändringar utanför psyket.

Låt oss återvända till den i boktiteln formulerade tematiken om ångest. Med undantag av enstaka vaga föraningar kom väckelsen att slå rot i landets västliga delar under 1700-talet för att därifrån långsamt spridas österut. Väckelsens drivkrafter började sina i mitten av 1800-talet. Ångestens ursprung skall därmed sökas inom denna tids- och rumsram.

Siltala fäster på ett ypperligt sätt uppmärksamhet vid ångestens centrala beståndsdel, nämligen vid den individuella skuld-känslan. Den nåd som de ångestdrabbade sökte var också individbunden. Med Siltalas formulering frågade de sig ”vad skall jag göra för att bli frälst?” Det är just förnimmelsen av individuell skuld och stråvan till befrielse genom en lika individuell nåd som är gemensam för alla väckelserörelser, som avgränsar dem till ett feno-

men med en gemensam benämning. Budskapet i Sions sånger präglas av ett aldrig tidigare skådat starkt jagmedvetande (Karin Dovring). I gudsförhållandet omvandlas vi till jag.

Ur vad uppstod denna väldiga skuldkänsla? Lösningen går inte att finna i den "ekonomiska förklaring", som Siltala ospecificerat uppger som motpol till eller utgångspunkt för sin egen analysmodell. Eftersom han inte desto närmare redogjort för den ifrågavarande "ekonomiska förklaringen" skall jag göra det med några ord. Samtidigt exponeras skillnaden mellan det historisk-sociologiska och psykohistoriska forskningsgreppet.

Som sig bör bottnar skuldkänslan i ett individuellt misslyckande, som inte kan skjutas över på andra. Det enda som är "ekonomiskt" i denna process är att den expanderande protokapitalismen – som även den utbredde sig från väst – förutsatte individuell företagsamhet. Tjärbrännaren kunde lyckas, d.v.s. uppleva framgångar, eller misslyckas och drabbas av skuldkänsla. Han kunde förtjäna pengar och använda dem för nya investeringar eller skuldsätta sig och kanske t.o.m. tvingas avstå från sin egendom för att betala sina skulder. På så sätt kom byteshushållningen redan i sin primära form att generera individualism och personligt ansvar. Till denna kategori hörde redan bl.a. Paavo Ruotsalainen, som i hopp om ett bättre liv närde planer på att flytta till Polen. Med sitt östfinska ursprung var han i detta avseende en av de första inom sitt stånd. Kort sagt fungerade relationen precis tvärtemot Max Webers förklaring. Kapitalismens essens födde en protestantisk anda.

Riskernas omfattning och oförutsägbarhet gjorde att den primitiva företagsamheten redan från början uppfattades stå i ett nära samband med hinsides krafter. Man förlitade sig på dem på gott och ont, man bad till Gud och anlidade trollkarlar. Det är betecknande att prästerskapet under nyttans tidevarv aktivt deltog i processen och t.o.m. krävde av sina åhörare samma framgångar i företagsverksamheten, som de själv uppnått tack vare sina ojämförligt bättre materiella utgångspunkter. Det förblev inte oklart för församlingsmedlemmarna hur de borde skörda framgång och förvalta sitt pund. Egentligen utgjorde det ekonomiskt inriktade "upplysningsprästerskapet" tillsammans med den i själsvänder kämpande kaplanen, som åtog sig ett förmyndarskap över det väckta folket, två sidor av samma process. Senare förenades dessa två element i en och samma person. Kaplanen Elias Lagus i Jalasjärvi skördade skriftliga meriter inte bara som översättare av Sions sånger till finska (1790) och utan också som en typisk författare av ekonomisk upplysningslitteratur.

Enligt mitt förmenande är det rationellt att anta att mänskan för första gången ställdes inför individuellt ansvar i sitt normala vardagsliv; först därefter kunde han projicera detta ansvar till att omfatta även sitt förhållande till Gud och saligheten. Väckelserörelsernas uppsving fortsatte tills människan förmådde behärska – i högre grad än tidigare – sitt ansvar och till den därtill hörande skuldkänslan. I praktiken innebar detta en reducering av fö-

retagsamhetens risker och en ökning av livstryggheten. Från och med mitten av förra seklet förmådde även en individ ur den lägre medelklassen, d.v.s. ur bondebefolkningen, på ett alldeles nytt sätt påverka sin framtid. Han var kapabel till det inte enbart inom den ekonomiska sfären, utan även i politiken och slutligen även inom den kulturella sfären. Ett dylikt sakläge tillät att man avstod från att tillämpa det religiösa anpassningsalternativet. Siltala beskriver detta skede som ett vuxenblivande. Termen är träffande även i den bemärkelsen, att en vuxen är i stånd att behärska sin omgivning och därmed påverka sin framtid i en helt annan utsträckning än ett barn.

Juha Siltalas bok har öppnat ett nytt blad i den finländska forskningen om väckelserörelserna. Den har även öppnat en helt ny och utmanande forskningssektor. Det råder inget tvivel om att det finns gott om ämnen för psykohistoriska analyser. Orörd mark finns så långt som ögat når. Man kan endast hoppas att Siltala fortsätter att tillämpa samma grepp på andra frågor och att fältet kommer att locka nya forskare. En granskning av nyutkomna europeiska undersökningar visar att man knappast behöver betvivla detta.

Heikki Ylikangas

Tankemönster inom modern inhemsk familjehistoria

Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* [Familjens århundrade. Den bildade klassens familjeideal och livsstil i Finland under 1800-talet], Historiallisia tutkimuksia 179. 255 s. Helsinki 1993.

Ilkka Herlin, *Kivijalasta harjabirteen. Kustaa Vilkunan yhteiskunnallisen ajattelu ja toiminta* [Från stenfot till kroppås. Kustaa Vilkunas samhällstänkande och -verksamhet]. Otava. 492 s. Helsinki 1993.

Kai Häggmans val av doktorsavhandlingsämne kan betecknas som europeiskt avantgarde.¹ Storborgerskapets/bildningsborgerskapets² familj be-

¹ Jfr Ulrike Prokop, *Lebensentwürfe im deutschen Bildungsbürgertum 1750-1770. Zur Geschichte der Geschlechtskultur* (Frankfurt a.M. 1987). Hans-Joachim Busch, 'Plädoyer für die Aufhebung der Psychohistorie im Rahmen einer kritischen Sozialisationsgeschichte', H.-J. Busch & A. Krovoza (hrsg.), *Subjektivität und Geschichte. Perspektiven politischer Psychologie* (Frankfurt a.M. 1989), s. 52-54. Martin Doerry, *Übergangsmenschen*.

handlas som en ideologisk konstruktion, med vars hjälp en uppstigande samhällsgrupp försöker skilja sig till sin fördel från högre och lägre samt generell legitimeras sin livsstil. Hur idealet förverkligades granskar Häggman på mikronivå med hjälp av köpmanssläkten Wasenius privatkorrespondens som sträcker sig över åtta decennier. Ett urval eller en kortare period skulle inte ha räckt för att belägga en mental förändring. I frågan om de aspekter som kan mätas har resultatens representativitet kontrollerats med hjälp av demografisk statistik. När en forskare utan att sky besvär försöker beakta alla tänkbara nivåer kan man vänta sig mycket av resultaten.

På familjen projicerades farhågor och förhoppningar från hela samhället, den skulle reparera det som moderniseringen krossat. Om familjen svek, hotade samhällsupplösning. Diskussionens tyngdpunkt låg på kvinnans ställning. Från en obetingad lydnad mot husbondeväldet i enlighet med den lutherska hustavlan övergick man i och med den nationella rörelsen och den förändrade näringsstrukturen till en arbetsfördelning baserad på könen olika anlag. På den moraliska nivån tillerkändes kvinnan ett lika människovärde, men det var mannens uppgift att ha hand om försörjning och offentliga angelägenheter. Kvinnans roll blev att fostra dugliga och för den offentliga sfären lämpade medborgare i hemmets värme, som även skulle lägga band på mannens egoism. Reformen genomfördes i den medvetna, manliga sfären (politik, lagstiftning), medan åter sederna, vilkas väktare kvinnorna var, representerade en omedveten samhällskohesion, kontinuitet och det bestående. Kvinnans medfödda färdigheter kom till sin rätt i samband med familjen; som det sammanhållande elementet i familjen fann hon också sin plats i samhället som helhet. Lösgjord ur detta sammanhang blev kvinnan ett offer för sina karaktärsegenskaper: en svag, fåfång hysterika. Konsolideringen av samhället innebar i första skedet att man skulle missionera för medelklassens familjecentrerade livsstil bland underklassen, såsom redan Frykman och Löfgren påvisat.³ Känslan var inte längre en sekundär faktor i rela-

Die Mentalität der Wilhelminer und die Krise des Kaiserreichs (Weinheim 1986). För en lokalundersökning utan psykoanalytisk teori, se även Joachim Studberg, *Globetrotter aus dem Wuppertal. Eine Untersuchung grossbürgerliche Mentalität anhand autobiographischer Reiseaufzeichnungen aus der Zeit des deutschen Kaiserreichs* (Pfaffenweiler 1991).

² Om begreppen, se Jürgen Kocka, 'Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert', *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert* (Göttingen 1987), s. 21-63.

³ Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Den kultiverade människan* (Lund 1979). Jfr Alexandra Ramsay, *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors - två fruntimmersföreningar 1848-1865*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 144 (Helsingfors 1993). I Sverige vid sekelskiftet koncentrerade missionen sig på egnahemsrörelsen, på trädgårdsbrukets förädlade verkan på industriarbetarna. Leif Jonsson, *Från egna hem till villa* (Stockholm 1985). I Finland gjorde arkitekturen i de modellhus, som undersökts av Kirsi Saarikangas (1993), kvinnan till hemmets hjärta.

tionerna mellan makarna, men den räckte inte ensam. Kvinnan skulle visa sin duglighet som fostrare, mannen åter sin som en ansvarsmedveten försörjare. I och med näringsfriheten fick barnen välja bana och äktenskapspartner mera fritt än tidigare. Moderniseringen förverkligades fr.a. genom att det blev möjligt att uppfatta en individualitet lösgjord från hushållet/matlaget och att den kunde komma i konflikt med släktens förväntningar.

Häggmans undersökning följer hur en storfamilj av hushållstyp omformades till kärnfamiljer och individuella levnadsbanor såväl i fråga om boendearrangemang, lagstiftning som i fråga om att utveckla och ta hand om sig själv. Han håller sig till verifierbara empiriska frågor och lägger fram internationellt jämförbar kunskap om borgerskapets och den bildade klassens historia.

Häggman kan empiriskt ta ställning till den gamla familjesociologiska diskussionen om, huruvida man tidigare levde i patriarkaliska storfamiljer eller om kärnfamiljen och den självreglerande individen var mera typisk i västländerna också under förmodern tid. Som förklaring till familjeidealens genombrott godtar han vare sig industrialiseringen eller idéströmningar, utan hävdar att den diskussion om kvinnans ställning och familjemoralen som tog sin början på 1840-talet växte fram ur den bildade klassens dubbelstrategi för att erövra sin plats: genom en kritik av adelns moral och ett förmyndarskap över allmogen. Tanken är inte originell, men förklarar på ett tillfredsställande sätt den moraliska paniken före de egentliga samhällsförändringarna.

I fråga om den ideologiska polemiken om familjen som samhällets stöttepelare förmår Häggman bäst nyansera teser som redan är bekanta ur andra sammanhang.⁴ Hans referat av den allmänna diskussionen tar i alla fall, i förhållande till dess tyngd, för mycket plats på beskostnad av presentationen av släkten Wasenius' familjeliv. Enligt min mening hade det varit bättre att framlägga de centrala linjerna i den allmänna diskussionen i mera koncentrerad form och oftare låta wasenierna komma till tals med egna ord. I de allmänna avsnitten upprepas för varje skribent och diskussion i stort sett samma slutsatser om det ömsesidiga beroendet mellan familjen och den statliga moralen, utan att bevisföringen i någon högre grad skulle fördjupas när framställningen framskrider. Släkten Wasenius liv framstår åter som alltför torrdestillerat. Häggman ådagalägger givetvis en mogen forskares grepp när han i det överflödande rikliga materialet betonar de väsentliga dragen och återger dem med egna ord. Det är lätt att drunkna i läckra brev-

⁴ Jfr t.ex. George L. Mosse, *Nationalism & Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe* (New York 1985). Jeffrey Weeks, *Sex, Politics and Society. The Regulation of Sexuality since 1800* (London-New York 1981). Jos van Ussel, *Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindschaft. Texte zur Sozialgeschichte und Alltagsleben* (Gießen 1977).

citat från förra seklet. Trots allt hade fler citat hjälpt läsaren att dra sina egna slutsatser och märka vilka temata av alla tänkbara som författaren betraktat som viktiga.

Problemet med Häggmans bok är strukturen. Berättelsen om släkten Wasenius och familjeideologiernas historia överlappar varandra, men oftare så att de gör varandra överflödiga än så att de skulle motivera varandra. Avstampen med den tematik som kristalliseras i Almqvists bok skulle fungera bättre om den enbart skulle bestå av en presentation av boken, den enorma reaktion den gav upphov till och därefter skulle sammanfatta de för författaren centrala frågorna. Nu blir vi tvungna att läsa tiotals sidor om linjerna i den allmänna familjepolitiken redan före frågeställningen och för säkerhets skull upprepas de oförändrade i början av tredje delen. I avsnittet om släkten Wasenius fungerar Häggmans disposition och berättelsen framskrider naturligt från en fråga till en annan, men det typiska i släktmaterialet hade kanske kunnat fastställas i statistikens ljus, utan onödiga underkapitel (4.1. vs. 4.2.) om borgerskapet i allmänhet, där samma iakttagelse om släkten Wasenius upprepas på ett verbalt plan. Den tredje delen förstärker intrycket, att boken hade bort sammanställas av tre självständiga undersökningar. Vi får veta tryckvärda saker om ståndssamhället, den uppstigande bildade klassens moraliska och kärlekscentrerade familjeideal, hegelianska syn på familjen som statens grundenhet samt könens komplementära utveckling, ogifta kvinnors ställning o.s.v., men den här kunskapen behövs inte för att förstå avsnittet om släkten Wasenius och detta i sin tur tillför inte de allmänna resonemangen något nytt. Häggmans två berättelser uppfyller inte det ideal han mångordigt presenterar om två likvärda kön med olika men kompletterande egenskaper – de kompletterar inte varandra till en helhet som vore mer än delarnas summa. Det förefaller som om idéerna i denna dubbelberättelse skulle löpa separat från samhällsutvecklingen och samhällsklassernas livsstil, även om författaren försöker övertyga oss om motsatsen. Redogörelsen för diskussionen om giftomannarätten saknar inte diskursanalytiska förtjänster, den visar hur samma argument rotar sig i olika kontexter vid olika tider – de som försvarade kvinnans valfrihet utgick antingen från ett moraliskt familjeband eller från individens frihet. Å andra sidan upphör behandlingen av lagstiftningen litet abrupt på denna punkt, trots att senare familjelagstiftning för symmetriens skull katalogiseras ända till undersökningsperiodens slut.

Avsnittet om släkten Wasenius är bokens mest lyckade. Där går författaren igenom inte bara släktens öden utan också dess konkreta livsmiljö och -innehåll samt bokför noggrant attityderna både till de livsvillkor som betraktades som oföränderliga (döden) och till de faktorer som man ansåg att man kunde påverka (val av äktenskapspartner, barnuppfostran, hälsa). Även om han inte teoretiskt motiverar valet av vissa temata knyts de i alla fall i slutledningarna samman till en etik för livsstilen hos en åt två håll avgränsad uppstigande samhällsklass. Mannen ärvde inte en ställning, utan måste visa

sin förmåga som ett villkor för att bli självständig och kunna grunda familj. Kvinnan svarade för fostran som siktade på en systematisk livspraxis som avgränsades nedåt. Till strävan att behärska sitt liv hörde också ett aktivt grepp om den egna hälsan, även om kontrollen över den med hjälp av vattenkurer stannade på ett symboliskt plan. På denna punkt ger Häggmans anknypning till en socialhistorisk tradition undersökningen stadga, ty om man opererade under beteckningen mentalitetshistoria, kunde man nöja sig enbart med en lös attitydbeskrivning utan att dryfta attitydernas sammanhang och orsakerna till att samma schema återkommer i olika sammanhang.⁵ I avsnittet om släkten Wasenius gestaltas det empiriska materialet av en fungerande teori, något som man gärna hade sett också i andra avsnitt.

Det är naturligtvis orättvist att kritisera en forskare för att han underlåtit att behandla sådana frågor som han inte uppställt för sig, men avhandlingens lockar till dryftningar också av psykiska förändringar inom storborgerskapet/bildningsborgerskapet, eftersom materialet tillåter det och författaren själv åtminstone intuitivt rör sig nära psykohistoriens frågeställningar. Det är svårt att definiera bort förändringar i psyket från en granskning av förändringar i livsmiljö och -stil. Ifall dylika frågor beaktats hade hypoteserna på många punkter kunnat preciseras.

För det första öppnar resultaten ett tolkningsperspektiv också på hur ett autonomt jag utvecklas ur ett kollektivt jag (familial self). Konflikter rörande självständighetsblivande och ansvaret för det egna livsödet blir bekymmersamma för individen först när ekonomin kräver att man verkar som ett självständigt subjekt och kulturen uppställer som ideal att den unge lösgör sig från familjen. Det är fråga om historiskt och kulturellt specifika subjektformer, ty i t.ex. Japan och Indien har ekonomisk framgång varit möjlig i ett symbiotiskt förhållande till familjen och prestationsmotivationen har varit familjens heder och uppskattning från familjeöverhuvudets sida och inte i så hög grad ett försök att visa att man reder sig själv. I dessa kulturer förutsätter en utvecklad ömsesidighet och hierarki att man förhåller sig med inlevelse och återhållsamhet till andra. När man talar om "den autonoma bürgerliga personligheten" är det alltså inte nödvändigtvis fråga om att placera andra kulturers jagformer på en lägre utvecklingsnivå.⁶ Med hjälp av Häggmans material kunde man kanske verifiera en stegvis övergång och påvisa olika tidsplan i attityder och beteendemönster, men det är möjligt endast genom att använda "familial/individual self" som ett heuristiskt begrepp och genom att explicera den bakomliggande psykodynamiska teorin.

⁵ Jörn Rüsen, 'Historiatiede modernin ja postmodernin välissä', *Tiede ja edistys* 1992, s. 277-280.

⁶ Jfr Robert N. Bellah & al., *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life* (Berkeley, Los Angeles, London 1985), s. 55-62. Alan Roland, *In Search of Self in India and Japan. Towards a Cross-Cultural Psychology* (Oxford 1989), s. 136, 279-281, 314, 321-323, 330.

Ett annat exempel på en av psykodynamiken möjliggjord "strukturhelt" kunde utgå från Häggmans konstaterande att man tog avstånd från ett icke-ståndsmässigt pars barn för att de "luktade" och var illa klädda, trots konkreta iakttagelser om motsatsen. Uppenbarligen riktade avståndstagandet sig också mot underklasskvinnornas sexualitet, som väckt "djurisk lust" hos en olycklig ståndspersonsman och eliminerat hans självkontroll. Det förefaller som om detta skulle anknyta till iakttagelsen, att en mesallians nästan aldrig ingicks mellan en kvinna av högre stånd och en man av lägre och att den uppstigande nationella medelklassens samhällslära för kvinnan reserverade rollen som ett stöd för mannens moral. Ett fästepar inom överklassen hade mycket sällan föräktenskapliga sexuella förbindelser. Allt detta finns bland Häggmans resultat, men hade kommit bättre till sin rätt, ifall han explicit redogjort för sina intuitiva urvalsprinciper och knutit en psykodynamisk dimension till granskningen av den uppstigande samhällsklassen, dess gränsdragning mot sin egen lägre sida (sexuella och/eller strävan till omedelbar behovstillfredsställelse). Då skulle läsaren lika bra som författaren förstå varför wasenierna förhöll sig så allvarligt till de vattenkurer som "kurerade" tarmsjukdomar; det var fråga om ett symboliskt avlägsnande av något ont/smutsigt med hjälp av karaktärsstyrka och självkontroll.⁷ När man började se det som mindre önskvärt att gifta barn bodde i samma hushåll som föräldrarna, började man kanske också till detta knyta sexuella rädslor som varit ökända inom ramen för tidigare praxis och mera allmänt svårigheter att avgränsa personligheten.

En sträng moral innebar inte total undertryckelse: Häggman konstaterar, att förlovningens bindande karaktär inte i praktiken svarade mot de högtflygande principerna och att borgarfamiljernas unga vid baler inom det egna ståndet fick njuta av en annars tabubelagd erotisk spänning. Undersökningsresultatet stöder Peter Gays omvärdering av den viktoriańska sexualiteten: man hade inte utrotat passionerna, utan för dem fanns alltid en utloppskanal som inte väckte anstöt.⁸

Individualitetens början i borgerlig mening kunde kanske dateras, inte bara med hjälp av förändringar i boende- och hushållsformer, utan också genom det ekonomiska subjektet: när började man ta ränta också av den egna klanens medlemmar?⁹

Den långa undersökningsperioden skulle också ha gjort det möjligt att fastslå förändringar i uppfostringsmetoderna. Även om en ståndspersonsmor ännu i slutet av perioden överlät barnavårdens rutiner åt anställt folk, fick

⁷ Jfr Mary Douglas, *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo* (London, Boston, Melbourne, Henley 1984, urspr. 1966).

⁸ Peter Gay, *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud I. Education of the Senses* (New York-Oxford 1984).

⁹ Jfr Juha Siltala, *Suomalainen abdistus. Huoli sielun pelastumisesta* (Helsinki 1992), s. 524-525 (not 289).

hon inte längre göra det för att ägna sig åt sina nöjen, utan tyngdpunkten i hennes intressen skulle ligga inom hemmets sfär. Vid ett sjukt barns bädd kunde också en ståndspersonsmor vaka i veckor. Amning började ses som en del av modersrollen, mekanisk uppfödning lösgjord från känslband räckte inte. Det förefaller som om man här kunde tillämpa de Mause's indelning i ett övergivande (abandoning) och intrusivt skede: barnets inre värld och karaktärsutveckling blev ett viktigt projekt för föräldrarna; styrande med hjälp av skuld känslor ersatte en yttre disciplin med aga.¹⁰ En medborgare som programmerats att frukta att bli förskjutet och eftersträva att bli accepterad var bättre rustad för att avstå och arbeta på lång sikt såväl inom affärlivet som på den statliga scenen. Karaktären forstrades ytterligare genom att barnet skickades hemifrån, men barnet hade då redan erfarenhet av god kontakt som ett motiv för framåtsträvande. Här förelåg en avgörande skillnad jämfört med de lägre klasserna, där barnen skickades hemifrån (som småpigor och -drängar) av ekonomiska skäl.

På den lutherska hustavlans tid motiverades hörsamhet mot föräldrarna med en evig tacksamhetsskuld. Det var föräldrarnas uppgift att hålla tillbaka den gamle Adam som bodde i barnet. Från att betona att människan var underkastad arvssynden övergick man till evolutionsideal och en synergetisk medverkan till egen frälsning i och med att en individuell "frälsning" blev möjlig inom det ekonomiska livet. Häggman kunde ha fastlagit denna överensstämmelse då han redogör för hur idéerna förändrades.

Valet att binda sig vid teorilös forskning är givetvis något som man måste respektera, även om en forskare på Häggmans nivå inte enligt min mening skulle behöva tillgripa en dylik excess i nödvärn. Men om han vill avlägsna begreppslinserna från sina iakttagelser, borde han också ha låtit bli att definiera sådana "hjälpbegrepp" som "livsstil", "världsbild" och "mentalitet". Definitionerna avslöjar nämligen endast, att användningen av dem inte bidrar till att få fram några väsentliga relationer i undersökningsobjektet och inte heller klargör beskrivningen.

Häggmans undersökning vore värd internationell uppmärksamhet, men före en eventuell översättning borde den koncentreras på individualitetens utveckling och former inom släkten Wasenius. Trots sin ojämnhet för avhandlingen fram en mängd ny kunskap om familjehistoria. Författaren visar sin mognad när han gestaltar forskningsobjektet och genom sina iakttagelser om dess förändringar. Källbasen är berömvärd, särskilt i fråga om tryckt material och forskningslitteratur. Boken är ett gott självständigt lärdomsprov, även om den inte uppfyller alla de förväntningar som problematiken väcker.

*

Akademiledamoten Kustaa Vilkkuna (d. 1980) ihågkoms som Kekkonens grå eminens och budbärare, som av motståndarna betraktades som en böjlig

¹⁰ Lloyd deMause, *Foundations of Psychohistory* (New York 1982).

vindflöjel utan egna principer. Vilkunas etnologiska undersökningar gällde i alla fall hembygdens tradition och hur den böjdes men inte bröts i nya förhållanden. Han försökte ur det förflutna härleda värden som kunde bilda basen för en hållbar nationell identitet i nutiden. Dessa två roller ter sig åtminstone vid första anblicken som inbördes motstridiga.

Ilkka Herlin har valt att undersöka mentalitetsutvecklingen inom sin morfars släkt och hur släkttraditionen på ett skapande sätt tillämpades i nya förhållanden. Därmed blir undersökningen mentalitetshistorisk, eftersom de väsentligaste dragen i Vilkunas mångfasetterade verksamhet betonas. Ett annat sätt att skriva en biografi hade varit att använda huvudpersonen som tittglugg till hans olika verksamhetsmiljöer; de intressanta händelserna under krigstiden och Kekkonens tid har visserligen på några punkter lockat Herlin att anlägga en dylik tvärsnittsaktig biografistil. Som helhet hålls undersökningen dock samman till följd av författarens metodiska val och han drunknar inte i sitt unika materials detaljrikedom.

Herlin härleder på ett trovärdigt sätt Kustaa Vilkunas karaktärsdrag ur en ambivalent bakgrund, släkten Vilkunas boendepietistiska arbetsamhet och släkten Kaarlelas poetiska läggning. Herlin kan följa hur den gamla pietismen i takt med det ekonomiska avancemanget förändrades från ett accepterande av människans eländighet till en ångestfylld borgerlig arbetsmoral och tvångstakt, där den syndiges oförtjänta rättfärdiggörelse ersattes med ett neurotiskt slit för att behärska sitt liv. Kustaas far August Vilkuna upplevde skörtismen som en tvångströja, som inte gav något rum för hans begåvning, inte ens som barn. Därmed kom han att drömma om ett tillstånd utan störande moment utanför arbetslivet och kunde inte fördra dem, som föreföll att komma lättare undan i livet än han hade gjort (t.ex. "lata" socialister). I motsats till sin far fick Kustaa tack vare sin handskada växa upp i en mild moders förlängda omvårdnad och tillägna sig världen i egen takt, med hjälp av egna associationer, inte som ett intrång. Faderns frihetskärlek tog sig uttryck i trots mot överhetens bestämmelser, medan Kustaa förmådde leva autonomistiskt i världen utan att göra samhället och individen till abstrakta antagonister. Som kontrafaktiskt motexempel använder Herlin Kustaas bror Joose, som kom att föra vidare skörtisttraditionen genom att på ett svartvitt sätt dela in världen i oss och dem, mot vilka man måste försvara sig med vapen i hand. Kustaas stabilare självförtroende tillät honom att granska verkligen på ett mera mångfasetterat sätt: när han inte för sin självkänslas skull var tvungen att vara något särskilt och stort, kunde han värdesätta också sådant som var annorlunda, utan att alls pruta på sitt eget värde. Därmed fanns det för honom betydligt färre förbjudna tankeriktningar, vilket gjorde honom till en politisk realist redan innan han gav sig in i politiken. Herlins mentalitetshistoriska släktutredning är inte ett separat bihang till en politisk biografi, utan den politiska biografien står eller faller med den.

Vilkunas släktbakgrund, liksom även hans hustrus släkt, var högerinriktade, men han anslöt sig till agrarförbundet 1936. Beslutet visade en stolthet

över hans landsbygdsbakgrund och en tilltro till att man med de färdigheter den gav kunde göra sig gällande också i Helsingfors. Den vänkrets som vid denna tid uppstod kring Kekkonen blev Vilkunas språngbräde. Han eftersträvade inte någon ledande ställning för egen del, utan för att utöva inflytande behövde han som redskap en beundrad ledargestalt, men en i förhållande till vilken han på ett intellektuellt plan stod på jämbördig fot trots den hierarkiska skillnaden. Kekkonen kunde förödmjuka honom, men lyssnade å andra sidan in i det sista på han synpunkter ännu i det skede då han blivit dövd för andras kritik (eller då kritiken redan tystnat). Då Vilkuna under kriget verkade i ledande ställningar inom Statens Informationsverk och krigscensuren, beundrade han sina förmän, president Risto Ryti och statsminister Edvin Linkomies. Den kontemplative Vilkuna, som vuxit upp i symbios, valde alltså utåtriktade och instrumentellt inriktade, beslutsamma män som komplement till sig själv.

Vilkuna projicerade sitt eget jagideal på Kekkonen, d.v.s. en produkt av bondekulturen som var kompetent i den moderna världen. En kontrast var den adlige, svenskspråkige Svinhufvud, som representerade en typ som i sin brist på smidighet var dömd att dö ut i det naturliga urvalet. Bilden av sonen från Lepikko torp, som lanserades under Kekkonens presidentvalskampanj, var Vilkunas skapelse och denne försökte t.o.m. i hela nationen inpräglade realistiska bonde- eller bildningsfennomanska dygder i stället för militära storhetsdrömmar.

Vilkuna gick här tillväga just på det sätt som en uppstigande bildad elit alltid har gjort – han formade folket på ett sådant sätt, att det behövde just det som var gott hos honom själv. Pojken som var präglad av en känslig modersrelation formade fosterlandet till en igenkännande och mottagande part, vilket måste betraktas som undersökningens egentliga hjälteberättelse om man betänker landsbygdsynglingens anpassningssvårigheter i den nya livsmiljön. Vilkunas etnologi var ingen antikvarisk rekonstruktion, utan en konstruktion av nuet så, att Vilkuna eller hans alter ego, hans jagideal Kekkonen, kunde finna sin plats. Vilkuna var uppenbart uppriktigt övertygad om att en sådan identitetsbildning erbjöd också fosterlandet en hållbar grund för självkänsla. Om man stödde sig på den egna traditionen kunde man öppna sig för världen och bearbeta impulser utifrån så att de kunde omfattas, vilket var ett gammalt snellmanskt program. Vilkunas politik var att bygga upp ett själv i förhållande till samhället genom att kämpa om definitionernas innehåll; det främmande och fientliga kunde subsumeras under samma grundläggande dygder som det egna.

På äldre dagar kom Vilkuna att sörja över att bondetraditionen smulades sönder under trycket från ekonomiska krafter – världen trängde sig på som något främmande om man inte genom egna betydelse kunde få ett kreativt grepp om den.

Jag skulle sammanfatta det avhandlingen har att ge ur psykohistorisk synvinkel på följande sätt. Herlin psykologiserar inte, utan undviker tvärtom

medvetet en teoretisk eller abstrakt analysnivå. Undersökningens metodiska inledning är också så knapp, att det skulle vara otänkbart i en avhandling på något annat vetenskapsområde än i Finlands historia. Men å andra sidan finns det otaliga avhandlingar där författaren inte riktigt får ut något av materialet trots en apparat på hundra sidor eller mer som framhäver den egna lärdomen. Herlin ådagalägger en tillräcklig mognad i sitt vetenskapliga tänkande genom att härleda Vilkunas mentalitet och utveckla den på ett rent av elegant sätt genom det omfattande arbetet. Lovarna förbi teorin torde också vara uttryck för en avsiktlig trohet mot morfaderns pragmatism eller förfädernas herrehat. Ifall Herlin hade varit sociolog skulle han ha skrivit en lång självreflektion om sin inlevelse i morfadern samt om de kunskapsteoretiska svårigheterna i den processen. Nu gör han bara sitt arbete och låter resultaten tala för sig.

Ur den politiska historiens synvinkel är det nya som framkommer om Vilkunas verksamhet kanske hans intima kontakter också med västerländska underrättelsetjänster efter kriget. Dem knöt han då han av inrikesminister Hillilä fick i uppdrag att diskret dämpa officerarnas planer på motståndsrörelse och exilregering. Vilkunas Vladimirov-kontakter kom in i bilden på 1950-talet och fortgick ända till slutet samtidigt som hans västkontakter redan av språkskäl hamnade mera i bakgrunden. Vilkuna förblev också sina baltiska universitetskontakter trogen, även om saken inte gav upphov till samma uppståndelse som i fråga om V.J. Sukselainen; Vilkuna förmådde Kekkonen att besöka Estland 1964. Han stödde också intima kontakter med Skandinavien, vilket bidrog till att Kekkonen kom att driva bildandet av sådana neutrala block som i ett skede tilltalade Sovjetunionen som en motvikt till den västliga militäralliansen. Som helhet avslöjas politiken efter kriget som en maffiaaktig kamp mellan agrarförbundets maktgrupp och vapenbrödragrupperingen, en kamp där smutsiga medel och konster, inlända inom underrättelsetjänsten var tillåtna.

Inom utrikespolitiken fick Vilkunas symbiotiska infallsvinkel, skapande av synkroni genom dirigerande som påminde om godtrogenhet, kanske inte alltid önskad genklang. Herlin rentvår morfadern från skulden till dessa oönskade resultat genom att skjuta skulden på efterskidarna, som saknade den klara realismen hos den nya utrikespolitikens pionjärer, men tendensen stör inte huvudresultaten.

För den som läser avhandlingen som politisk historia torde det bli en besvikelse att behandlingen av politiken upphör när Kekkonen stabiliserat sin ställning 1962 och därefter tar upp tråden egentligen endast i samband med drivvedsdiskussionen ("den nya historien") samt akademikampen och Repo-radion, vilka refereras mycket kursoriskt. Eftersom motståndarnas synpunkter i allmänt ägnas ringa uppmärksamhet blir boken rätt anemisk som politisk historia. Den politiska händelsehistorien på 1960- och 1970-talen avbryts till synes abrupt med presentationen av Vilkunas bok *Lohi*, men det är motiverat: schemat i Vilkunas aktivitet har presenterats,

medan boken om en förvinnande livsform åter samlar Vilkunas ledande idéer. Om forskningsmålet är att identifiera ett schema, behöver författaren inte behandla alla händelser där det upprepas, vilket skulle vara motiverat i en politisk biografi.

Temats avgränsning är också en motivering för den smala källbasen. Eftersom avhandlingens tema är att följa Vilkunas upplevelsestruktur, får källbasen en tyngpunkt i material som han själv producerat. Om huvudmålet åter hade varit avslöjanden inom händelsehistorien skulle författaren ha varit tvungen att mera i detalj ta ställning till tidigare forskning och gå igenom en tröttnande mängd källor för politisk historia.

Under en tid då finskan håller på att torka ut som vetenskapligt språk är det nostalgiskt att läsa personlig text, där författaren eftersträvar och uppnår det fennistiska uttryckets smidighet; han bor i språket.

Juha Siltala

Maktens knutpunkt

Seppo Tiihonen, *Hallitusvalta. Valtioneuvosto itsenäisen Suomen toimeenpanovallan käyttäjänä*, [Regeringsmakten. Statsrådet som utövare av den exekutiva makten i det självständiga Finland], Hallintohistoriallisia tutkimuksia 3. 399 s. VAPK-kustannus, 1990.

Den moderna statsförvaltningens historia i Finland har länge varit ett försummat område. På senaste år har luckan i alla fall börjat fyllas. En betydelsefull roll har därvid spelats av doktorerna Seppo och Paula Tiihonen. De har i en serie verk kartlagt förvaltningsmaskineriet i det självständiga Finland, dess utveckling och sätt att fungera.

I *Hallitusvalta* granskar Seppo Tiihonen toppen av förvaltningspyramiden, statsrådet. Det utgör tredje delen av en i officiell regi utgiven serie av förvaltningshistoriska undersökningar. Utgivningen har skötts av en kommitté under ordförandeskap av kanslichef Jaakko Numminen, själv författare av ett verk om statsrådets problematik.

Begreppet statsrådet kan hos oss uppfattas på två sätt. I vidare mening består det av samtliga ministerier med deras tjänstemannastab och av hierarkins krön, ministerkonseljen (regeringen). I trängre mening syftar ordet bara på ministrarna, som tillsammans med presidenten utövar den högsta verkställande makten i Finland. I den betydelsen används det t.ex. i RF 36§, där det sägs att statsrådets medlemmar skall åtnjuta riksdagens förtroende.

Utanför statsrådet står däremot de centrala ämbetsverken, som visserligen lyder under de olika ministerierna men har en självständig beslutanderätt. De har hittills varit ett karakteristiskt drag för vår statsförvaltning, men är nu i motvind och håller på att antingen försvinna, sammanslås eller transformeras. Tiihonsens bok handlar om statsrådet i vidare mening men tangerar också ämbetsverkens ställning.

Statsrådet har relativt nyss behandlats i ett fyra delar stort arbete, *Valtio-neuoston historia 1917–1966* (utgivet 1975–77). Man kan ställa frågan, om just det ämnet krävde en ny behandling. Svaret är, att det inte har kunnat undgås att de två verken går på varandra och att dubbelarbete har utförts. Uppställningen är dock olika. Medan arbetet om statsrådets historia är strikt indelat i en historiskt upplagd, berättande del och en systematisk analys av olika funktioner, "varvar" Tiihonen de båda ämnena. Helheten blir därigenom mera åskådligt framställd och det blir möjligt att tränga djupare in i detaljerna. Tiihonsens grepp är förvaltningshistorikerns, och det är beslutsformernas utveckling som han ägnar det största intresset. Också statsrådet som politisk beslutsinstans ges uppmärksamhet utan att någon större fördjupning på det området blir möjlig.

*

Tiihonen indelar sin analys i tre perioder, som han kallar "Den formella rättsstaten", "Krigs- och reglementeringsstaten" och "Välfärdsstaten". Det är klart att sådana begrepp måste vara approximativa. Den första rubriken täcker tiden från självständighetens början till 1939. Avgränsningen är naturlig: redan på vinterkrigets första dag börjar en reglementeringshushållning och en maktkoncentration hos exekutiven, som starkt kontrasterar mot den första republikens mera liberala system.

Det som Tiihonen kallar den formella rättsstaten var dock aldrig någon nattväktarstat i den liberala doktrinen mening. Idén om den aktiva statsmakten, som i det nationella intressets namn vårdade sig om samhällets välfärd, har aldrig varit död i Finland. Speciellt intresset för att utveckla lant- och skogsbruket och skapandet av ett modernt sjukhusväsen visar att också 1920- och 1930-talets stat uppfattade sin uppgift som någonting vidare än blott rättsordningens upprätthållande. I slutet av perioden, under Cajanders rödgröna regering, tillkom dessutom en målmedveten socialpolitisk verksamhet – välfärdsstatens idé skyntade.

Jämfört med senare tider var statens verksamhet ändå anspråkslös. Knappt 10 procent av bruttonationalprodukten gick åt till skatter och tjänstemannakårens tillväxt var långsam. Det var därför möjligt att länge komma till rätta med kortvariga regeringar utan bred parlamentarisk förankring. Också där betydde Cajanders trea (1937–39) en ny epok. Om kriget inte hade kommit, hade utvecklingen mot en socialstat troligen varit densamma som i Sverige.

Nu var det i krigets smältugn som statens uppgifter förändrades. Tiihonen inleder som nämnt avsnittet om krigs- och reglementeringsstaten med krigsutbrottet 1939. Svårare är det att finna en lämplig gräns mot följande period eftersom utvecklingen gick gradvis. Tiihonen väljer att dra gränsen 1956, året då Kekkonen valdes till president. Då hade samhällslivet dock redan en längre tid normaliserats; den krigstida reglementeringen upphörde på det hela taget under Tuomiojas regering (1953–54) och krigsskadeståndet hade slutbetalats föregående år. Tiden från den första Kekkonen-regeringen 1950 fram till folkfrontssegern 1966 bildar egentligen en övergångsperiod före välfärdsstatens egentliga genombrott, en period karakteriserad av en statlig maktutvidgning som ännu inte hade blivit galopperande, och av stegrad maktanhopning hos organisationerna (deras pyrrhusseger var generalstrejken 1956).

Men låt oss följa Tiihönens indelning. "Krigs- och reglementeringsstaten" betyder en enorm utvidgning av statens befogenheter, en "total ledning" av samhället för att citera Tiihonen. Viktigt är att det utvidgade statsmaskineriet bara delvis skrotades under 1950-talet. Tanken om statens omfattande ansvar blev kvar, nu motiverad inte bara med återuppbyggnaden efter kriget, utan också med nödvändigheten att bevara samhällsfreden och att balansera de olika klassernas intressen. Utgiftsnivån förblev hög, ehuru inte så hög som senare under 1960- och 1970-talen. Enligt Tuomo Martikainen (*Julkisen sektorin kasvu Suomessa*, Deta-projektet 13, 1975) växte statsutgifterna, i fast penningvärde, till det fyrdubbla mellan 1930 och 1960. Det bekräftar den gamla tesen, att kriget är förändringarnas moder.

De interna förändringarna inom statsapparaten gick parallellt med ändrade relationer mellan staten och medborgarna. Fullmaktslagstiftningen, som kunde ha berörts mera ingående av Tiihonen, betydde att stora områden överfördes från den ordinarie lagstiftaren, riksdagen, till exekutivmakten. Tiihonen ägnar speciellt intresse åt statsrådets inre beslutsformer. Medan förhållandet mellan regering och riksdag och därmed parlamentarismen för en tid trädde i bakgrunden, uppkom 1939 en ny dualism, där polerna var regeringen och högkvarteret, sedan presidenten författningsenligt hade överlätit sitt överbefäl på Mannerheim. Dualismen krävde särskilda åtgärder för att överbyggas. Det betydde dels täta överläggningar mellan Mannerheim och regeringens inre ring, dels mildrades tudelningen genom att försvarsministern, general Walden, direkt fungerade som marskalkens personliga representant i regeringen.

Tiihonen behandlar utförligt den interna maktkoncentrationen i statsrådet. Ett formligt förslag om upprättande av ett "krigstida statsråd" med ett fåtal medlemmar avväjades av riksdagen, men det hindrade inte att ett inofficiellt krigskabinett med varierande medlemsantal uppkom. Redan under vinterkriget var avgörandena koncentrerade till en tremannagrupp (Ryti, Tanner, Paasikivi), och övergången till tysk orientering sköttes också utan medverkan av regeringen som sådan.

Presidentämbe- tets förändrade ställning var också en följd av kriget. Som Tiihonen riktigt påpekar, fick Ryti redan som statsminister ett fast grepp om utrikespolitiken och dess skötsel flyttade med honom över till presidentens bord; samma process upprepades åren 1944–46 med Paasikivi. Doktrinen om presidentens särskilda ansvar för utrikespolitiken har alltså sitt upphov i historiska tillfälligheter.

Efter kriget kom det kollegiala beslutsfattandet i statsrådet igen till sin rätt, och det nådde en höjdpunkt under Kekkonens rödgröna regeringar på 1950-talet, där motsättningarna var skarpa och den politiska jämvikten labil.

Det tredje och sista avsnittet kallar Tiihonen alltså "välfärdsstaten"; hade han fortsatt förbi 1990 hade han uppenbarligen varit tvungen att ägna en skild framställning åt välfärdsstatens partiella demontering och omvärderingen av statens ställning överhuvud.

Tiihonen själv preciserar den något slagordsmässiga termen välfärdsstat såhär: "En mera träffande behämning på statsrådsnivå vore en effektivitetskultur, som knyter statsrådet till ekonomin." Ekonomisk politik och socialpolitik blev statens två främsta aktivitetsområden. Senare tillkom, som ett tredje stort område, utbildningspolitiken. Social- och undervisningsministerierna är ju numera de utan konkurrens största huvudtitlarna i budgeten. Från mitten av 1980-talet tillkommer miljöpolitiken som ett växande område.

En klar vändpunkt som inte uppmärksammas tillräckligt i boken ligger enligt min uppfattning vid 1966, folkfrontssegerns år. Då börjar den välfärdspolitik som de tidigare borgerliga regeringarna inte haft möjlighet eller helhjärtat intresse att bedriva systematiskt. Sin ideologi fick den nya givnen med Pekka Kuusis arbete *60-luvun sosiaalipolitiikka* (1961). Den gav också upphov till en helt ny bransch inom förvaltningen, utrednings- och planeringsbyråkratin. Den behandlas dock endast antydningvis i boken.

*

Det största intresset i Tiihonen bok anknyter, som redan nämnt, till organisations- och beslutsformerna. Ett återkommande tema är statsministerns ställning. Statsministerns legala ställning har aldrig varit stark: han har uppfattats främst som regeringens ordförande, som chef för det länge svagt utrustade statsrådskansliet och som sammanjämkare av stridiga viljor, men inte som en verklig ledare. I Tiihonen arbete följer man hur denna ställning steg för steg börjar stärkas. Personligheten är självfallet en viktig faktor: Svinhufvuds, Rytis eller Paasikivis ledarskap som statsminister var obestritt (alla styrde dock under exceptionella förhållanden). Men också samhällets utveckling och ändringarna i statsrådets funktioner inverkade på saken. Tiihonen betonar särskilt den roll de inkomstpolitiska uppgörelserna har spelat för statsministerns förstärkta roll. På senaste år har man ju systematiskt för-

sökt öka statsministerns makt genom konstitutionella reformer (t.ex. rätten att ta initiativ till riksdagsupplösning).

Med vårt dualistiska system för exekutivens uppbyggnad (president — statsråd) är statsministerns rörelsefrihet begränsad av presidentens ambitioner att utöva makt. Med en överstark president (Ryti, Kekkonen) kan statsministern och regeringen ofta råka i beroende av statschefen. Tiuhonen betonar självfallet Kekkonens roll och hans dominans särskilt under slutet av 25-årsperioden. Men han faller inte för den frestelse den populära mytologin om presidentens allsmäktighet erbjuder. Tvärtom för han fram en plausibel formel i följande tes. "Efter 1966 har en arbetsdelning utbildats, där presidenten leder utrikespolitiken vanligtvis med hjälp av en utrikesminister från hans eget parti. Statsministern, som leder inrikes- och ekonomipolitiken, är en företrädare för det andra stora partiet." Med Paasio, Koivisto och Sorsa som statsministrar var Kekkonens inblandningar få och gällde speciella frågor som intresserade honom. Under Karjalainens och särskilt Miettunens statsministertid var presidentens styrning oftare förekommande.

Tiuhonen följer också i detalj utvecklingen av ministerutskottens viktiga, men ofta förbisedd arbete. Utrikesutskottet har tidvis varit tillbakasatt men tidvis åter det faktiska forum för utrikespolitiska beslut, medan regeringen som helhet förblivit passiv. Beträffande finansutskottet anmärker Tiuhonen mycket riktigt, att utskottets granskning av ärenden som i princip tillhör de enskilda ministerierna hindrar uppkomsten av sk. ministerstyrelse och garanterar statsrådets övergripande kontroll (och finansministeriets avgörande inflytande).

Också aftonskolan som började utformas under Cajanders regering ägnas vederbörlig uppmärksamhet. Aftonskolan kan sägas vara regeringens forum för politiska avgöranden, vilket ytterligare betonats sedan riksdagsgruppernas ledning getts rätt att delta i sammanträdena. Att beteckna det officiella plenum som en "rest från det förflutna" är dock överdrivet: det händer nog att diskussionen hettar till också där (jag minns själv en gång då föredragandena kommanderades ut när meningsutbytet blev för svavelosande).

Slutligen temat ministerier contra centrala ämbetsverk, som både typologiskt och författningshistoriskt är oerhört intressant. Det faller i periferin av Tiuhonens skildring. Trots det berör han det ställvis; i verkligheten griper ministeriernas och ämbetsverkens arbete in i varandra som kuggghjul. Utmärkande för de centrala ämbetsverkens ställning har varit ett slags vågrörelse. Redan i början av 1920-talet föreslog en kommitté att de centrala ämbetsverken som autonoma enheter skulle upphöra och deras verksamhet flyttas in i ministerierna. Det ledde dock endast till begränsade omställningar. Under den statliga expansionens tid på 1960- och 1970-talen tillkom ånyo en lång serie centrala ämbetsverk. Men först nu har slakten av ämbetsverk börjat på allvar. Modeströmningen kräver nu framför allt deras förvandling till affärsverk, ja i vissa fall t.o.m. deras bolagisering. Det är en förvandlingsprocess som lämnat pressen och den allmänna opinionen ointres-

serade trots att den starkt påverkar vår politiska kultur. I andra fall har avskaffade ämbetsverks funktioner överförts på ministerierna utan att man alltid övervägt de praktiska konsekvenserna. Jag misstar mig dock knappast om jag säger, att trenden på nytt kan vända och fristående ämbetsverk igen skapas.

*

Statsrådet är själva den knutpunkt där de politiska maktrelationerna åt olika håll förenas. De förgrenar sig till presidenten, till riksdagen, till partierna och intresseorganisationerna och till den centrala och lokala förvaltningen. Ministerposterna är med skäl åtrådda: den person som blir utnämnd till medlem av statsrådet känner att han befinner sig på den punkt där makt verkligen utövas.

Statsrådet är till sin organisation en märklig blandning av gammalt och nytt: Härstamningen från senaten, som på en gång var en regering, ett ämbetsverk och en domstol, gör sig ännu gällande t.ex. i de kollegiala beslutsformerna. Samtidigt har organisationen visat stor förmåga att anpassa sig efter praktiska behov. Allt det gör statsrådet till ett fängslande objekt för studier. I Tiihonens verk om regeringsmakten finns ett väsentligt vetande om det organ, som enligt regeringsformen skall finnas "för statens allmänna styrelse", samlat i en volym:

Jan-Magnus Jansson

FRÅN FÄLTET

Historiska Föreningen 1993

Historiska föreningens verksamhet har under det sjuttionionde verksamhetsåret fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin sjuttioåttonde årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten, 6 föredrags- och diskussionsaftnar samt arrangerat två arkivbesök. Styrelsen har sammankommit tio gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och programarrangemang har varierat mellan 11 och 34 personer med ett medeltal om 24 personer (föregående år 18). Föreningen har under året haft följande verksamhet:

- 24.2 Fil. lic. Henry Rask: *Snappertuna – en bygd växer fram. Tankar kring ett lokalhistoriskt arbete.*
- 24.3 Professor Matti Klinge: *Hur jag blev historiker – glimtar från 50-talet.*
- 28.4 Fil. kand. Annette Forsén: *En socialdemokrat under Weimarepublikens slutskede. Ministerpresident Otto Brauns politiska agerande 1932–1933.*
- 26.5 Ett besök på Historiska och litteraturhistoriska arkivet vid Svenska Litteratursällskapet i Finland. Arkivassistent Petra Hakala presenterade arkivet och dess verksamhet. Fil.kand. Derek Fewster presenterade en utställning med arkivalier ur professor Jarl Galléns samling.
- 22.9 Ett besök i bibliotekarien Jarl Pousars hem i Vichtis där deltagarna hade möjlighet att bekanta sig med hans samlingar av bokband och personhistoriska arkivalier.
- 27.10 Professor Heikki Ylikangas: *Mobiliseringen i Österbotten år 1918.*
- 17.11 Programafton kring temat "Nylands Nation 350 år" i samarbete med Nylands Nation. Jubileumsutställning i Riksarkivet och presentation av nationshuset av f.d. kurator, fil.lic. Joakim Hansson. Därefter miniseminarium med föredrag av fil.stud. Mona Rautelin,

Kvinnorna inom Nyländska avdelningen 1870-1901, fil.stud. Kristian von Essen, *Parentesen Helsingfors Svenska Studentkår*, och fil. kand. Ann-Lis Fredriksson, *Året 1968 på Nylands Nation*.

8.12 Fil. kand., ekon. mag. Isabelle Midy: *Dekabrister på fästningar i Finland*.

Föreningens medlemstal var vid verksamhetsårets utgång följande (föregående års siffra inom parentes): aktiva medlemmar 219 (223), understödande medlemmar 272 (283). Totalantalet medlemmar uppgick till 491 (506).

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförts till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumerationsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (möteskostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgiften.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil.lic. Henry Rask, viceordförande fil.lic. Rainer Knapas, sekreterare fil. mag. Minna Sarantola-Weiss, ekonom fil.kand. Pertti Hakala, ledamot fil.kand. Derek Fewster, ledamot fil.kand. Anna Finnilä, ledamot fil.lic. Beatrice Moring.

Fonden till Gunnar Mickwitz minne emottog i slutet av året en större privat donation, vilket avsevärt stärkte fondens kapital. Ur fondens medel utdelades, i enlighet med dess stadgar, det andra Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur *Historiska föreningens* led. Priset tillföll fil. kand. Annette Forsén för hennes avhandling pro gradu *Ministerpresident Otto Brauns politiska agerande 1932-1933*. Priset utdelades vid en ceremoni av Helsingfors universitets rektor Risto Ihamuotila.

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den sjuttioåttonde årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 654 sidor. Innehållet fördelade sig på 18 uppsatser, fyra bidrag under rubriken "översikter och meddelanden", och i recensionsavdelningen behandlades 42 arbeten. I årgången medverkade 56 forskare med ett eller flera bidrag. Tidskriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören professor Max Engman och redaktionssekreterarna fil. mag. Henrik Meinander och fil. mag. John Strömberg. Tidskriftens ekonom har varit fil.kand. Pertti Hakala och dess kanslist hum.kand. Petra Hakala.

Utgivningen av tidskriften har främst finansierats genom anslag av Finlands Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland samt Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska.

Minna Sarantola-Weiss

Historiska samfundet i Åbo

Samfundets årsmöte hölls den 22 februari. Närvarande var 14 medlemmar. Följande styrelse valdes för år 1993: ordförande prof. Max Engman, viceordförande docent Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar fil.dr Nils Erik Villstrand och fil.stud. Veli-Matti Pussinen. Under året har fil.lic. Marianne Liljeström fungerat som sekreterare och fil.mag. Arja Rantanen som kassör. Samfundet hade vid utgången av år 1993 2 hedersmedlemmar och 40 betalande medlemmar.

Samfundet har under året haft följande verksamhet:

22. 2. Fil.mag. Tom Gullberg, *Nation och gräns. Nationellt självbestämmande efter första världskriget*
15. 3. Prof. Max Engman, *Ryssarna och flyktingpolitiken i Finland 1918-1921*
6. 5. Fil.lic. Marianne Liljeström, *Det sovjetiska könssystemet på 1930- och 1940-talen*
27. 9. Fil.kand. Ann-Catrin Östman, *'Som häst och karl' - om bönder i Österbotten vid sekelskiftet*
- 15.12. Fil.mag. Kaj Sandberg, *Det romerska folkförsamlingsväsendet som forskningsobjekt*

Marianne Liljeström

Riksarkivet 1993

Propositionen till ny arkivlag (se HTF 2/1993, s. 350) gavs i början av år 1993 till riksdagen. Behandlingen av lagförslaget drog ut på tiden, vilket i sin tur ledde till att andra projekt stod stilla. Den nya handledningen till Riksarkivet kunde sålunda inte ges ut, trots att själva texten redan var färdig. Behovet av en uppdaterad handledning är stort, då den nuvarande som utgavs redan år 1973 är slutsåld.

Arbetet för att skapa en riksomfattande arkivdatabas och en ny standard för arkivbeskrivningar fortsatte. Det sistnämnda projektet som närmast bygger på anglosaxiska förebilder introducerar ett helt nytt grepp i förteckningsarbetet. I framtiden kommer forskaren att finna de önskade handlingarna med hjälp av en serie beskrivningar och sökord som leder från ett allmänt plan till en enskild serie.

Under år 1993 ströks arkivbyggnaderna i undervisningsministeriets investeringsplan för åren 1994-97, vilket innebar att planerna på ett landsar-

kiv för Nyland och en utvidgning av S:t Michels landsarkiv lagts på is. Beslutet innebär att Arkivverkets möjligheter att motta leveranser förblir begränsade.

Riksarkivet mottog år 1993 283 hyllmeter handlingar tillhörande bl.a. följande arkivbildande myndigheter, inrättningar och organ:

Ministerierna och vid dem verksamma organ:

Socialministeriet, handlingar rörande arbetsvård för krigsinvalider (5,2 hm);

Centrala ämbetsverk och motsvarande myndigheter:

Lantmäteristyrelsen, jordeböcker 1820–1905 (–1939) och längder över kronojord 1893 (47 hm), *Skyddspolisen*, persondossierer och -kartotek över personalen vid Detektiva Centralpolisen, Statspolisen och Inrikesministeriets undersökningsorgan (10,2 hm);

Distrikts- och lokalmyndigheter:

Esbo länsmansdistrikt, arkivet 1887–1953 (15,3 hm), *Helsingfors V tullkammare*, arkivet 1930–1971 (5,7 hm), *Helsingfors VI tullkammare*, arkivet 1937–1971 (8,8 hm), *Nylands läns lantmäterikontor*, förvaltningsarkivet 1722–1920 & konceptkartor och handlingar från 1600- och 1700-talet (11 hm + 481 kartor), *Ruskeasuon koulu*, arkivet 1890–1960 (7,5 hm);

Domstolar:

S:t Michels landsarkiv, renoverade domböcker från Heinola, Imatra, Juva, Kymmene, Lappvesi, Leppävirta, Mäntyharju, Rantasalmi och S:t Michels domsagor 1812–1937 (73 hm), *Östra Finlands hovrätt*, renoverade domböcker från Heinola, Idensalmi, Ilomants, Juva, Jyväskylä, Kerimäki, Kides, Kuopio, Kymmene, Lappvesi, Leppävirta, Libelits, Mäntyharju, Pielavesi, Pielisjärvi, Rantasalmi, Rautalampi, S:t Michels och Valkeala domsagor & rådstuvurätterna i Fredrikshamn, Heinola, Idensalmi, Joensuu, Kotka, Kuopio, Nyslott, S:t Michel och Villmanstrand 1923–1957 (98 hm);

Som gåva eller deposition har Riksarkivet mottagit 99 hyllmeter privat arkivmaterial, bl.a. följande arkiv och handlingar:

Privatpersoner, släkter, gårdar:

Handlingar rörande *ätten Armfelt* i Ryssland; magister *Margit Borg-Sundmans* arkiv; tillskott till senator *Jalmar Castrens* arkiv; tillskott till *Urho* och *Inga-Brita Castrens* arkiv; korrespondens mellan *Torgeir* och *Elisabeth Dahl*; tillskott till minister *Carl Enckells* arkiv; tillskott till släkten *Europaeus* arkiv; korrespondens mellan *Olof* och *Signild von Fieandt*; tillskott till släkten *Granfelt-Kuusi* arkiv; tillskott till *Y.J. Hakulinens* arkiv; tillskott till *Alpo Armas Kallios* arkiv; tillskott till *Erkki Kailas* arkiv, dagböcker 1905–1943;

tillskott till *John Kolehmainens* arkiv; handlingar rörande ätten *Ladau*; magister *Jaakko Laurilas* arkiv; tillskott till *Oskari Lehtonens* arkiv; *Eino Levonius* handlingar rörande Lapporörelsen; lektor *Peter Nokelins* dagbok från medlet av 1800-talet; tillskott till skolrådet *Erkki Paavola* arkiv; *Arvi Poijärvis* arkiv; minister *J.W. Rangells* arkiv; tillskott till *Niilo Saarnios* arkiv; tillskott till *Irja Suivas* arkiv; tillskott till professor *Jaakko Suolahtis* arkiv; tillskott till släkten *Sursills* samling; *Sirkka Uusivuoris* dagböcker från åren 1934–1991; tillskott till släkten *Warm-Varis* arkiv, ambassadör *Otso Wartiovaaras* handlingar från 1940–1970-talet; *Gertrud Wichmanns* arkiv; direktör *Walter Wiklund*s handlingar från tiden som överombudsman vid statslåneorganisationen 1941–1944; professor *Toivo Wuorenrinnes* arkiv.

Föreningar, organisationer och övriga samfund:

Tillskott till *Akateemisten Naisten Karjalaseuras* arkiv; tillskott till *Delegationens för utbyte inom undervisningssektorn mellan Finland och Förenta Staterna* arkiv; *Finlands Dolciförbunds* arkiv; *Finlands Nykterhetsorganisationers* arkiv; tillskott till *Finlands Turistförbunds* arkiv; *Finska Forstföreningens* arkiv; tillskott till *Finska kvinnoläkarföreningens* arkiv; tillskott till *Finska Missionsällskapets* arkiv, missionschef *Kustaa Paasios* och hustrun *Iida Paasios* handlingar; tillskott till *IRF-stiftelsens* arkiv; adress insamlad år 1922 av de amerikafinländska organisationerna *Kalevan Ritare* och *Kalevan Naiset* till minne av *J.W. Snellman*; *Konstindustriella centralskolans* arkiv; *Lokaltidningarnas förbunds* arkiv 1945–1992; tillskott till *Naisten Työvalmiusliittos* arkiv; tillskott till *Privatläroverkens förbunds* arkiv; *RAKEVA*-stiftelsens och den statliga nämndens för rationalisering av byggnadsbranschen arkiv; tillskott till *Suomen Valkonauhaliittos* arkiv; *Tampereen Edistysseuras* protokoll m.fl. handlingar; *Viipurin Taiteenyöstäväs* arkiv; tillskott till *Zontaklubbens* i Helsingfors I arkiv.

Vetenskapliga och genealogiska materialsamlingar och manuskript:

Kaj Duncers efterlämnade genealogiska anteckningar; tillskott till *Finska Kyrkohistoriska Samfundets* arkiv; tillskott till *Genealogiska Samfundets i Finland* arkiv; tillskott till *O.V. Kankaanrantas* samling; material insamlat av *Unio Sarlin* för en matrikel över konsulskåren i Finland; tillskott till samlingarna *Biographica*, *Livonica* och *Topographica*.

Antalet forskarbesök i Riksarkivet var 1993 32.797 (1992 31.644). Antalet framtagna arkivenheter var 37.921 (1992 36.207). Till andra arkiv och bibliotek utlånades 6.670 (8.709) enheter handlingar och mikrofilmer och till Riksarkivet inlånades 772 (1.175) enheter. Bibliotekets accessioner uppgick till 1.557 nummer.

Pertti Hakala

Åbo Akademis bibliotek

Handskriftsavdelningen har under år 1993 fått motta gåvor och depositioner av bl.a. nedannämnda personer och institutioner:

Personer

Else Aaltonen, Pyhäranta, tillägg till familjen Nebermanns papper; *Marianne Aminoff*, Helsingfors, brevsamling; *Karmela Bélinki*, Helsingfors, tillägg till KB:s samling; *Heimer Björkqvists dödsbo*, Åbo, forskningsmaterial; *Else Branders*, Helsingfors, Karin Allardt Ekelunds brev till EB; *Jörn Donner*, Helsingfors, tillägg till JD:s samling; *Nils Erik Enkvist*, Helsingfors, tillägg till NEE:s samling; *Christoffer Ericsson*, Helsingfors, tillägg till CE:s samling; *Gunborg von Fircks*, Helsingfors, brevsamling; *Ingel Fontell*, Helsingfors, IF:s självbiografiska anteckningar m.m.; *Anne-Marie Frank*, Helsingfors, tillägg till släkten Hornborgs samling; *Erik Geber*, Helsingfors, tillägg till Birger Gebers samling; *Wilhelm Guerillots dödsbo*, Helsingfors, brev o. anteckningshäften; *Christina von Haartman-Arcos*, Malaga, Spanien, brevsamling; *Lars Hamberg*, Helsingfors, tillägg till LH:s samling; *Erland Hemmer*, Björneborg, tillägg till Jarl Hemmers samling; *Birger Hornborg*, Helsingfors, tillägg till släkten Hornborgs samling; *Karl-Johan Huldén*, Åbo, tillägg till J.J. Huldéns samling; *Lars Huldén*, Helsingfors, tillägg till LH:s samling; *Walde-mar Jensen*, Grankulla, studentkärskorrespondens, utredningar över släkten Jensen; *Aagot Jung*, Åbo, tillägg till AJ:s samling; *Ralf Karlsson*, Åbo, konventstidningar; *Asta Köhler*, Helsingfors, dagböcker från åren 1944–48; *Bodil Lindfors*, Åbo, manuskript och korrektur; *Bo Lönnqvist*, Helsingfors, tillägg till BL:s samling; *Germund Michanek*, Knivsta, Sverige, Kerstin Wikbergs manuskript om Mumintrollen; *Tore Modeen*, Helsingfors, tillägg till TM:s samling och till den kolströmska samt söderströmska samlingen; *Marttha o. Henrik Nisséns dödsbo*, Tammerfors, samling album m.m.; *Elena Ny-lund*, Åbo, samling matrecept; *Göran Pensars dödsbo*, Åbo, rapporter, stenciler, särtryck m.m.; *Ulla Rosendahl*, Hangö, brev och affärshandlingar; *Karin Samulin-Virta*, Åbo, tillägg till tidigare samling; *Marie Louise af Schultén*, Täby, Sverige, tillägg till släkten af Schulténs samling; *Ulla-Christina Sjö-man*, Helsingfors, släkten Ascholins brev och handlingar; *Gunvor Söderlings dödsbo*, Nådendal, samling brev, släktpapper, klipp; *Alvar Utter*, Kristinestad, större tillägg till tidningen Syd-Österbottens arkiv; *Gullan Wahlström*, Nådendal, tillägg till GW:s samling; *Tor Wentzel*, Viken, Sverige, papper rörande Axel Chryscinicz; *Lars Westerlund*, Helsingfors, tillägg till LW:s deposition.

Föreningar och institutioner

Finnish-British Association, Åbo, föreningshandlingar 1974–88; *Föreningen Heurlinska skolan i Åbo r.f.*, tillägg till tidigare samling; *Föreningen Hedvigs minne r.f.*, Nådendal, tillägg till Armfelt-Viurilasamlingen; *Kamratförbundet*

Classicum i Åbo r.f., föreningshandlingar 1946–90; *Kvinnliga Akademiker i Åboland*, tillägg till tidigare samling; *Lojo-samfundet*, tillägg till tidigare samling; *Pörtom Hembygdsförening*, Axel Grans anteckningar om Pörtom-mål (kopiesamling); *Scoutkåren Åbo Vildar*, tillägg till tidigare samling; *Stiftelsen Hemmet*, Åbo, tillägg till tidigare samling; *Vetenskapsstiftelsen för kvinnor*, Helsingfors, stipendieansökningar, verifikat; *Åbo svenska diakoniförening r.f.*, föreningshandlingar 1936–89; *Åbo svenska teater*, tillägg till tidigare samling; *Åbolands skärgårdsförbund*, Åbo, föreningshandlingar 1953–79; *Åbolands sång- och musikförbund*, Åbo, föreningshandlingar 1959–86; *Åländska studentlaget*, Åbo Akademi, tillägg till tidigare samling; *Österbottniska nationen*, Åbo Akademi, tillägg till föreningens deposition.

Donationer till Bildsamlingarna

Anna Bielke-Komorowska, Trondheim, fotografi, broschyrer; *Solveig Björklund*, Esbo, amatörfotografier; *Bengt Carpelan*, Åbo, fotografier; *Ulla Ekborns dödsbo*, Helsingfors, fotografier, fotoalbum; *Lars o. Ingunn Grönstrand*, Åbo, diabilder, jul- och nyårskort; *Philip Hildén*, Ekenäs, fotoalbum, fotografier; *Ingeborg Kurtén*, Åbo, vykort och klipp; *Gunnel Mieritz-Pethman*, Åbo, fotografier; *Tore Modeen*, Helsingfors, fotografier; *Elena Nylund*, Åbo, fotografier, negativ, klipp; *Gunvor Rekola*, Kuohu, fotografier; *Karin Samulin-Virta*, Åbo, foto- och vykortsalbum, fotografier; *Gustav Sundström*, Kirjala, fotografier; *Eja Syväri*, Helsingfors, vykort; *Gunvor Söderling*, Nådendal, amatörfotoalbum, familjealbum, fotografier; *M. Zewi*, Åbo, fotografier.

Solveig Widén

Svenska litteratursällskapet i Finland

Historiska och litteraturhistoriska arkivet

Svenska litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under år 1993 mottagit följande arkivmaterial som gåvor eller depositioner:

Tillägg till förlaget *Boklagets* arkiv: korrespondens 1974- 1987, manuskript, ekonomiska handlingar m.m.; *Ola Castréns* (1882-1913) samling: brev, manuskript; kopior av originalbrev från författaren *Elmer Diktonius* (1896-1961) till bl.a. Hagar Olsson och Thure Svedlin 1920-t.-1940-t.; tillägg till släkten *Dunckers* arkiv: handlingar rörande Joachim Zachris Duncker d.y. (1904-1989) och Kaj Duncker (1917-1992); korrespondens mellan Poul Sten *Fossing* (1902-1943) och Beatrice *Thesleff-Fossing* (1904-1991)

1920-t.-1940-t., personliga handlingar, fotografier; författaren Greta *von Frenckell-Thesleffs* (1881-1967) samling: korrespondens, manuskript, fotografier m.m.; tillägg till *Föreningen Konstsamfundets* arkiv: kontoböcker, aktieregister, kassakladdar m.m. 1907-1955; tillägg till professor Jarl *Galléns* samling: handlingar rörande Galléns undervisning i historia vid Helsingfors universitet 1960-t.-1970-t., utlåtanden, material i anslutning till den postumt utgivna boken "Det danska itinerariet" (1993); ambassadören och ministern Åke *Gartz*' (1888-1974) samling: korrespondens 1952-1974, personliga och ekonomiska handlingar, brev och handlingar rörande Ebba *Gartz* (f. *Pipping*, 1886-1979) samt kreaturshållningen på Henriksdal; tillägg till släkten *Godenhielms* arkiv: korrespondens rörande olika medlemmar av släkten *Godenhielm*, genealogiskt material, manuskript av Berndt *Godenhielm* (f. 1913); gymnastikläraren Frans *Viktor Heikels* (1842-1927) brevsamling; författaren Jarl *Hemmers* (1893-1944) manuskript till dikten "Den 5 februari 1918"; juristen Lorenzo *Kihlmans* (1861-1949) och Ida *Kihlmans* (f. *Ekström*, 1859- 1932) samling: korrespondens, brev till Walter *Ekström*; handlingar och korrespondens rörande tidskriften *KLO* 1985-1986 handlingar rörande Borgå *lantdag* 1809, proklamationer, avskrifter; tillägg till dipl.ekon. *Ethel Marnilas* (f. *Bergenström*, 1913-) samling: korrespondens 1960-1990-t.; tillägg till statsarkeologen Carl Axel *Nordmans* (1892-1972) samling: brev, personliga handlingar, brev till och från *Elin Nordman* (f. *Müller*, 1891-1982), handlingar rörande *C.O. (Dan) Nordman*; artiklar av *R. Nordström*, 1985-1986; tillägg till släkten *Nybergs* arkiv: korrespondens, manuskript, personliga handlingar, fotografier m.m. 1893-1962 rörande konstnären Frans *Nyberg* (1882-1962), manuskript av Berndt Axel *Nyberg* (1840-1924), brev till olika medlemmar av släkten *Nyberg*; tillägg till bibliotekarien Paul *Nybergs* (1889-1954) samling: föredrag, tackkort; material med anknytning till professor *Olav Panelius*' (1905-1987) personhistoriska forskning och publikationer över Borgå med omnejd; kyrkoforskaren *Tove Riskas* (f. *Nordman*, 1923-)samling: brev 1937-1991; författaren *Johan Ludvig Runebergs* (1804- 1877) originalmanuskript till dikten "Löjtnant *Zidén*", brev och dikter av *Moritz Hornborg* (1813-1856) rörande *Runeberg*; dikt av författaren *Hjalmar Johannes (Nino) Runeberg* (1874-1934) skriven till *Brita Estlander* c. 1923; styrelseprotokoll och korrespondens för stiftelsen för *Runebergs hem och Walter Runebergs skulptursamling i Borgå* 1980-t.; författaren *Sally Salminens* (1906-1976) manuskript till romanen "Katrina"; släkten *Sandells* arkiv: korrespondens, dagböcker, anteckningar, personliga handlingar m.m. rörande *Alfred Sandell* (1877-1948), *Hanna Sandell* (f. *Arvidson*, 1878-1928), *Dagny Sandell* (1902-1988) och *Maria (Maja) Sandell* (g. *Harling*, 1907-1979), ekonomiska och juridiska handlingar gällande *Firma Söderström & Sandell*; släkten *Schildts* samling: brev och handlingar rörande *Christoffer Schildt* (1915-1992) samt äldre medlemmar av släkten *Schildt*; tillägg till författaren *Runar Schildts* ((1888-1925) samling: korrespondens, översättningar, per-

sonliga handlingar, urklipp m.m.; släkten *Schybergsons* arkiv: korrespondens, manuskript, personliga handlingar m.m. rörande Carl Magnus Schybergson (1886-1969), Linnea Schybergson (f. Hahn, 1894-1939), Gerda Schybergson (1882-1958), Gösta Schybergson (1893-1918) m.fl.; tillägg till professor Magnus Gottfrid *Schybergsons* (1851-1925) samling: korrespondens 1880-t.-1920-t., personliga handlingar, tryckalster; korrespondens rörande Johanna Schybergson (f. Tikkanen, 1856-1936); korrespondenten Vasthi *Sederholms* (1899-1991) samling: brev 1930-t.-1980-t., betyg, diplom m.m.; släkten *Slottes* samling: brev från Carl Johan Slotte d.ä. (1825-1902) och Carl Johan Slotte d.y. (1848-1914); tillägg till författaren Edith *Södergrans* (1892-1923) samling: tio brev från Edith och Helena Södergran till Siiri Böök 1909, kopior av korrespondens mellan Gunnar Tideström och Harald Hornborg 1947-1949 angående Edith Södergran; tillägg till industrimannen och politikern Johan Otto *Söderhjelm*s (1898-1985) samling: handlingar rörande Oy Petsamon Nikkeli Ab 1934-1960; personliga handlingar och fotografier gällande sjökapten Johan August *Söderström* (1871-1946); överdirektören Alexander August *Thesleff*s (1838-1892) samling: brev, ritningar, juridiska handlingar, handlingar rörande Peter Wilhelm Thesleff (1735-1818) och Eynar Thesleff ((1867-1927), handlingar angående Paa-najärvi gruva och Fagernäs dårvårdsanstalt; familjefotografier från c. 1890-t. tagna av konstnären Ellen *Thesleff* (1869-1954); sjuksköterskan Werna *Ulfves*' (1900-1992) samling: brev, personliga handlingar, versbok, urklipp m.m.; minnesalbum som tillhört författaren Lullu *Woldstedt-Buch* (1883-1964); tillägg till släkten *Wredes* arkiv: korrespondens och handlingar rörande Matilda Wrede (1864-1928), fotografier; tillägg till professor Johan *Wredes* (f. 1935) samling: sakkunnigutlåtanden; tillägg till translatorn Katarina (Kitty) *Wredes* (1916-1988) samling: korrespondens, 1960-t.-1970-t., fotografier, urklipp; tillägg till Släktföreningen *Zilliacus*' samling: släktförteckningar, artiklar och uppsatser rörande släkten *Zilliacus*; handlingar i anslutning till radioprogrammet *Önskedikten*: manuskript, brev, dikter 1964-1985, 1990-1991.

Petra Hakala

Finländsk historisk litteratur 1992

Bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckningar

Antin, Kirsti, *Suomen historiallinen bibliografia 1986–1990 = Finsk historisk bibliografi = Finnish historical bibliography*. – Hfors, 1992. – 1128 s. – (Käsikirjoja / Suomen historiallinen seura ; 14).

Aurén, Sirpa & Haapasalo, Marita & Kokkonen, Sari, Pentti Lempiäisen bibliografia 1955–1992 [Pentti Lempiäinen bibliografi 1955–1992]. // *Käytännöllinen teologia ja kirkko* / red. Jyrki Knuutila, Esko Koskenvesa, Kalevi Tamminen. 1992 (Käytännöllisen teologian julkaisuja. C ; 10), s. 26–60.

Bäckman, Timo, Bill Widéns publikationer. // *Kristendomsundervisning i historiskt perspektiv* / red.: Ingvar Dahlbacka. 1992, s. 315–326.

Haapanen, Urpo & Strömmer, Rainer, *Suomalaisten äänilevyjen luettelo. 1946–1961 : 78 kierroksen levyt = Catalogue of Finnish records. 1946–1961 : 78 rpm records*. – Hfors, 1992. – 436 s. – (Suomen äänitarkiston julkaisu ; n:o 24).

Kivisaari, Jouko, *Suomen heimon sisällys vuosina 1923–1944* [Innehållet i tidskriften Suomen heimo åren 1923–1944]. – [Hfors], 1992. – 214 s.

Lauri Olavi Honko: bibliography 1955–1991. // *Folklore processed* / ed. by Reimund Kvideland in collaboration with Gun Herranen ... [et al.]. 1992 (SF. Folkloristica ; 1) (NIF publications ; no. 24), s. 233–259.

Liukkonen, Olavi, *Mannerheimiana : Mannerheim-aiheeseen liittyvä luettelo* [Mannerheimiana : förteckning över temat Mannerheim]. – Pargas, 1992. – 242 s.

Maakunta-arkistojen yleisluettelo [Översiktskatalog över landsarkiven]. 3 : *Joensuu maakunta-arkisto, Mikkelin maakunta-arkisto = Joensuu landsarkiv, S:t Michels landsarkiv* / red. Jarmo Linnolahti och Raimo Viikki. – Hfors, 1992. – 361 s.

Mether, Leif, *Sukuhakemisto = Släktregister = Family index*. – Hfors, 1992. – 166 s.

Mustakallio, Hannu, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran julkaisut 1895–1991 = Finska kyrkohistoriska samsfundets publikationer 1895–1991 = Die Publikationen der Finnischen Gesellschaft für Kirchengeschichte 1895–1991*. – Hfors, 1992. – 499 s. – (FKSH ; 155). – Sammanfattning. – Zusammenfassung.

Mustelin, Olof, *Oscar Nikulas tryckta skrifter 1974–1992*. – Åbo, 1992. – 15 s. – (Meddelanden / Åbo Akademi, historiska institutionen ; nr 9).

Nordisk bibliografi för folkeliusforskere 1988 = Pohjoismainen kansantiedebibliografia 1988 = Nordic bibliography of folklore and ethnology 1988 / red. af Hjejl Resen Steenstrup i samarbejde med Lene Hadsbjerg. – [København], 1992. – 144 s. – (NEFA- dokumentation. Ny serie ; nr. 15).

Pietilä, Jyrki, Kirkollisen tiedotuksen bibliografia [Bibliografi över den kyrkliga informationen]. – Tammerfors, 1992. – 36 s. – (Kirkon tutkimuskeskus. Sarja C; nro 48).

Schauman, Henrik & Koskela, Mirja, *Suomen kansantaloudellinen bibliografia 1809–1959 = Finlands nationalekonomiska bibliografi 1809–1959 = Finnish economic bibliography 1809–1959*. – Hfors, 1992. – 896 s.

SOSIO : sosiaalittieteellistä tutkimusta 1989–1991 = Social science research in Finland 1989–1991 / red. Maria Forsman. – Tammerfors, 1992. – 175 s. – (Tampereen yliopiston kirjaston julkaisuja. Sarja D ; 9).

Suomen kansallisuuskuvasto 1948–1952 : vuosien 1948–1952 suomalaiset kokoillan elokuvat [Finlands nationalfilmografi. 4 : 1948–1952 : finländska helaftonsfilmer från åren 1948–1952] / [redaktionsrådet: Kari Uusitalo, ordförande ... et al.]. – Hfors, 1992. – 654 s.

Suomen kirjallisuus 1967–1971 = Finlands litteratur 1967–1971 = The Finnish national bibliography 1967–1971 / chefredaktör: Marjatta Soisalon-Soininen. – Hfors, 1992. – 1766 s.

Tiihonen, Riitta-Liisa, *Suomen kuvataiteiden ja arkkitehtuurin bibliografia 1990 = Bibliography of architecture and visual arts in Finland 1990*. – Jyväskylä, 1992. – 75 s. – (Jyväskylän yliopiston kirjaston bibliografioita ; 30).

Werdelin, Lars, Björn Kurtén – a bibliography. // *Annales zoologici Fennici*. 28 (1992):3–4, s. 110–116.

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aalto, Pentti, Sosatyylisyytlaki ja ministeri Ramsayn matka Berliiniin. // *SHA* ; 11 (1992), s. 177–188. – Summary: The bill of indictment and the visit of Foreign Minister Ramsay to Berlin.

Adolf Ivar Arwidsson : näkijä ja tekijä [Adolf Ivar Arwidsson : visionär och aktör] / red. Mauno Jokipii. – Jyväskylä, 1992. – 160 s.

Ahonen, Kirsi, Sivistystä ja kasvatusta työväestölle : ulkomaiset mallit ja niiden soveltaminen [Bildning och uppfostran för arbetarbefolkningen : utländska modeller och deras tillämpning]. // *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta*. 3. 1992 (HA ; 99, 3).

Ahonen, Voitto, Det svenska försöket att erövra Ösel 1711. // *HTF*. 77 (1992), s. 73–85.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Muokattavia alamaista vai ajattlevia kansalaisia? : kansa historioitsijoiden silmin [Formbara undersåtar eller tänkande medborgare? : folket med historikernas ögon]. // *HAiK*. 90 (1992), s. 318–330.

Alanco, Jan, Signe Brander – pakenevan perspektiivin mestari. // *Narinkka*. (1992), s. 120–146. – Resumé: Signe Brander – en skildrare av stadsmiljö och kultur-

historia. – Summary: Signe Brander – photographer of urban surroundings and cultural history.

Aianen, Timo, Someron ja Tammelan kyläkuvauksia 1700-luvun lopulta [By-skildringar över Somero och Tammela socknar från slutet av 1700-talet]. // *Vuosikirja / Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys*. 61 (1992), s. 40–55.

Alestalo, Matti, Hyvinvointivaltio Suomessa [Välfärdsstaten i Finland]. // *HA-ik*. 90 (1992), s. 233–242.

Aikio, Samuli, *Olbmot ovdal min : sámiid historjá 1700-logu rádjái* [Människor före oss : samernas historia till 1700-talet]. – Ohcejohka, 1992. – 250 s.

Arkkitehdin työ : Suomen arkkitehtiliitto 1892–1992 = Arkitektens arbete : Finlands arkitektförbund 1892–1992 / red.: Pekka Korvenmaa. – Hfors, 1992. – 364 s.

Bagh, Peter von, *Suomalaisen elokuvan kultainen kirja* [Den finländska filmens gyllene bok]. – Hfors, 1992. – 367 s.

Bezhetskin ylängön karjalaistuettelo vuosilta 1650–1651 [Förteckning över den karelska befolkningen på höglandet Bezhetski åren 1650–1651] / Veijo Saloheimo (red.). – Joensuu, 1992. – 135 s. – (Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita / Joensuun yliopisto ; 1992, n:o 5).

Blomstedt, Yrjö, Anjalan liitto : ihanteita ja propagandaa [Anjalaförbundet : ideal och propaganda]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 33–47.

Blomstedt, Yrjö, Vanha Suomi ja Suomen suuriruhtinaskunta [Gamla Finland och storfurstendömet Finland]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 136–141.

Cavonius, Gösta, De allmänna folkskolmötenas hundraåriga annaler : strävanden att utveckla vår folkskola. // *Levande historia : skolhistoriska uppsatser* / Cavonius, Gösta, Nyberg, Brita, Stormbom, Jarl. 1992 (Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner. Serie 3 ; vol. 4), s. 2–108.

Deutschland und Finnland 1871–1914 : Politik – Wirtschaft – öffentliche Meinung / herausgegeben von Olli Kaikkonen und Manfred Menger. – Joensuu, 1992. – 278 s. – (Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja ; n:o 13). – Abstract: Germany and Finland 1871–1914 : politics – economics – public opinion.

Drake, Knut, Medeltidsarkeologi i Finland. // *FT*. 231–232 (1992), s. 577–580.

Ehrnrooth, Jari, *Sanan vallassa, vihan voimalla : sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. – Hfors, 1992. – 589 s. – (HT ; 167). – Summary: Power of the word, force of hatred : socialist revolutionary doctrines and their effect in the Finnish workers' movement 1905–1914.

Enbuska, Matti, Olaus Magnus Tornionlaaksossa kesällä 1519 [Olaus Magnus i Tornedalen sommaren 1519]. // *Tornionlaakson vuosikirja*. 1992, s. 55–71.

Engle, Eloise & Paananen, Lauri, *The Winter war : the Soviet attack on Finland, 1939–1940*. – 1st paperback ed. – Harrisburg, 1992. – 176 s.

Engman, Max, Den blåa tråden – finns det en finlandssvensk historiesyn? // *FT*. 231–232 (1992), s. 173–191.

Engman, Max, Finland och imperiernas fall. // *HTF*. 77 (1992), s. 580–594.

Engman, Max, Finland och utvandringen. // *Siirtolaisuus – Migration*. 19

(1992):2, s. 5–15. – Tiivistelmä.

Engman, Max, The Finns in St Petersburg. // *Ethnic identity in urban Europe* / ed. by Max Engman. 1992 (Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850–1940 ; volume 8), s. 99–130.

Engman, Max, Den första arvtagarstaten : Finlands självständighet i ett jämförande perspektiv. // *NTFV*. 68 (1992), s. 441–453.

Engman, Max, Helt år skogen : Sägerbetarförbundet i österled 1915. // *HTF*. 77 (1992), s. 251–283.

Engman, Max, *Kaksoiskotka ja leijona : Nikolai Valapaton muisto ja muita kirjoituksia* [Dubbelörnen och lejonet : Nikolai Menedarens eftermäle och andra skrifter]. – Hfors, 1992. – 288 s. – (Kleio ja nykypäivä).

Frihetens källa : Nordens betydelse för Europa : en antologi / red. Svenolof Karlsson. – Stockholm, 1992. – 217 s. – Utk. också på finska: *Vapauden lähde : Pohjolan merkitys Euroopalle*. – Hfors, 1992. – 217 s.

Granberg, Leo, Vaikea rooli : pienviljelijän tie asutustoiminnan ajalta tietoyhteiskuntaan [Den svåra rollen : småbrukarens väg från kolonisationsverksamhetens tid till informationssamhället]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 52–67.

Grönfors, Martti, Yhtenäiskulttuuri ja vähemmistöt [Enhetskultur och minoriteter]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 116–130.

Haatanen, Pekka & Suonoja, Kyösti, *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon : sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta* [Från storfurstendöme till välfärdsstat : social- och hälsovårdsministeriet 75 år]. – [Hfors], 1992. – 752 s.

Haavisto, Tarmo, *Money and economic activity in Finland 1866–1985*. – Lund, 1992. – 214 s. – (Lund economic studies ; no. 48).

Hansson, Karl-Johan, *Palmcron's sångpsaltare : en svensk 1600-talshandskrift, dess ursprung, innehåll och plats i spänningsfältet mellan reformert och luthersk tradition*. – Åbo, 1992. – 254 s. – Summary: The hymn psalter of Palmcron : a Swedish 17th century manuscript, its origin, content and place in the tension between the Reformed and the Lutheran tradition.

Hapuli, Ritva & Koivunen, Anu & Lappalainen, Päivi & Rojola, Lea, Uutta naista etsimässä [Att söka en ny kvinna]. // *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna : suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus* / red. Tapio Onnela. 1992 (SKS ; 574), s. 98–112.

Harjula, Minna, Vaivaisuudesta invalideettiin 1917–1939. // *Vammaiset kansalaiset itsenäisessä Suomessa* / Asko Fagerlund, Veikko Niemi och Kari Tuunainen (red.). 1992 (Kasvustieteiden tiedekunnan selosteita / Joensuun yliopisto ; n:o 4), s. 29–39. – Sammanfattning: Från handikapp till invalider 1917–1939.

Heikkinen, Antero, Promenades as the form of exercise among the gentlefolk in 18th and 19th century Finland. // *SJH*. 17 (1992), s. 87–103.

Heikkonen, Esko, Foreign fire insurance activity in Finland from mid-ninete-

enth century to World War I. // *Faravid*. 16 (1992), s. 213–222. – Lyhennelmä: Ulkomaisten palovakuutusyhtiöiden toiminta Suomessa 1800-luvun puolivälistä ensimmäiseen maailmansotaan.

Heininen, Simo, Kirkko, teologia ja yliopisto [Kyrka, teologi och universitet]. // *Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa* / Hannu Mustakallio & Simo Peura (red.). 1992 (FKSH ; 158) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja ; 180) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran vuosikirja ; 1992), s. 59–68.

Heino, Timo-Erkki, *Politics on paper : Finland's South Africa policy 1945–1991*. – Uppsala, 1992. – 121 s. – (Research report / Nordiska Afrikainstitutet ; 90).

Hietaniemi, Tuija, *Lain vartiosta : poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*. – Hfors, 1992. – 320 s. – (HT ; 166). – Summary: Police in Finnish politics, 1917–1945.

Hinkkanen, Merja-Liisa, *Täivaallinen voima talossa : johtajan roolit ja toimien muutos Suomen vankiloissa 1880-luvulta 1980-luvulle* [Den himmelska makten i huset: föreståndarens roller och förändring i befattningsbeskrivning i fängelserna i Finland från 1880-talet till 1980-talet]. – Hfors, 1992. – 82 s. – (Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja ; 1992, 2).

Hirn, Sven, *Operett i Finland 1860–1918*. – Hfors, 1992. – 250 s. – (SSLF ; nr 574).

Hjerpe, Riitta, *Bonden Pavos väg till välfärdssamhället*. // *Aktuellt om historia*. (1992):1–2, s. 69–79.

Huttunen, Pertti, *Työ – tekniikka – historian muutos : kirjoituksia työn ja tekniikan historiasta* [Arbete – teknologi – historiens förändring : uppsatser om arbetets och teknologins historia]. – Uleåborg, 1992. – 204 s. – (Scripta historica ; 19) (Oulun yliopiston historian laitoksen julkaisuja. Yleinen historia). – Summary.

Häggman, Ann-Mari, *Magdalena på Källebro : en studie i finlandsvensk vistradition med utgångspunkt i visan om Maria Magdalena*. – Hfors, 1992. 375 s. – (Humanistiska avhandlingar ; 6) (SSLF ; 576).

Häkkinen, Antti, *On attitudes and living strategies in the Finnish countryside in the years of famine 1867–68*. // *Just a sack of potatoes? : crisis experience in European societies, past and present* / Antti Häkkinen (ed.). 1992 (SH ; 44), s. 149–166.

Häkli, Esko, *Adolf Erik Nordenskiöld och kartläggningen av de arktiska områdena*. // *Nordostpassagen från vikingar till Nordenskiöld* / [red.: Nils-Erik Raurala]. 1992, s. 50–89. – Utök. samtidigt på finska: Adolf Erik Nordenskiöld ja pohjoisten alueitten kartoitus. // *Koillisväylä viikingeistä Nordenskiöldiin*.

Härö, A. Sakari, *Benedictus Olain lääkärikirja : Eerik XIV:n perhelääkäriin ohjeita pään sairauksia hoidettaessa*. // *Hippokrates*. 9 (1992), s. 38–65. – Summary: Medical book of Benedictus Olai (1578) : the family physician of Ericus XIV describes the treatment of mental disorders.

Ihonen, Markku, *Museovaatteista historian valepukuun : T. Vaaskivi ja suomalaisen historiallisen romaanin murros 1930–1940-luvulla*. – Hfors, 1992. – 352 s. – (SKS ; 573). – Summary: From period costume to historical disguise : T. Vaaskivi and the change in the Finnish historical novel in the 1930s and 1940s.

Ikonen, Kimmo, *Autonomiasta itsenäisyyteen : J. R. Danielson-Kalmarin poli-*

ittinen toiminta murroksen vuosina 1917–1921 [Från autonomi till självständighet : J. R. Danielson-Kalmaris politiska verksamhet under brytningsåren 1917–1921]. // *THA* 47 (1992), s. 91–156.

Ikonen, Vappu, *Normi vai nälkä? : 1800-luvun eri sosiaaliryhmien kulutuksesta* [Norm eller hunger? : om konsumtion i olika socialgrupper på 1800-talet]. – Hfors, 1992. – 104 s. – (Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja ; no 26).

Ikonen, Vappu & Autio, Jaakko & Elonen, Heikki U., *Suomen pankki ja 1930-luvun lama*. – Hfors, 1992. – 119 s. (Suomen pankki. A ; 85). – Summary: The Bank of Finland and the depression of the 1930s.

Immonen, Hannu, "Kun Venäjän laki tulee" : sivistyneistö, kansa ja helmikuun manifesti ["När Rysslands lag kommer" : den bildade klassen, folket och februarimanifestet]. // *HAIK* 90 (1992), s. 117–128.

Immonen, Kari & Mäkinen, Katriina & Onnela, Tapio, *Kaksikymmenluku – oliko sitä? [Tjugotalet – fanns det?]*. // *Vampyyrinainen ja Kenkuinnien sauna : suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus* / red. Tapio Onnela. 1992 (SKS ; 574), s. 7–17.

Immonen, Kari, *Kulturell och politisk ringdans*. // *Aktuellt om historia*. (1992):1–2, s. 80–87.

Isenäistymisen vuodet 1917–1920. 1 : Irri Venäjistä [Självständigblivandets åren 1917–1920. 1 : Frigörelse från Ryssland] / [förf.: Pertti Luntinen, Turo Manninen]. – Hfors, 1992. – 485 s. – Utk. 1992 också som 2 särtryck med samma titel: Luntinen, Pertti, 243 s. Manninen, Turo, s. 246–432.

Itä-Eurooppa : muutosten tausta [Östeuropa : bakgrund till förändringarna] / red. Jorma Ahvenainen och Jorma O. Tiainen. – Jyväskylä, 1992. – 272 s.

Itämeri-seminaari. 7. Kotka 1989, The Baltic as a trade road : timber trade in the Baltic area, competition between steam and sails. – [Kotka], 1992. – 245 s. – (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; no 16). – Utk. samtidigt på finska: *Itämeren alueen puutavarakauppa : purjeen ja höyryn kilpailu*.

Jakobson, Max, *Vallanvaihto : havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–92* [Regimskiftet : iakttagelser och anteckningar från åren 1974–92]. – Hfors, 1992. – 392 s. – 2.–3. uppl. 1992.

Jansson, Jan-Magnus, *Från splittring till samverkan : parlamentarismen i Finland*. – [Hfors], 1992. – 315 s.

Jatkosodan historia. 5 : Vetäytyminen Itä-Karjalasta, torjuntataistelut, sota Lapissa [Fortsättningskriget historia. 5 : Reträtten från Öst-Karelen, avväjningsstriderna, kriget i Lappland] / [förf.: Jarl Kronlund ... et al.]. – Borgå, 1992. – 447 s. – (Sotatieteen laitoksen julkaisuja ; 25, 5).

Jokipii, Mauno, *Suomi Saksan koalitiossa toisen maailmansodan aikana* [Finland i Tysklands koalition under andra världskriget]. // *Itä-Eurooppa : muutosten tausta* / red. Jorma Ahvenainen och Jorma O. Tiainen. 1992, s. 219–258.

Jussila, Osmo, *Alamaisia vai kansalaisia? [Undersåtar eller medborgare?]*. // *HAIK* 90 (1992), s. 195–200.

Jussila, Osmo, *From Landstände to Staatsstände : the impact of the French revo-*

lution on constitutional thinking in Finland after 1809. // *Liberté, égalité, fraternité* / textes réunis et édités par M'hammed Sabour. 1992 (Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja ; n:o 14), s. 84–108.

Jussila, Osmo, "Från ryska till tyska" : satraper i Kämp, Smolna och Tornö. // *HTF*. 77 (1992), s. 496–505.

Just a sack of potatoes? : crisis experience in European societies, past and present / Antti Häkkinen (ed.). – Hfors, 1992. – 240 s. – (SH ; 44).

Jurikkala, Eino, *Samarbete över Bottniska viken : Kulturfonden för Sverige och Finland 1960–1990*. – Hfors, 1992. – 96 s. – (Kulturfondens för Sverige och Finland skriftserie). – Orig.:s titel: Yhteistyötä yli Pohjanlahden, 1992.

Kaarninen, Mervi & Markkola, Pirjo, Naishistoria murrosiässä [Kvinnohistorien i puberteten]. // *HAIK* 90 (1992), s. 37–42.

Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811 [Under två kronor : Kymmene älv som gräns 1743–1811] / red.: Eeva-Liisa Oksanen. – [Kouvola], 1992. – 141 s.

Kallioniemi, Timo, *Prikaati K. : heimosoturit jatkosodassa* [Brigaden K. : frändesoldater i fortsättningskriget]. – Uléaborg, 1992. – 398 s.

Kankainen, Tuovi & Lempiäinen, Terttu & Vuorela, Irmeli, Die Siedlungsgeschichte und Umweltenwicklung von Hämeenlinna Varikkoniemi im Lichte archäometrischer Untersuchungen. // *SM*. 99 (1992), s. 87–107.

Kansakunta sodassa. 3 : Kuitun yli [Nationen i kriget. 3 : Över avgrunden] / [huvudred.: Silvo Hietanen]. – Hfors, 1992. – 365 s.

Karjalainen, Sirpa, Juhlaperinteet muutoksen kuvastajana [Festtraditioner som återspeglare av förändringen]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 95–115.

Karttunen, Klaus, *Itää etsimässä : eurooppalaisen Aasian-tutkimuksen vaiheita* [Att söka östern : Asienforskningens skeden i Europa]. – Hfors, 1992. – 350 s.

Karvonen, Lauri, Likadan på ett annat sätt : Sverige som motpol och modell. // *HTF*. 77 (1992), s. 529–547.

Katermaa, Aino, Hämeenlinnan Linnankasarmen tutkimus : vanhaa kaupunkia etsimässä. // *SM*. 99 (1992), s. 129–151. – Summary: In search of the old town : ground penetrative radar surveys in Hämeenlinna.

Kaukiainen, Yrjö & Leino-Kaukiainen, Pirkko, *Navigare necesse : merenkulkulaitos 1917–1992* [Navigare necesse : sjöfartsverket 1917–1992]. – [Hfors], 1992. – 400 s.

Kaukiainen, Yrjö, The profitability of sail and steam in the Baltic: Finland. // *Itämeri-seminaari. 7. Kotka 1989, The Baltic as a trade road*. 1992 (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; 16), s. 167–203. – Utk. samtidigt på finska: Höyrylaivojen ja purjelaivojen kannattavuus Itämerellä: Suomi. // *Itämeri kauppapöytä*. S. 168–205.

Kauppi, Ulla-Riitta, Elämää Ruotsinsalmen merilinnoituksessa [Livet på Ruotsinsalmi sjöfästning]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 125–135.

Kauppinen, Paavo E., *Suomen valtiosääntöjen aate- ja käsitehistoriallisesta taustasta : yleiskatsaus perinteiden alkuperään ja kehitykseen*. – Tammerfors, 1992. – 350 s. –

(Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A; vol 337). – Summary: On the ideal and concept-historical background of the constitutions of Finland.

Kerkelä, Heikki, *Kauppias, talonpoika ja maailmanmarkkinat: Pohjois-Suomen yhteiskunnan muutos esteellisena aikana*. – Rovaniemi, 1992. – 363 s. – (Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä; 15). – Summary: Merchant, peasant and the world market: change in the society of Northern Finland during the pre-industrial period.

Kettunen, Pauli, Arbetslivet inom historieforskningen och historien inom arbetslivsforskningen i Finland. // *HTF*. 77 (1992), s. 402–417.

Kilpeläinen, Kari, *Tutkimuksia Jean Sibeliuksen käsikirjoituksista*. – Hfors, 1992. – 303 s. – (Studia musicologica Universitatis Helsingiensis; 3). – Abstract: Studies on the manuscripts of Jean Sibelius.

Kirja elää: Bibliophilos 1942–1992 [Boken lever: Bibliophilos 1942–1992] / red. Terttu Elina Kataja. – [Hfors], 1992. – 175 s. – (Bibliofilien seuran julkaisuja; n:o 3).

Kirkinen, Heikki, Mikä oli Pähkinäsaaren rauhan raja? [Vilken var Nöteborgsfredens gräns?]. // *HAIK* 90 (1992), s. 304–318.

Kivinen, Osmo & Rinne, Risto, Oppivelvollisuudesta kestäväään koulutuskoon [Från läroplikt till bestående utbildningstro]. // *Suuri muutos: suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus; 15), s. 81–87.

Klatt, Karl-Heinz, Husdjurens sjukdomar och veterinärmedicinens ställning i Finland under 1700-talet. // *Hippocrates*. 9 (1992), s. 66–74. – Zusammenfassung: Die Krankheiten der Haustiere und die Stellung der Veterinärmedizin in Finnland im 18. Jahrhundert.

Klinge, Matti, Nordens betydelse för Europa. // *Frihetens källa* / red. Svenolof Karlsson. 1992, s. 8–31. – Utk. samtidigt på finska: Mitä Pohjoismaat ovat merkinneet Euroopalle. // *Vapauden lähde*, s. 9–31.

Klinge, Matti, *Eine nordische Universität: Die Universität Helsinki 1640–1990*. – Hfors, 1992. – 799 s. – Orig.:s titel: Helsingin yliopisto 1640–1990. – Förl. översättning.

Knapas, Rainer, Självständighetens metaforer: Finland 1917–1918. // *HTF*. 77 (1992), s. 558–579.

Koivisto, Hanne, Kaksi Amerikkaa: suomenkielisten kulttuuripiirien suhde amerikkalaisuuteen 1920-luvulla [Två bilder om Amerika: de finskspråkiga kulturkretsarnas förhållande till amerikanism på 1920-talet]. // *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna: suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus* / red. Tapio Onnela. 1992 (SKS; 574), s. 38–60.

Koskinen, Esa, Kansalaissota Lohjalla: vuosi 1918 [Medborgarkriget i Lojo: år 1918]. // *Kruuhu: kotisendon vuosikirja*. 4 (1992), s. 7–51.

Kostet, Juhani, *Helsingin kaupunkimittauksen vaiheita: 100 vuotta ensimmäisestä kaupungingeodeetista: 1892–1992* [Stadsgeodesins skeden i Helsingfors: 100 år sedan den första stadsgeodeten: 1892–1992]. – [Hfors], 1992. – 251 s. – Summary.

Kostiainen, Auvo, Werner Kuusikon Neuvosto-Karjala vuonna 1933 [Werner Kuusikkos Sovjet-Karelen år 1933]. // *THA*. 47 (1992), s. 291–343.

Kristendomsundervisning i historiskt perspektiv : festskrift tillägnad Bill Widén på hans 60-årsdag den 19 maj 1992 / red.: Ingvar Dahlbacka. – Åbo, 1992. – 326 s.

Krötzl, Christian, Medeltidsforskning i Finland : traditioner och möjligheter. // *FT*. 231–232 (1992), s. 572–576.

Krogerus, Tellervo, *Kirjallinen linja : Valvoja ja Aika 1907–1922* [En litterär linje : Valvoja och Aika 1907–1922]. – Hfors, 1922. – 211 s. – (SKS ; 576).

Kuisma, Markku, Företagshistoria som Finlands historia : utmaningar och möjligheter inom företagshistorisk forskning på 1990-talet. // *HTF*. 77 (1992), s. 418–430.

Kuisma, Markku, Suomi taloutena – ajopuu vai älykäs perässäkulkija? [Finland som nationalekonomi – drivved eller klok efterföljare?]. // *HAIK*. 90 (1992), s. 215–233.

Kuujo, Erkki, Saksalaisuus Vanhan Suomen kaupungeissa [Tyskheten i städerna i Gamla Finland]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 105–110.

Kuujo, Erkki, Viipurin kaupungin hoitokunnan vaiheet 1940–1942 [Viborg stads förvaltningsnämnds öden 1940–1942]. // *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita*. 10 (1992), s. 117–159.

Käytännöllinen teologia ja kirkko : juhlakirja dosentti Pentti Lempiäisen täyttässä 60 vuotta 18. syyskuuta 1992 = Festschrift für Pentti Lempiäinen zum 60. Geburtstag / [red.: Jyrki Knuutila, Esko Koskenvesa, Kalevi Tamminen]. – Hfors, 1992. – 392 s. – (Käytännöllisen teologian julkaisuja ; 10).

Laasi, Evald, Neuvostoliiton ilmavoimien hyökkäyksistä Suomeen talvisodan aikana Virossa sijaitsevista tukikohdista. // *SHA*. 11 (1992), s. 49–76. – Summary: Some facts of the Soviet airforce attacks upon Finland from the Estonian air bases during the Finnish Winter War.

Laasonen, Pentti, Kirkkohistoria nykyaikaa etsimässä [Kyrkohistorien söker nutiden]. // *Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa* / Hannu Mustakallio & Simo Peura (red.). 1992 (FKSH ; 158) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja ; 180) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran vuosikirja ; 1992), s. 99–106.

Laasonen, Pentti, Die Wirkung Speners in Finnland während der schwedischen Zeit. // *Der Pietismus in seiner europäischen und ausereuropäischen Ausstrahlung* / red.: Johannes Wallmann, Pentti Laasonen, ed.: Esko M. Laine. 1992 (FKSH ; 157), s. 88–100. – Tiivistelmä: Spenerin vaikutus Suomessa Ruotsin vallan aikana.

Landgren, Lars, *Kirjapainotaito itsenäisessä Suomessa* [Boktryckarkonsten i det självständiga Finland]. – [Hfors], 1992. – 654 s.

Lappalainen, Antti, *Oppikirjan historia : kehitys sumerilaisista suomalaisiin* [Lärobokens historia : utvecklingen från sumererna till finländarna]. – Borgå, 1992. – 183 s.

Lappalainen, Jussi T., Epäonnistuneet sotatoimet Anjalan liiton edeltäjänä [Misslyckade krigsoperationer som föregångare till Anjalaförbundet]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 23–32.

Lappalainen, Niilo, *Valkeasaari murtuu* [Fronten bryts vid Valkeasaari]. – Borgå, 1992. – 294 s.

Leikola, Anto, Är Finland en promillestat i vetenskapen? // *HTF*. 77 (1992), s. 548–557.

Leinonen, Kullervo, Länsirajan sotatarvikukuljetukset ensimmäisen maailmansodan aikana [Krigsmaterialtransporter över västgränsen under första världskriget]. // *Tornionlaaksos vuosikirja*. (1992), s. 73–133.

Lempiäinen, Terttu, Pflanzliche Makroreste von der wikingerzeitlichen-frühmittelalterlichen Siedlung Varikkoniemi in Hämeenlinna, S. Finland. // *SM*. 99 (1992), s. 109–128.

Lind, John, Fortaellingen om Valamoklosteret : en nyfunden kilde til klosterets aeldste historie. // *HTF*. 77 (1992), s. 1–30.

Lindkvist, Thomas, När blev Finland svenskt? : om svenska behov av korståg mot Finland. // *FT*. 231–232 (1992), s. 561–571.

Lundin, Kenneth, Armén i rampljuset : Finlands armé i mellankrigstidens spelfilmer. // *HTF*. 77 (1992), s. 369–401.

Lääkkeen tie sodissamme vuosina 1939–1945 : sotiemme lääkehuolto ja kentiäapteekkariden muistelmia [Läkemedlens väg i våra krig åren 1939–1945 : läkemedelsförsörjning under våra krig och fältapotekares hågkomster] / red. Mauno Turunen. – [S:t Michell], 1992. – 276 s.

Lönnqvist, Bo, Kaupunki käsitteenä ja näyträmönä [Staden som begrepp och scen]. // *Kaupunki : elämän kohtauspaikka* / red. Kimmo Kajaste. 1992, s. 25–32.

Lönnqvist, Bo, *Ting, rum och barn : historisk-anthropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*. – Hfors, 1992. – 429 s. – (Kansatieteellinen arkisto ; 38). – Summary: Things, space and children.

Lönnroth, Erik, Kustaa III:n tie Anjalaan [Gustav III:s väg till Anjala]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 15–22.

Mannerheim : sotilas ja ihminen [Mannerheim : soldat och människa]. – Hfors, 1992. – 171 s.

Manninen, Juha, Frans Michael Franzén and the French revolution. // *Liberté, égalité, fraternité* / textes réunis et édités par M'hammed Sabour. 1992 (Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja ; n:o 14), s. 227–241.

Manninen, Ohto, Neuvostoliiton operatiiviset suunnitelmat 1939–1941 Suomen suunnalla. // *SFLA*. 11 (1992), s. 77–176. – Summary: The Soviet operation plans for the Finnish theatre of war in 1939–1941.

Mansner, Markku, En, två eller tre republiker? // *Aktuellt om historia*. (1992):1–2, s. 55–68.

Matiskainen, Heikki, Die Einführung der Glasherstellung in Skandinavien im Lichte der mittelalterlichen Glasgeschichte Europas. // *SM*. 99 (1992), s. 153–165. – Summary: The introduction of glass-making into Scandinavia in relation to the medieval glass industry of Europe.

Mattila, Aarne, *Työriitojen sovittelun historia* [Arbetskonfliktförlikningens historia]. – Hfors, 1992. – 534 s. – (Työpoliittinen tutkimus ; no 27).

Meinander, Henrik, Borgerligheten givakt! : fysisk fostran för pojkar i sekelskiftets nordiska läroverk. // *Idrott, historia och samhälle*. 1992 (Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift ; 1992), s. 57–77.

Mickwitz, Joachim, Människan, landsbygden och det moderna : tre drag i

ikke-fiktiv film in Finland 1919–1939. // *HTF*. 77 (1992), s. 349–368.

Mikkeli, Heikki, Metsäturkki ja sen jurot parturit : näkemyksiä metsäluonnon ja kansanluonteen suhteesta 1800–1900-luvulla [Skogsbeklädnaden och dess trumpna barberare : åskådningar om förhållanden mellan skogsnaturen och folklynnnet på 1800–1900-talen]. // *HÅiK* 90 (1992), s. 200–215.

Murtorinne, Eino, Teologisten julkaisuseurojen historiallinen merkitys [Den historiska betydelsen av de teologiska publikationssamfundnen]. // *Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa* / Hannu Mustakallio & Simo Peura (red.). 1992 (FKSH ; 158) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja ; 180) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran vuosikirja ; 1992), s. 175–183.

Myllyntaus, Timo, *Technology transfer and the contextual filter in the Finnish setting : transfer channels and mechanisms in an historical perspective*. – Hfors, 1992. – 52 s. – (Keskusteluaiheita / Elinkeinoelämän tutkimuslaitos ; no. 416).

Myllyntaus, Timo, Vaaran laelta toimiston nurkkaan : taloudellinen kehitys ja elämänmuodon muutokset [Från ödemarken till byråns vrå : den ekonomiska utvecklingen och livsformens förändringar]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 35–51.

Nenonen, Marko, *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*. – Hfors, 1992. – 453 s. – (HT ; 165). – Summary: Witchcraft, magic and witch trials in rural Lower Satakunta, Northern Ostrobothnia and Viipuri Carelia, 1620–1700.

Nevakivi, Jukka, *Linnasta linnaan : Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta* [Från fängelse till slott : Eero A. Wuoris (1900–1966) politiska biografi]. – Hfors, 1992. – 392 s.

Niemi, Einar, The Kvens in Vadsø, Northern Norway, 1850–1940. // *Ethnic identity in urban Europe* / ed. by Max Engman. 1992 (Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe, 1850–1940 ; volume 8), s. 131–157.

Niemi, Marjaana, Uudistuva kansakoulu : opettajien kansainväliset yhteydet muutosvoimana [Folkskolan i förnyelse : lärarnas internationella förbindelser som förändringskraft]. // *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta*. 3. 1992 (HA ; 99, 3) s. 93–182.

Nordostpassagen från vikingar till Nordenskiöld / [red.: Nils-Erik Raurala]. – Hfors, 1992. – 287 s. – Utk. samtidigt på finska: *Koillisväylä viikingeistä Nordenskiöldiin*.

Nummela, Ilkka, Varallisuuseroista Keski-Suomessa. // *Keski-Suomen museon julkaisuja*. 19 (1992), s. 62–98. – Abstract: On differences in affluence in Central Finland.

Odelberg, Wilhelm, Adolf Erik Nordenskiöld's samlingar och minnen från hans expeditioner. // *Nordostpassagen från vikingar till Nordenskiöld* / [red.: Nils-Erik Raurala]. 1992, s. 190–204. – Utk. samtidigt på finska: Adolf Erik Nordenskiöldin koekolmat Ruotsissa ja muistot hänen tutkimusmatkoiltaan. // *Koillisväylä viikingeistä Nordenskiöldiin*.

Ojakangas, Mika, ”Kuri käsittää koulun koko elämän...” : viime vuosisadanvaihteen suomalainen kansakoulupedagogiikka ja ruumiin poliittiset teknologiat. // *Sociologia*. 29 (1992), s. 277–293, 336. – Summary: Finnish primary school pedagogics aro-

und the turn of the century and political technologies of the body.

Ojala, Toini, De evakuerade karelarnas sociala rörlighet. // *Siirtolaisuus – Migration*. 19 (1992):3, s. 6–20. – Summary.

Olin, K.-G., *Öden och äventyr : plock ur finländarnas historia i Latinamerika*. – [Jakobstad], 1992. – 295 s.

Paavolainen, Pentti, *Teatteri ja suuri muutto : ohjelmistot sosiaalisen murroksen osana 1959–1971*. – Hfors, 1992. – 324 s. – Summary: Theatre and the "Great Migration" : repertoires as a part of social change in 1959–1971.

Paavonen, Tapani, *Die Gewerkschaftsbewegung Finnlands zwischen Ost und West 1945–1951 : 26. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH) in Linz, Oberösterreich, am 11. bis 15. September 1990*. – [Åbo], 1992. – 16 s. – [Julkaisu- ja / Turun yliopisto, poliittinen historia ; 39].

Pakarinen, Riitta, Valokuvattu Helsingissä : kaupunkimiljöön valokuvausta 135-vuoden ajalta. // *Narinkka*. (1992), s. 6–68. – Resumé: Fotograferat i Helsingfors. – Summary: Photographed in Helsinki.

Palamarz, Elisabeth & Palamarz, Piotr, Architectura Militaris i det medeltida Kastelholm. // *Åländsk odling*. 52 (1992), s. 83–98. – Abstract: Architectura Militaris in the medieval castle of Kastelholm.

Palmu, Pentti, Rannikkokystistön ilmatorjunnan tarve 1919–1925. // *SHA*. 11 (1992), s. 35–48. – Summary: The air defence requirements of the Finnish coastal artillery.

Paraatimarsi Suomeen : talvisota venäläisten silmin [Paradmarsch till Finland : vinterkriget med ryska ögon] / Viktor Stepakov, Dmitri Orehov ; på finska red. av Matti Hyvärinen. – Borgå, 1992. – 358 s.

Pellinen, Tarja, *Ehdonalaisen vapauden kehitys Suomessa*. – Hfors, 1992. – 329 s. – (Helsingin yliopiston rikos- ja prosessioikeuden laitoksen julkaisuja. A ; 4). – Summary: The development of the parole system in Finland.

Peltonen, Matti, Sivistyneet, 20-luku ja kieltolaki [De bildade, 20-talet och förbudslagen]. // *Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna : suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus* / red. Tapio Onnela. 1992 (SKS ; 574), s. 61–78.

Peltonen, Matti, Suomalaisuus ongelmana [Finskheten som problem]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 131–146.

Peltonen, Matti, *Talolliset ja torpparit : vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. – Hfors, 1992. – 425 s. – (HT ; 164). – Summary: Landowners and crofters : the peasant question in Finland at the turn of the century.

Penttilä, Risto E. J., *Moskovasta Brysseliin : Suomen muuttuva ulko- ja turvallisuuspolitiikka* [Från Moskva till Bryssel : Finlands utrikes- och säkerhetspolitikens förändring]. – Hfors, 1992. – 132 s.

Perälä, Anne, Suomalaiset kirjapainot ennen isoa vihaa (1642–1713) = Boktryckerierna i Finland intill stora ofreden (1642–1713). // *Painettu sana 1642–1992*. 1992 (Näyttelyesite / Turun maakuntamuseo ; 16), s. 8–56.

Pietiläinen, Kimmo, *Helsingin maistraatin vaiheita 1550–1992* [Magistraten i

Helsingfors 1550–1992]. – [Hfors], 1992. – 124 s.

Piettiäinen, Jukka-Pekka, Finlands väg till självständighet och internationell politik. // *Aktuellt om historia*. (1992):1–2, s. 39–47.

Piettiäinen, Jukka-Pekka, *Leivän syrjässä : Maatilahallitus ja sen edeltäjät 1892–1992* [Vid brödkanten : Jordbruksstyrelsen och dess företrädare 1892–1992]. – Hfors, 1992. – 349 s.

Piettiäinen, Jukka-Pekka, Suomen maatalous muutospaineiden puristukses-
sa [Jordbruket i Finland under förändringens tryck]. // *Kanava*. 20 (1992), s. 407–412.

Piettiäinen, Jukka-Pekka, Suomen itsenäistyminen ja kansainvälinen politiikka. // *Ulkopolitiikka*. 29 (1992):4, s. 23–29, 62. – Abstract: Finnish independence and Finland's international policy.

Pihkala, Erkki, Östhandel på måttbeställning. // *HTF*. 77 (1992), s. 506–528.

Pioneers : the history of Finnish ethnology / ed. by Matti Räsänen. – Hfors, 1992. – 213 s. – (Studia Fennica. Ethnologica ; 1).

Pitkänen, Kari J., The road to survival or death? : temporary migration during the great Finnish famine in the 1860s. // *Just a sack of potatoes? : crisis experience in European societies, past and present* / Antti Häkkinen (ed.). 1992 (SH ; 44), s. 87–118.

Polvinen, Tuomo & Heikkilä, Hannu & Immonen Hannu, *J. K. Paasikivi : valtiomiehen elämäntyö. 2 : 1918–1939* [J. K. Paasikivi : statsmannens livs-
gärning. 2 : 1918–1939]. – Borgå, 1992. – 609 s.

Pärssinen, Leena, A. E. Nordenskiöld's kartografiska och geografiska litteratur-
samling. // *Nordostpassagen från vikingar till Nordenskiöld* / [red.: Nils-Erik Raurala]. 1992, s. 206–225. – Utk. samtidigt på finska: A. E. Nordenskiöldin kartografisen ja maantieteellisen kirjallisuuden kokoelma. // *Koillisväylä viikingeistä Nordenskiöldiin*.

Pöyhönen, Jaakko, Voimaa koneisiin, valoa kaduille ja asuntoihin [Kraft för maskiner, ljus på gator och i bostäder]. // *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta*. 3. 1992 (HA ; 99, 3), s. 183–351.

Rahikainen, Marjatta, Kerjäläispolitiikasta sosiaalivaltioon [Från tiggarpolitik till socialstat]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 68–80.

Rahikainen, Marjatta, Maa ja kansa ajan virrassa [Landet och nationen i tidens ström]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 12–24.

Railo, J. E., Nils Abraham af Ursin 1785–1851 : anatomian professori, yliopiston rehtori ja käytännön lääkäri. // *Hippokrates*. 9 (1992), s. 75–98. – Zusammenfassung: Nils Abraham af Ursin (1785–1851) : Professor der Anatomie, Rektor der Universität, praktischer Arzt.

Ranta, Raimo, Kymijoki rajajoeksi [Kymmene älv blir gränsflod]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 9–14.

Ranta, Raimo, Vanha Suomi Pietarin vaikutuspiirissä [Gamla Finland i St. Petersburgs inflytelsesfär]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 87–96.

- Ranta, Raimo, Värälän rauha [Freden i Värälä]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743-1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 76-84.
- Raurkallio, Hannu, *Novosibirskin lavastus : nootikriisi 1961* [Iscensättning i Novosibirsk : notkrisen 1961]. - Hfors, 1992. - 387 s. - 2.-3. uppl. 1992.
- Rentola, Kimmo, Fem fragment om FKP:s förhållande till Sovjetunionen 1937-1968. // *HTF* 77 (1992), s. 609-628.
- Rislakki, Jukka, Finland som objekt och arena för underrättelseverksamhet. // *HTF* 77 (1992), s. 595-608.
- Roeck Hansen, Birgitta, Solskifte i Nyland?. // *Västnyländsk årsbok* 16 (1992), s. 32-47.
- Roeck Hansen, Birgitta, Åland - bondesamhälle mellan öst och väst : utveckling och strukturella förändringar från yngre järnålder till Vasatid. // *Åländsk odling* 52 (1992), s. 105-157.
- Roginski, Vadim, Sprengtporten venäläisin silmin [Sprengtporten med ryska ögon]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743-1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 48-53.
- Roos, J. P., Opiskelu naisten uutena elämäntapana [Studier som kvinnornas nya livsstil]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä* / Marjatta Rahikainen (red.). 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 88-94.
- Rundt, Dennis, *Munsalaradikalismen : en studie i politisk mobilisering och etablering*. - Åbo, 1992. - 339 s. - Summary: Munsala radicalism : a study in political mobilisation and consolidation.
- Saarikoski, Vesa, Keskustajääkäri : kansanedustaja (1919-1920) Aarne Sihvo [Centerjägare : riksdagsledamoten (1919-1920) Aarne Sihvo]. // *THA* 47 (1992), s. 173-208.
- Salmi, Hannu, Historiatieteellisen kerronnan rakenteesta [Om den historievetskapskapliga narrationens struktur]. // *HAIK* 90 (1992), s. 253-260.
- Salmi, Hannu, IKL:n ja Suomi-Filmin yhdysmies : Ilmari Unho puolueaktiivina ja elokuvaohjaajana [Förbindelseman mellan IKL och Suomi-Filmi : Ilmari Unho som partiaktiv och filmregissör]. // *THA* 47 (1992), s. 209-231.
- Salminen, Esko, *Suomen kuva suuressa lännessä : New Yorkin uutiset 1906-1992* [Finlandsbilden i det stora landet i väst : New Yorkin uutiset 1906-1992]. - Hfors, 1992. - 160 s.
- Salo, Unto, Muinaisuuden tietämisestä [Att veta om forntiden]. // *HAIK* 90 (1992), s. 291-304.
- Salomaa, Markku, *Punaupseerit* [De röda officerarna]. - Borgå, 1992. - 468 s. - Summary.
- Savitauluista satelliitteihin* [Från lertavlor till satelliter] / Aimo Ruusunen (red.). - [Hfors], 1922. - 172 s.
- Savolainen, Raimo, Släktsenaten 1809-1870 : senatorssläkterna i kollegialitetens bojar. // *HTF* 77 (1992), s. 173-210.
- Schulz, Eeva-Liisa & Schulz, Hans-Peter, Hämeenlinna-Varikkonien - eine spätereisenzeitliche-frühmittelalterliche Kernsiedlung in Häme : die Ausgra-

bungen 1986–1990. // *SM*. 99 (1992), s. 41–85. – Yhteenvedo: Hämeenlinnan Varikko-niemen kaivaukset.

Schweitzer, Robert, Baltian saksalaiset ja Vanha Suomi [Baltyskar och Gamla Finland]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eva-Liisa Oksanen. 1992, s. 111–116.

Screen, J. E. O., The Finnish army, 1881–1901 : a national force in a Russian context. // *SEER* 70 (1992), s. 453–476.

Seinä, Ari & Palosuo, Erkki, Itämeren suurimpien vuotuisten jääpeitteen laajuuksien luokittelu 1720–1992 : Risto Jurvan kokoaman aineiston vuosilta 1720–1951 ja Merentutkimuslaitoksen jääpalvelun aineiston vuosilta 1951–1992 mukaan. // *Meri*. 20 (1992), s. 5–20. – Abstract: The classification of the maximum annual extent of ice cover in the Baltic Sea 1720–1992 : based on the material collected by Risto Jurva (winters 1720–1951) and the material of the ice service of the Finnish Institute of Marine Research (winters 1952–1992).

Seppinen, Ilkka, *Valtiaväylä Suomeen : liikenneministeriö 100 vuotta* [Allmän farled till Finland : trafikministerier 100 år]. – Hfors, 1992. – 300 s.

Seppo, Juha, *Vapaa-ajattelijaliikkeen organisoituminen ja sen herättämä kiista Suomessa 1936–1946*. – Hfors, 1992. – 190 s. – (SKFH ; 156). – Zusammenfassung: Der organisatorische Zusammenschluss der Freidenkerbewegung und der dadurch ausgelöste Streit in Finnland 1936–1946.

Seppälä, Helge, *Talvisodan venäläinen ruletti* [Vinterkriget's ryska rulett]. – [Hfors], 1992. – 231 s.

Siikala, Anna-Leena, *Suomalainen šamanismi : mielikuvien historiaa* [Finsk shamanism : föreställningarnas historia]. – Hfors, 1992. – 359 s. – (SKS ; 565). – 2. rev. uppl. 1994.

Siisiäinen, Martti, Social movements, voluntary associations and cycles of protest in Finland 1905–91. // *Scandinavian political studies*. 15 (1992):1, s. 21–40.

Siltala, Juha, *Suomalainen ahdistus – huoli sielun pelastumisesta* [Den finska ångesten – omsorgen om själens frälsning]. – Hfors, 1992. – 560 s. – 2. uppl. 1992.

Simberg, Nils H., Västnyländska guldsmeder i St Petersburg. // *Västnyländsk årsbok*. 16 (1992), s. 13–31.

Smirnov, Anatoli, Yöpakkaset ja noottikriisi uusien arkistotietojen valossa. // *Ulkopolitiikka*. 29 (1992):4, s. 8–14, 62. – Abstract: The Night Frost Crisis and the Note Crisis in the light of new archive information.

Stenius, Henrik, Finskshetsrörelsens historia fortfarande oskriven. // *HTF*. 77 (1992), s. 284–295.

Stormbom, Jarl, A. K. Ottelins livsverk och didaktiska system. // *Levande historia : skolhistoriska uppsatser* / Cavonius, Gösta, Nyberg, Brita, Stormbom, Jarl. 1992 (Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner. Serie 3 ; vol. 4), s. 144–169.

Suistola, Jouni, Oulun Wiikko-Sanomia ja Turkki [Oulun Wiikko-Sanomia och Turkiet]. // *Faravid*. 16 (1992), s. 183–211. – Summary.

Suomalaisen sosiologian historia [Sociologins historia i Finland] / red. Risto Alapuro, Matti Alestalo, Elina Haavio-Mannila. – Borgå, 1992. – 383 s.

Suomen historia. 9 : Koiviston aika [Finlands historia. 9 : Koivistos tid] / Lauri Haata-

ja ; [redaktionsråd Jukka Tarkka, Tuomo Polvinen, Hannu Soikkanen]. – [Esbo], 1992. – 88 s.

Suomen kirkon historia. 3 : Autonomian kausi 1809–1899 [Kyrkans historia i Finland. 3 : Autonomins tid 1809–1899] / Eino Murtorinne. – Borgå, 1992. – 410 s.

Suomen lehdistön historia. 10 : Aikakauslehdistön historia : aikakauslehdistön kehityslinjat [Pressens historia i Finland. 10 : Tidskriftspressens historia : tidskriftspressens utvecklingslinjer] / huvudred.: Päiviö Tommila ; [förf.: Päiviö Tommila ... et al.]. – Kuopio, 1992. – 320 s.

Suomen varhaishistoria : Tornion kongressi 14.–16.6.1991 : esitelvät, referaatit [Finlands tidigaste historia : kongressen i Torneå 14.–16.6.1991 : föredrag, referat] / red.: Kyösti Julku. – Rovaniemi, 1992. – 672 s. – (SHS ; 21).

Suomi, Juhani, Urho Kekkonen. 1956–1962 : Kriisien aika [Urho Kekkonen. 1956–1962 : Krisernas tid]. – Hfors, 1992. – 677 s.

Suomi 75 : Itsenäisen Suomen historia. 4 [Finland 75 : det självständiga Finlands historia. 4]. – [Esbo], 1992. – 325 s. – Innehåll: Kekkonen aika [Kekkonens tid] / Lauri Haataja. Ylikansallisen massakulttuurin mähinnousu [Den övernationella masskulturens landstigning] / Seppo Knuuttila. Nuoren tasavallan taide ja tiede [Konst och vetenskap i den unga republiken] / Pekka Tarkka. Taistelut kulttuurista [Strider om kulturen] Pekka Tarkka. Koiviston aika [Koivistos tid] / Lauri Haataja.

Suomi kautta aikojen [Finland genom tiderna] / red. Seppo Zetterberg och Allan Tiit-ta ; [text: Seppo Aalto ... et al.]. – Hfors, 1992. – 576 s.

Suomi uskoi urheilun : Suomen urheilun ja liikunnan historia [Finland trodde på idrotten : idrottens och gymnastikens historia i Finland] / Antero heikkinen ... [et al.]. – Hfors, 1992. – 502 s. – (Liikuntatieteellisen seuran julkaisuja ; nro 131).

Suominen-Kokkonen, Renja, The fringe of a profession : women as architects in Finland from the 1890s to the 1950s. – Hfors, 1992. – 138 s. – (SMYA ; 98).

Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspiirteitä [Den stora förändringen : utvecklingsdrag i det finska samhället] / Marjatta Rahikainen (red.). – [Lahtis], 1992. – 152 s. – (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15).

Svenska folkpartiet. 3 : 1930–1939 : från Lappo till vinterkriget / Henrik Schauman, Patrick Lilius. – Hfors, 1992. – 454 s.

Tandefelt, Marika, The Finland-Swedes – the most privileged minority in Europe? // *Minority languages : the Scandinavian experience : papers read at the conference in Edinburgh 9–11 November 1990, arranged by the Department of Scandinavian Studies, University of Edinburgh* / ed. by Gunilla Blom ... [et el.]. 1992, s. 21–42.

Tarkiainen, Kari, Finländarna i Sverige i ett historiskt fägelperspektiv. // *Aktuellt om historia.* (1992):1–2, s. 88–94.

Tarkka, Jukka, *Suomen kylmä sota : miten viattomuudesta tuli voima* [Finlands kalla krig : hur oskulden blev en styrka]. – Hfors, 1992. – 222 s.

Tasavallan presidentit : tasavalta perustetaan 1919–1931 : Ståhlberg, Relander [Republiken presidenter : republiken grundas 1919–1931 : Ståhlberg, Relander] / Jukka-Pekka Pietiäinen ; [seriens huvudred.: Raimo Väyrynen]. – [Esbo], 1992. – 222 s.

Tawaststjerna, Erik, *Jean Sibelius : åren 1865–1893*. – [Hfors], 1992. – 295 s.

Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa [Teologi i kyrkan och samhället] / Hannu Mustakallio & Simo Peura (red.). – Hfors, 1992. – 220 s. – (FKSH ; 158) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja ; 180) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran vuosikirja ; 1992). – Zusammenfassung: Das 100jährige Jubiläum der finnischen theologischen Gesellschaften.

Teräs, Kari, Yrittäjäyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä : Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet [Företagsamhet i samhället – samhället i företaget : Heikki Huhtamäki och de moderna arbetsförhållandena]. // THA. 47 (1992), s. 233–289.

Tietoa, taitoa, asiantuntemusta : Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 [Kunskap, färdighet, sakkunskap : Helsingfors i den europeiska utvecklingen 1875–1907]. – Hfors, 1992.

1 : Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet / Marjatta Hietala. – 284 s. – (HA ; 99, 1) (Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia ; 1992 ; 5, 1). – Summary: Know-how and professionalism : Helsinki as part of European development 1875–1917.

2 : Sosiaalipolitiikkaa ja kaupunkisuunnittelua [Socialpolitik och stadsplanering] / Jussi Kuusanmäki. – 214 s. – (HA ; 99,2) (Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia ; 1992, 5, 2).

3 : Henkistä kasvua, teknistä taitoa [Intellektuell tillväxt, teknisk förmåga] / Kirsi Ahonen, Marjaana Niemi. – 357 s. – (HA ; 99, 3) (Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia ; 1992, 5, 3).

Tiilikainen, Teija, Suomen doktriini murtuu : suomalaisen politiikan kulku Paasikiven-Kekkonen realismista kohti yhteisöllisyyden Eurooppaa. // *Ulkopolitiikka*. 29 (1992):4, s. 15–22, 62. – Abstract: The breakdown of Finnish doctrine : the shift in Finnish policy from the realism of the Paasikivi-Kekkonen line towards the ideology of European integration.

Toivonen, Timo, Maat, luokat ja kulutus 1920- ja 1930-luvulla [Länder, klasser och konsumtion på 1920- och 1930-talen]. // *Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna : suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus* / red. Tapio Onnela. 1992 (SKS ; 574), s. 79–97.

Tolonen, Hannu, Menneet ja nykyiset käsitteet oikeuden ja yhteiskunnan aatehistoriassa [De förgångna och nuvarande begreppen i rättens och samhällets idéhistoria]. // *Oikeus*. 21 (1992), s. 126–144 s.

Tommila, Päiviö, Kirkkohistoria historiantutkimuksen yleisessä kentässä [Kyrkohistorien på historieforskningens allmänna fält]. // *Teologia kirkossa ja yhteiskunnassa* / Hannu Mustakallio & Simo Peura (red.). 1992 (FKSH ; 158) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja ; 180) (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran vuosikirja ; 1992), s. 115–123

Tommila, Päiviö, Suomen kaupunkilaitoksen kehityslinjoja [Det finländska stadsväsendets utvecklingslinjer]. // *Kaupunki : elämän kohtauspaikka* / red. Kimmo Kajaste. 1992, s. 13–23.

Tuokko, Kaino, *Metsänparantajat kansakunnan asialla 1908–1988* [Skogsförbättrare på nationens uppdrag 1908–1988]. – [Åbo], 1992. – 509 s.

Tuominen, Marko, Vuoden 1918 vallankumous Tammelassa : sen tekijät ja heidän kohtalonsa [1918 års revolution i Tammela : de som gjorde den och deras öden]. // *Vuosikirja / Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys*. 61 (1992), s. 7–33.

Tutkielmia Suomen suuriruhtinaskunnan historiasta [Studier över storfurstendömet Finlands historia]. – Hfors, 1992. – 302 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 6).

Tyynilä, Markku, *Senaatti : tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918* [Senaten : en undersökning om regerigskonselj-senaten 1809–1918]. – Hfors, 1992. – 460 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 5).

Wahlbäck, Krister, Finland och Sovjetunionen 1917–1991. // *Aktuellt om historia*. (1992):1–2, s. 48–54.

Wahlbäck, Krister, Suomi ja Neuvostoliitto 1917–1991 [Finland och Sovjetunionen 1917–1991]. // *Kanava*. 20 (1992), s. 461–467.

Vahtola, Jouko, The main phases of colonization in Northern Finland. // *Fara-vid*. 16 (1992), s. 141–151. – Lyhennelmä: Pohjois-Suomen asutuksen synty.

Vaihtuva muoto : tutkielmia suomalaisen romaanin historiasta [Den ombytande formen : studier över den finländska romanens historia] / red. Risto Turunen, Liisa Saariluoma, Dietrich Assmann. – Hfors, 1992. – 247 s. – (SKS ; 575).

Valkonen, Markku, *The golden age : Finnish art 1850–1907*. – Borgå, 1992. – 311 s. – Orig.:s titel: *Kultakausi*.

Vallinkoski, Jorma, *Suomen kirjansitojamestarit 1514–1868 = Finlands bokbindarmästare 1514–1868 = Buchbindermeister Finnlands 1514–1868* / red. av Jarl Pousar. – [Hfors], 1992. – 253 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 54).

Vammaiset kansalaiset itsenäisessä Suomessa [De handikappade medborgarna i det självständiga Finland] / Asko Fagerlund, Veikko Niemi och Kari Tuunainen (red.). – Joensuu, 1992. – 178 s. – (Kasvatustieteiden yiedekunnan selosteita / Joensuun yliopisto ; n:o 4). – Sammanfattningar.

Vares, Vesa, "Grand Old man" : R. A. Wrede ylimyksellisen perustuslaillisuuden ja maltillisen kielipolitiikan perillisenä [”Grand Old Man” : R. A. Wrede som arving till den aristokratiska konstitutionalismen och moderata språkpolitiken]. // *THA*. 47 (1992), s. 33–68.

Vares, Vesa, Nimensä vangit : E. S. ja Y. K. Yrjö-Koskinen vanhafennomaanisen myöntövyyspolitiikan perillisinä toisella venäläistämiskaudella [Sitt namns fångar : E. S. och Y. K. Yrjö-Koskinen som arvingar av den gammalfennomanska undfallenhetspolitiken under andra förryckningsperioden]. // *THA*. 47 (1992), s. 9–31.

Vares, Vesa, Pragmaattinen konservatiivi : Lauri Ingman porvarillisenä kokoomuspoliitikkona [En pragmatisk konservativ : Lauri Ingman som borgerlig samlingspolitiker]. // *THA*. 47 (1992), s. 69–89.

Vares, Vesa, Reaalipoliitikkaa ja kansalaiskasvatusta : J. W. Snellman ja fennomaaninen käsitys maanpuolustuslaitoksesta 1860- ja 1870-luvuilla, erityisesti vuosien 1877–1878 valtiopäiväkeskustelujen valossa [Realpolitik och medborgarfostran : J. W. Snellman och den fennomanska uppfattningen om landets försvarsväsen på 1860- och 1870-talen, särskilt i ljuset av lantdagsdiskussionerna åren 1877–1878]. // *Kohri demok-*

ratian itsepuolustustako? 1992 (Turvallisuustieteellisen tutkimuskeskuksen vuosikirja ; 3), s. 44–68.

Vares, Vesa, Rigorist och legalist : Ernst Estlanders politiska rättskamper. // *HTF*. 77 (1992), s. 211–250.

Veriö, Toivo, Kustartilleriet i andra världskriget. // *Skärgård*. 15 (1992):2, s. 36–49.

Vesikansa, Jyrki, *Kebityksmaasta elintaso-Suomeen : itsenäisen Suomen talouden vaiheita ja niiden taustaa* [Från utvecklingsland till levnadsstandards-Finland : ekonomins faser och deras bakgrund i det självständiga Finland]. – Hfors, 1992. – 336 s.

Westerlund, Lars, Bruno Jalander – vastaanhangoitteleva maaherra ja sotaministeri aktivistien Suomessa [Bruno Jalander – en motsträvig landshövding och krigsminister i aktivisternas Finland]. // *HAIK*. 90 (1992), s. 99–107.

Westerlund, Lars, *Byar, skrån och statlig modernisering : parokialism, mikromakt och förfelade reformsöök inom hantverket och landskulturen under frihetstiden*. – Hfors, 1992. – 340 s. – (Folkkontraktet i Finland ; nr 7). – Summary: Hamlets, crafts & governmental modernization : parochialism, micro-power and unsuccessful reform projects in the crafts and in agriculture during the Age of Liberty in Sweden.

Widén, Bill, Die "Geistliche Schatzkammer" von Stephan Prätorius in Finnland. // *Der Pietismus in seiner europäischen und ausereuropäischen Ausstrahlung* / red.: Johannes Wallmann, Pentti Laasonen, ed.: Esko M. Laine. 1992 (FKSH ; 157), s. 11–21. – Tiivistelmä: Stefan Prätoriuksen Uskovaisten Hengellinen Aarreaita (Andliga skattkammare) Suomessa.

Wigren, Helge E., *Hailuotolaisten ruotosotilaista* [Om rotesoldater i Karlö]. – [Hailuoto], 1992. – 96 s. – (Hailuodon kulttuuri- ja kotiseutulautakunnan julkaisuja).

Wihtol, Erik, Hyökkäys Rågervikiin 1790. // *SHA*. 11 (1992), s. 7–34. – Summary: The Swedish attack on Rågervik March 17, 1790.

Wihtol, Erik, Ruotsinsalmien meritaistelut 1789 ja 1790 [Slagen vid Svensksund 1789 och 1790]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 65–75.

Wiipurin Itä-Suomen hovioikeus 1839–1989 [Östra Finlands hovrätt i Viborg 1839–1989] / [redaktionsråd: Pauli Ikonen ... et al.]. – [Kuopio], 1992. – 336 s.

Les vikings... : les scandinaves et l'Europe 800–1200 / [direction du catalogue: Else Rosedahl, Jean-Pierre Mohen, Francois-Xavier Dillmann]. – [Copenhagen], 1992. – 428 s.

Vilkuna, Janne, *Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut : kansatieteellinen tapatutkimus*. – Hfors, 1992. – 210 s. – (Kansatieteellinen arksito ; 39). – Summary: The karsikko and cross-tree tradition of Finland.

Villstrand, Nils Erik, *Anpassning eller protest : lokalsambället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*. – Åbo, 1992. – 363 s. – Zusammenfassung: Anpassung oder Protest : die Gemeinden von den Aushebungen der Soldaten für die schwedische Kriegsmacht 1620–1679.

Villstrand, Nils Erik, Lokalhistoria som den är och kunde vara. // *Heimen*. 29 (1992), s. 76–83.

Villstrand, Nils Erik, Med stor möda i en hop gropar i marken : tjärbränning kring Bottniska viken under svensk stormaktstid. // *HTF*. 77 (1992), s. 31–72.

Virmavirta, Jarmo, *Herää Suomi : sodanjälkeinen aika on ohj* [Vakna upp Finland : efterkrigstiden är förbi]. – Borgå, 1992. – 222 s.

Virrankoski, Hannes, John Elis Zidbäck, journalisti isänmaan ja liberalismiin palveluksessa [John Elis Zidbäck, en journalist i fosterlandets och liberalismens tjänst]. // *THA*. 47 (1992), s. 157–171.

Visuri, Pekka & Forsberg, Tuomas, *Saksa ja Suomi : pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen* [Tyskland och Finland : ett nordiskt perspektiv på den tyska frågan]. – Borgå, 1992. – 335 s.

Vuorenmaa, Anssi, Ruotsi Pietarin uhkana [Sverige som hot mot St. Petersburg]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 117–124.

Vuorenmaa, Anssi, Sotatoimet Anjalan liiton jälkeen [Krigsoperationerna efter Anjalaförbundet]. // *Kahden kruunun alla : Kymijoki rajana 1743–1811* / red.: Eeva-Liisa Oksanen. 1992, s. 54–64.

Vuosisatamme Suomi [Finland under vårt sekel] / [huvudred.: Seppo Zetterberg]. – Borgå, 1992. – 623 s.

Väyrynen, Kari, *Der Prozess der Bildung und Erziehung im finnischen Hegelianismus*. – Hfors, 1992. – 311 s. – (SH ; 42).

Ylikangas, Heikki, Valtiovalta ja kansakunta [Statmakten och nationen]. // *Suuri muutos : suomalaisen yhteiskunnan kehityspäätteitä* / Marjatta Rahikainen (red.), 1992 (Oppimateriaaleja / Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus ; 15), s. 25–34.

Lokalhistoriska arbeten

Aalto, Seppo & Rentola, Kimmo, *Karkkilan eli Högforsin ja Pyhäjärven, entisen Pahajärven ihmisten historia* [Människornas historia i Karkkila eller Högfors och Pyhäjärvi, tidigare Pahajärvi socknar]. – [Karkkila], 1992. – 922 s.

Halikon historia. 1 [Halikko sockens historia. 1] / Anna-Liisa Hirviluoto, Kari Pitkänen. – [Halikko], 1992. – 534 s.

Heino, Ulla, *Eurajoen historia. 3* [Euraäminne sockens historia. 3]. – Eurajoki, 1992. – 547 s.

Helsingin sockens historia. – [Vanda], 1992. – Orig.:s titel: *Helsingin pitäjän historia*.

2: *Från tillkomsten av det gamla Helsingfors till Stora Ofreden 1550–1713* / Markku Kuisma. – 405 s.

3: *Från Stora Ofreden till landskommunens uppkomst 1713–1865* / Markku Kuisma. – 477 s.

Huurre, Matti & Turpeinen, Oiva, *Leipä luonnosta : Suomussalmen historian kymmenen vuosituhatta* [Bröd ur naturen : Suomussalmi sockens tio årtusenden]. – Hfors, 1992. – 500 s.

Juvenmalle : jublakirja Juuan täyttävässä 550 vuotta [Mer till Jockas : en festskrift vid Jockas sockens 550-jubileum] / red. Leena Orro. – Juva, 1992. – 244 s.

Kalvolan historia. 1 : Esihistoria ja Ruotsin vallan aika [Kalvola sockens historia. 1 :

Förhistoria och svenska tiden]. – [Kalvola], 1992. – 388 s. – Innehåll: Kalvola sockens förhistoria / Anja Sarvas. Svenska tiden / Seppo Suvanto.

Kumpulainen, Kalevi & Miettinen, Timo, *Luumäen historia* [Luumäki sockens historia]. – [Luumäki], 1992. – 643 s.

Lahden historia. 2 [Lahtis historia. 2] / Ulla Ekman-Salokangas, Markku Heikkilä, Timo Tuomi. – [Lahti], 1992. – 391 s.

Mellenius, Sven, *Historisk afhandling om sjöstaden Raumo = Merikaupunki Rauma : historiallinen tutkielma* / övers. till finska av Antero Wittfooth. – Raumo, 1992. – 83 s. – Faksimiluppl. och översättning till finska av en avhandling i den k. akademien i Åbo 1770–1772 under ledning av professor Johan Bilmark.

Mikkelin maalaiskunnan kirja [Boken om S:t Michels landskommun] / red.: Teppo Viola. – [Mikkelin maalaiskunta], 1992. – 520 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; N:o 30).

Oja, Aulis, *Maskun historia* [Masku sockens historia]. – [Ny uppl.]. – [Masku], 1992. – 562 s. – 1. uppl. 1966, utk. utan delnummer.

Oja, Aulis, *Maskun historia. 2* [Masku sockens historia. 2] / Juha Vahe. – [Masku], 1992. – 425 s.

Nagu sockens historia. 1 / Rainer Fagerlund ... [et al.]. – [Nagu], 1992. – 286 s.

Paappa, Eero & Ropponen, Jari, *Jääsken kirkkokunnan historia. 3 : 1860–1980* [Jääski härads historia. 3 : 1860–1980]. – [Imatra], 1992. – 548 s.

Tammelan historia. 1 : Esihistoria, Ruotsin vallan aika [Tammela sockens historia. 1 : Förhistoria, svenska tiden]. – Tammela, 1992. – 360 s. – Innehåll: Tammelan esihistoria [Tammela sockens förhistoria] / Lauri Pohjankallio. Tammelan historia Ruotsin vallan ajalla [Tammela sockens historia under svenska tiden] / Eeva Ojanen.

Tampereen historia. 4 : Vuodesta 1944 vuoteen 1990 [Tammerfors historia. 4 : Från år 1944 till 1990] / Viljo Rasila. – [Tammerfors], 1992. – 634 s.

Vanajan historia. 2 : Vanajan ja Hämeenlinnan maaseurakunnan historia uuden ajan alusta kunnallisballinnon alkuun 1868 [Vänä sockens historia. 2 : Vänä sockens och Tavastehus landsförsamlings historia från nya tidens början till införandet av kommunalförvaltningen 1868] / Raili Rytkönen. – [Tavastehus], 1992. – 638 s. – (Hämeenlinnan kaupungin julkaisuja).

Vanhan Ruoveden historia [Gamla Ruovesi sockens historia]. – [Mänttä] : [Kuru], 1992.

3, 5, 2 : *Kurun historia 1919–1985* [Kuru sockens historia 1919–1985] / förf. av Erkki Laitinen. – 583 s. 3, 8, 1 :

Mäntän historia 1860–1947 [Mänttä sockens historia 1860–1947] / förf. av Mauri Mönkkönen. – 386 s.

Virolahden historia. 2 : 1800-luvun puolivälistä Suomen itsenäistymiseen [Vederlax sockens historia. 2 : Från mitten av 1800-talet till Finlands självständighet] / förf. av Martti Favorin. – [Virolahti], 1992. – 310 s.

Använda förkortningar:

FKSH	= Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
FT	= Finsk tidskrift
HA	= Historiallinen arkisto
HAIK	= Historiallinen aikakauskirja
HT	= Historiallisia tutkimuksia
HTF	= Historisk tidskrift för Finland
NTFV	= Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri
SH	= Studia historica
SEER	= The Slavonic and East European review
SEHR	= Scandinavian economic history review
SF	= Studia Fennica
SHA	= Sotahistoriallinen aikakauskirja
SJH	= Scandinavian journal of history
SHS	= Studia historica septentrionalia
SKS	= Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SM	= Suomen museo
SSLF	= Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
THA	= Turun historiallinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en kumulativ mikroformatsförteckning som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samarbete mellan Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi* 1991-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1992 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1993 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati-databasen som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986 – ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1980 har ingått i följande numern av *Historisk Tidskrift för Finland*: bibliografin för år 1981; nr 2/83, s. 206–228; år 1982: 4/83, s. 464–481; år 1983; 2/84, s. 178–200; år 1984; 3/85 s. 392–415; år 1985; 4/86, s. 506–528; år 1986; 1/88 s. 123–151; år 1987; 1/89, s. 185–213; år 1988: 1/90, s. 189–216; år 1989 1/91, s. 142–167; år 1990 1/92, s. 145–171; år 1991 1/93, s. 164–187.

Medarbetare i detta nummer:

Seppo Aalto, fil.lic., forskare, Helsingfors universitet; *Kirsti Antin*, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Max Engman*, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Georg Haggrén*, fil.kand., Helsingfors; *Pertti Hakala*, fil.kand., forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Petra Hakala*, hum.kand., t.f. assistent, Historiska och litteraturhistoriska arkivet; *Jan-Magnus Jansson*, pol.dr, professor, Helsingfors; *Petri Karonen*, fil.lic., t.f. överassistent, Jyväskylä universitet; *Matti Lackman*, fil.dr, docent, Uleåborgs universitet; *Pia Letto-Vanamo*, jur.dr, docent, Helsingfors universitet; *Marianne Liljeström*, fil.lic., assistent, Åbo Akademi; *Panu Pulma*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Mona Rautelin*, fil.kand., Helsingfors; *Minna Sarantola-Weiss*, fil.kand., Helsingfors; *Juha Siitola*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Solveig Widén*, fil.dr, avdelningsföreståndare, Åbo Akademis bibliotek; *Heikki Ylikangas*, fil.dr, professor, Helsingfors universitet.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av följande bidrag i detta nummer: uppsatser av Seppo Aalto och Petri Karonen (övers. Max Engman) samt Georg Haggrén (övers. Rainer Knapas), recensioner av Pia Letto-Vanamo, Panu Pulma (övers. Rainer Knapas), Georg Haggrén, (övers. Petra Hakala), Juha Siitola (övers. Max Engman) samt Heikki Ylikangas (övers. Henrik Meinander).

Innehåll

Brott, rätt och straff	1
Heikki Ylikangas: Ätten och våldet. Våldsbrott i Norden vid övergången till nya tiden	3
Seppo Aalto: Folket, kronan och tingen. Domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus	26
Georg Haggrén: Från brukspatronens disciplineringsredskap till kronans förvaltningsorgan. Bergstingen i västra Nyland under stormaktstiden	51
Petri Karonen: Brotsligheten i städerna i Egentliga Finland och Satakunta i början av 1600-talet	75
Översikter och meddelanden	
Matti Lackman: Till Finlands kvinnor. En jägaradress från 1918	103
Granskningar	
Jörn Sandnes: Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet. Av Mona Rautelin	107
Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid. Femton uppsatser redigerade av Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson. Av Georg Haggrén	109
Rudolf Thunander: Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635-1699. Av Pia Letto-Vanamo	112
Ilkka Teerijoki: Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla. Av Panu Pulma	117
Juha Siltala, Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastamisesta. Av Heikki Ylikangas	119
Kai Häggman: Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Ilkka Herlin: Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Viikunän yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Av Juha Siltala	123
Seppo Tiihonen: Hallitusvalta. Valtioneuvosto itsenäisen Suomen toimeenpanovallan käyttäjänä. Av Jan-Magnus Jansson	133
Från fältet	139
Finländsk historisk litteratur 1992. Bibliografiskt urval av Kirsti Antin	144

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9, 00100 Helsingfors

Prenumerationspris 1994: Mk 125,- Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 35,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.